**
0: EK
*1: 2007-2008
*2: 20
*3: WordXP
*4: 20ste vergadering
*5: Dinsdag 12 februari 2008
*6: 13.30 uur
**

Voorzitter: Timmerman-Buck

Tegenwoordig zijn 72 leden, te weten:

Asscher, Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Van den Berg, Biermans, Van Bijsterveld, De Boer, Broekers-Knol, Doek, Dölle, Van Driel, Dupuis, Duthler, Eigeman, Elzinga, Engels, Essers, Franken, Goyert, De Graaf, Haubrich-Gooskens, Hendrikx, Hermans, Hillen, Ten Hoeve, Hofstra, Holdijk, Ten Horn, Huijbregts-Schiedon, Janse de Jonge, Klein Breteler, Kneppers-Heijnert, Koffeman, Kox, Kuiper, Lagerwerf-Vergunst, Laurier, Leijnse, Leunissen, Van der Linden, Linthorst, Meindertsma, Meulenbelt, Meurs, Noten, Peters, Putters, Quik-Schuijt, Rehwinkel, Reuten, Rosenthal, Russell, Schaap, Schouw, Schuurman, Slager, Slagter-Roukema, Smaling, Strik, Swenker, Sylvester, Tan, Terpstra, Thissen, Timmerman-Buck, Vedder-Wubben, Vliegenthart, De Vries, De Vries-Leggedoor, Werner, Westerveld en Willems,

en de heer Hirsch Ballin, minister van Justitie, mevrouw Verburg, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, en de heer Klink, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van Kappen, wegens persoonlijke omstandigheden;

Yildirim, wegens verblijf buitenslands.
**

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Aan de orde is de herdenking van de heer Terwindt.

Ik verzoek de leden, te gaan staan.

Op 30 januari jongstleden is op 93-jarige leeftijd oud-senator Frits Terwindt overleden. Hij was voor de KVP en later voor het CDA lid van de Eerste Kamer van 1963 tot 1981, met een korte onderbreking van een halfjaar in 1971.

Frits Terwindt, afkomstig uit een Nijmeegse ondernemersfamilie, heeft van jongs af aan aan het hoofd gestaan van de steenfabrieken Terwindt en Zonen in Druten. Hij was naast zijn werk actief in de organisatie van katholieke en christelijke werkgevers, laatstelijk als lid van het presidium van het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond. Hij werd dan ook gezien als een typerend vertegenwoordiger in de werkgeversvleugel binnen de KVP. Terwindt was oprichter en gedurende vijf jaar voorzitter van het Sociaal Federatief Verbond in de Nederlandse Baksteenindustrie. Daarnaast was hij lid van de Sociale Verzekeringsraad, van het bestuur van de Stichting van de Arbeid en van het bestuur van het Algemeen Werkloosheidsfonds. Hij maakte zich verdienstelijk voor het Nederlandse Rode Kruis en voor het ziekenhuiswezen in zijn stad Nijmegen.

Ook vervulde hij diverse functies binnen de KVP. Zo was hij vijftien jaar lang lid van het partijbestuur en tijdens deze periode twee jaar lid van het dagelijks bestuur. Net na de Tweede Wereldoorlog was hij tevens lid van het bestuur van het Centrum voor Staatkundige Vorming.

In de Eerste Kamer was Frits Terwindt maar liefst achttien jaar woordvoerder voor financieel-economische zaken. Hij behandelde vele wetsvoorstellen op fiscaal en monetair terrein en was ook vele jaren voorzitter van de vaste commissie voor Financiën. Als senator richtte hij zijn aandacht ook op koninkrijksrelaties. Hij stond als zeer invloedrijk bekend in de wereld van ondernemers. In deze Kamer ging hij daar zeer prudent mee om. Zijn fractiegenoten uit die tijd schetsen hem als een bourgondiër die tegelijkertijd bescheiden, gedegen en met grote tact te werk ging. Hij heeft achter de schermen een belangrijke bijdrage geleverd aan het bijeenbrengen van de toenmalige ARP, de CHU en de KVP, waaruit in 1980 het huidige CDA is ontstaan.

Met zijn deskundigheid, ervaring en politiek-bestuurlijke tact heeft hij gedurende zijn lange lidmaatschap van de Eerste Kamer een waardevolle bijdrage geleverd aan de parlementaire democratie. De Eerste Kamer is Frits Terwindt dankbaar voor wie hij was en wat hij heeft betekend. Moge dit een steun zijn voor zijn familie bij het verwerken van haar verdriet.

Ik verzoek de Kamer om een moment van stilte.
**

(De aanwezigen nemen enkele ogenblikken stilte in acht.)

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.
**

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het einde van deze editie.)

*B
!Hamerstukken!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Regeling van het conflictenrecht betreffende het goederenrechtelijke regime met betrekking tot zaken, vorderingsrechten, aandelen en giraal overdraagbare effecten (Wet conflictenrecht goederenrecht) (30876);

- het wetsvoorstel Regeling van de taken en bevoegdheden, alsmede het beheer en beleid van de Kustwacht voor de Nederlandse Antillen en Aruba (Rijkswet Kustwacht voor de Nederlandse Antillen en Aruba) (30531, R1810);

- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet milieubeheer in verband met de implementatie van richtlijn nr. 2006/21/EG van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie van 15 maart 2006 betreffende het beheer van afval van de winningsindustrieën en houdende wijziging van Richtlijn nr. 2004/35/EG (PbEU L 102) (31139).

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Ingekomen is een beschikking van de voorzitters van de Eerste en van de Tweede Kamer der Staten-Generaal houdende aanwijzing van:
- de heer A.J.W. Boelhouwer tot lid van de Raadgevende Interparlementaire Beneluxraad;
- mevrouw A. Timmer tot plaatsvervangend lid van de Raadgevende Interparlementaire Beneluxraad.

Deze beschikking ligt op de Griffie ter inzage. Ik stel voor, de beschikking voor kennisgeving aan te nemen.
**

Daartoe wordt besloten.

*B
!Voorwaardelijke machtiging en dwangbehandeling!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (voorwaardelijke machtiging en dwangbehandeling) (30492).

De beraadslaging wordt geopend.

*N

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter. Vandaag ligt er weer een wijziging van de BOPZ voor. Dit is de vierde in vijf jaar. Namens de VVD-fractie nam ik bij alle wijzigingen deel aan de plenaire behandeling. In 2002 ging het over de voorwaardelijke machtiging en de observatiemachtiging, in 2005 over de klachtenregeling, in 2006 over de zelfbinding en nu, in 2008, opnieuw over de voorwaardelijke machtiging en eindelijk ook over de dwangbehandeling. Bij alle gelegenheden heeft mijn fractie betoogd dat de wijzigingen een gevolg waren van het feit dat de wet een wanproduct van de jaren tachtig is. De vele wijzigingsvoorstellen -- vóór 2002 was er ook nog een flink aantal -- bleken steeds weer nodig om diverse problemen aan te pakken die alle door de wet zelf waren gecreëerd. Ze waren echter nooit van dien aard dat deze problemen voortvarend werden aangepakt. Steeds ging het om gemillimeter in de marge.

De BOPZ komt voort uit de anarchistische jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw. Dit anarchistische karakter betrof in het bijzonder de psychiatrie, waarin hulpverleners en patiënten naar huidige inzichten het spoor bijster waren. Dit geldt voor zowel de wetenschappelijke inzichten in geestesstoornissen als de ethisch-juridische bejegening van psychiatrische patiënten. Men dacht toen volledig ten onrechte dat geestesstoornissen te wijten waren aan een disfunctionerende samenleving. Inmiddels is er consensus over de opvatting dat geestesstoornissen in veel, zo niet de meeste gevallen, veroorzaakt worden door chemische stoornissen in de hersenen. Deze vaststelling is van groot belang. Deze stoornissen zijn immers in een groot aantal gevallen goed te bestrijden met werkzame, dus bewezen effectieve medicatie. Depressie, bipolaire stoornissen (wat vroeger manische depressiviteit heette), maar ook psychosen kunnen adequaat worden bestreden, dit tot heil van de patiënt, om het ouderwets te zeggen.

Het probleem waarop onze fractie al zo vaak heeft gewezen -- dit in navolging van de praktijk, van "het veld" -- is dat niet iedereen die lijdt aan een van deze stoornissen dat ook zelf inziet, en daardoor niet instemt met behandeling. Dit geldt juist ook als sprake is van evident disfunctioneren. In extreme situaties van gevaar voor zichzelf en/of anderen is dan gedwongen opname mogelijk, met de waarborgen die in een rechtsstaat passen. En nu dan het grote probleem: gedwongen opname is onder voorwaarden toegestaan, maar deze zeer grote, maar soms noodzakelijke inbreuk op de rechten van een zieke burger kan niet logischerwijs worden gevolgd door de veel minder grote inbreuk van een gedwongen medicamenteuze behandeling. Dit staat de wet niet toe. Deze ongerijmdheid in de wet is met hangen en wurgen in de loop der tijden een beetje gemitigeerd en ook vandaag weer hebben wij te maken met een poging deze inconsistentie uit de wet te verzachten. Maar het kernpunt blijft: gedwongen behandeling na gedwongen opname is slechts in een beperkt aantal extreme gevaarsituaties mogelijk. Daarom heeft Nederland meer isolatiecellen in gebruik en nodig dan enig ander democratisch westers land. Wij laten onze geestesgestoorden therapeutisch in de steek omdat wij hun een wilsbekwaamheid toeschrijven die zij op het moment van een episode van ziekte niet hebben. Dit heeft als gevolg dat opsluiting in de isoleercel de enige overgebleven optie wordt, een heel wat minder humane behandeling dan het onder enige dwang toedienen van effectieve medicatie. Ik heb het dan natuurlijk niet over lobotomie, maar over echte medicatie.

In ons voorlopig verslag heeft de VVD-fractie daarom zonder meer kunnen instemmen met het voorliggende wetsvoorstel, waarin de mogelijkheid van dwangbehandeling na gedwongen opname iets wordt vergroot. Ook de wijziging van de voorwaarden voor de voorwaardelijke machtiging achten wij nuttig. Maar wij blijven verontwaardigd over het halfzachte karakter van deze voorstellen, en die verontwaardiging groeit bij elk nieuw wetsvoorstel dat weer een detail regelt, maar niet de zaak zelf principieel op orde brengt. Hierover hebben wij in onze bijdrage aan het voorlopig verslag opnieuw vragen gesteld en kritische opmerkingen gemaakt. Opnieuw. Dit was ook het geval bij de vorige vier behandelingen van wijzigingen in de BOPZ. En weer komt een wetsvoorstel hier binnen, dat vlees noch vis is, gepriegel in de marge, zonder visie, zonder blijk van inzicht in de urgentie van het door ons geschetste probleem.

Maar het is nog erger. De ministers begrijpen er niets van. In de memorie van antwoord staat doodleuk als antwoord op onze verzoeken om een integrale, goede regeling voor gedwongen behandeling na gedwongen opname het volgende. Ik citeer: "Ook wij menen dat in de eerste plaats de psychiatrische patiënten, maar zeker ook de samenleving baat zullen vinden bij een wettelijke regeling, waarin de koppeling tussen opneming en behandeling wordt losgelaten en waarin de zorg, de behandeling en de beveiliging van en voor de patiënt centraal staat."

Het gaat nu juist erom de koppeling van die twee wel te realiseren, een koppeling die er nu niet is en alle problemen veroorzaakt! Hoe kunnen de ministers dit voor hun rekening nemen? Hoe kan dit opgeschreven worden? Het ontbreken van die koppeling is juist het basale probleem! Over deze onzin heeft men dan ook nog vier maanden gedaan.

Overigens, ook de derde evaluatie van de BOPZ van april 2007 spreekt in dezelfde termen als wij. Hebben de ministers daarvan geen kennis genomen, of zijn zij de inhoud van die evaluatie vergeten? Eindelijk begrijpt de VVD-fractie waarom wij tegen een muur praten als het over de BOPZ gaat. Eindelijk begrijpen wij waarom er maar niets verandert. Op het ministerie is men het spoor geheel bijster en snapt men helemaal niet meer wat nu het probleem is waarmee velen al zoveel jaren worstelen, namelijk dat wij een onwerkzame en voor de patiënt onheilzame wet op de opneming in psychiatrische ziekenhuizen hebben, juist vanwege het gebrek aan koppeling tussen gedwongen opname en gedwongen behandeling.

Mevrouw de voorzitter. Het is te gek voor woorden. Wij eisen van de ministers dat zij orde op zaken stellen in hun departementen, zodat dit soort onzin niet meer in een memorie van antwoord te lezen valt. Het is niet alleen een drama dat zoveel onverstand hier zijn gang kan gaan; wij vinden dat deze buitensporige onkunde ook te interpreteren is als een teken van minachting van het parlement. Ook wij behoren tot het parlement en wensen niet met zulke evidente onzin geconfronteerd te worden. En zeker niet ten aanzien van een probleem dat al jaren voortsleept.

Mijn fractie vraagt om een expliciet commentaar van de ministers op de door ons gewraakte passage, want wij nemen dit hoog op.

*N

De heer **Thissen** (GroenLinks): Voorzitter. Er worden bij de zoveelste wijziging van de Wet BOPZ weer twee wijzigingen voorgesteld. De eerste wijziging is de aanpassing van de voorwaardelijke machtiging. Met de tweede wijziging wordt de mogelijkheid tot behandeling binnen een psychiatrische instelling verruimd. Organisaties van rechters, advocaten, ggz-instellingen, familieleden van mensen met schizofrenie of psychose en van artsen en psychiaters staan grotendeels positief tegenover de voorstellen. Zonder enige uitzondering zijn alle cliëntenorganisaties daarentegen niet voor het verruimen van de mogelijkheden tot dwangbehandeling.

In de Tweede Kamer was een grote meerderheid voor beide voorstellen. Alleen onze GroenLinks-fractie was tegen. Het hoofdargument was de zelfbeschikking.

Inmiddels hebben wij in juni 2007 de langverwachte evaluatie BOPZ ontvangen. Op basis van deze evaluatie zal een eventuele grondige aanpassing van de BOPZ dan wel nieuwe wet- en regelgeving komen. De echte discussie, waar wij al zo lang op wachten, moet dus nog komen. Vooruitlopend op de echte discussie worden weer twee wijzigingen van de BOPZ voorgesteld. Vanuit de praktijk, ook door cliëntenorganisaties, is gepleit voor een behandelwet, die de BOPZ zou moeten vervangen en waarin waarborgen zijn ingebouwd in de lijn van zelfbeschikking en integriteit van het lichaam, waar mensen met een psychische handicap ook recht op hebben. Onze Eerste Kamercommissie heeft lang geprobeerd het eerst over de conclusies en nieuwe aanbevelingen van de evaluatie BOPZ te hebben en vervolgens te bezien welke wijzigingen van de BOPZ of welke nieuwe wet- en regelgeving nodig zou zijn.

Dit proces verdient niet de schoonheidsprijs. Met de Wet BOPZ is in 1994 het bestwilcriterium afgeschaft en het gevaarcriterium ingevoerd. Mensen kunnen alleen nog gedwongen opgenomen worden als hun geestesstoornis gevaar oplevert voor henzelf of anderen. Ook dwangbehandeling is alleen toegestaan om gevaar voor de cliënt of anderen te voorkomen.

Sinds een paar jaar is er het debat over de vraag of de nadruk op zelfbeschikking van patiënten altijd in hun belang is. Er wordt wel gezegd dat je in Nederland het "right to rot" hebt. Het aantal verstandelijk en psychisch gehandicapten dat op straat verkommert neemt toe. Regelmatig horen wij van ouders, vrienden en familie van mensen met een psychische handicap dat zij machteloos moeten toezien hoe het misgaat, met hun zoon, dochter of dierbare, omdat zij bijvoorbeeld geen medicijnen slikken. Deze groep belandt steeds vaker in een politiecel.

Ook binnen instellingen zijn de gevolgen van gedwongen behandeling merkbaar. Zo wordt er in Nederland -- mevrouw Dupuis wees er al op --

veel vaker gebruik gemaakt van separeercellen dan in enig ander land. Dat is geen behandeleffect, maar vaak een traumatische ervaring. Men zal merken dat ik van een wat andere kant aanvlieg dan mevrouw Dupuis. Voor de zorgverleners is het zeer frustrerend om te zien dat mensen langzaam wegzakken in een situatie waarin zij verkommeren of een gevaar worden, om dan pas te mogen ingrijpen. Daartegenover worden veel mogelijkheden die wel wettelijk toegestaan zijn onvoldoende benut. Uit succesvolle projecten binnen instellingen blijkt dat het grote aantal separeringen ook teruggebracht kan worden door bijvoorbeeld het aanstellen van een agressiecoach. Behandelen onder dwang is ingrijpend, soms zelfs traumatisch voor de patiënt en minder effectief omdat het -- dit is de kern van mijn betoog -- de vertrouwensrelatie tussen een burger met een psychische handicap en de behandelaar ernstig aantast.

De angst bestaat dat door het uitbreiden van de mogelijkheden behandelaars gemakkelijker gebruik maken van dwang dan van het zorgvuldig opbouwen van een vertrouwenwekkende relatie tussen henzelf en de burger met een psychische handicap. Juist vanwege die angst, juist vanwege die psychische handicap, hebben deze mensen al vaak last van onzekerheden, waanbeelden, angsten enzovoort. Dat wordt alleen maar versterkt door dwangbehandeling. Het gevaar dat mensen zich afzetten en geen gebruik meer willen maken van de vele mogelijkheden die de psychiatrische zorg in zich herbergt, wordt alleen maar groter.

Vanuit de psychiatrische praktijk wordt aangedrongen op uitbreiding van de mogelijkheden tot dwangbehandeling. Dit pleidooi wordt heel breed gedragen. Je hoort wethouders in de grote steden ook vragen wat zij moeten doen met al die verkommerden, al die verloederen, al die gekken op straat, of er niet veel meer dwangopnamen en dwangbehandelingen kunnen zijn en of mensen niet kunnen worden gedwongen om behandeld te worden, waardoor de samenleving vanuit het oogpunt van openbare orde en veiligheid minder last heeft van mensen die een ziektebeeld hebben, die een psychische handicap hebben.

Als patiënten zich verzetten tegen hun behandeling, maar er verder geen acuut gevaar is, kunnen zij lange tijd in een instelling verblijven zonder dat zij worden behandeld. Dat is het gevolg van de Wet BOPZ. Het kabinet ziet dwangbehandeling als uiterste middel en wijst ook op succesvolle dwang- en drangprojecten. Het kabinet is van mening dat zich altijd situaties zullen voordoen waarin alleen dwang een oplossing biedt.

Naast het afwenden van gevaar stelt het kabinet voor om het ook toe te staan als voldoende vaststaat dat zonder die behandeling de betrokken patiënt onaanvaardbaar lang opgenomen blijft, omdat het gevaar dat de stoornis van de patiënt oplevert, niet wordt weggenomen. Wanneer is met een burger gepraat die een psychische handicap heeft? Wanneer heeft het kabinet of hebben deze ministers aan mensen zelf gevraagd wat zij nodig hebben om zich veilig te voelen? De ministers gaan wel in op uitspraken van politiefunctionarissen, wethouders van grote steden, raadsleden en Kamerleden die ervoor pleiten dat de samenleving zich veilig moet voelen, maar wanneer is de vraag centraal gesteld wat mensen met een psychische handicap nodig hebben om zich veilig te voelen, om op een vertrouwenwekkende manier behandeld worden in een ziektebeeld? Wat is er nodig om mensen zich veilig te laten voelen en mensen uit te nodigen om in te gaan op de behandeling?

Ik heb als voorzitter van de Taskforce Vermaatschappelijking ggz in januari 2002 het advies Erbij horen aangeboden aan minister Els Borst. Kort daarna viel het kabinet en het rapport is nooit behandeld. Uit humane overwegingen is ooit besloten om grootschalige psychiatrisch-medische centra af te bouwen en om te zetten in kleinere eenheden midden in de samenleving. Ook mensen met een psychische handicap willen erbij horen. Vandaar de titel van het advies. Bovendien is besloten om bij opname meteen te beginnen met resocialisatie en dus gerichtheid op een bestaan buiten de inrichting en in de eigen vertrouwde omgeving. Daarvoor is nodig een sterk netwerk van bestaande maatschappelijke steunsystemen in stad, buurt en wijk en vooral natuurlijk ook outreachende hulp. Ook nodig is nabijheid en integrale kijk op mensen. Daar gaat het uiteindelijk om: een relatie tussen burger, cliënt zo u wilt, en hulpverlener, waarbij beiden zich verantwoordelijk voelen. Een relatie waarbij hulpverleners zich gesteund en gedragen voelen om te investeren, te verleiden en via eventuele drangmaatregelen de cliënt de hulp te bieden die hij nodig heeft en als het kan, te voorkomen dat via dwang moet worden ingegrepen met gedwongen opname en vervolgens gedwongen behandeling.

Veel mensen met een psychische handicap voelen zich in relatie tot de ggz-hulpverlening wantrouwig en onzeker en zelfs soms heel angstig. Diagnoses zijn niet zelden globaal of algemeen, of niet precies of voor de cliënt niet herkenbaar, met als gevolg het onbegrip over de voorgestelde behandelwijze of medicatie. De worsteling is tussen ingrijpen bij zware ziekte en zelfbeschikking. Ik voel heel erg voor patiënt empowering, ook en vooral in de psychiatrie.

Wij komen dan ook tot een conclusie. De wetswijziging verslechtert de rechtspositie van alle ggz-cliënten. Zij lost het probleem niet op, namelijk tal van cliënten die hulp nodig hebben en geen hulp krijgen. Zij biedt hulpverleners een handreiking om minder te investeren en te kiezen voor de "makkelijke" route van dwang. Zij biedt weinig cliënten herstel, maar een chemische dwangbuis en toenemende eenzaamheid. Een groot gevaar is dat er straks cliënten zijn die echt hulp nodig hebben, maar die de zorg nog meer zullen gaan mijden. Wij willen echt een antwoord op de vraag wat mensen met een psychische handicap nodig hebben om zich in de samenleving erbij te voelen horen, om zich veilig te weten en om in een recht van zelfbeschikking zelf met hun hulpverlener in een vertrouwenwekkende relatie te bepalen welke medicatie of welke behandeling nodig is. Er moeten weer eens draadjes gesponnen worden met burgers die wij naar de marge hebben gemanoeuvreerd.

*N

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): Mevrouw de voorzitter. Vandaag bespreken wij de zoveelste, volgens mijn papieren de veertiende wijziging van de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen. Voor mij is het de vierde keer dat ik hierover het woord voer. Tijdens de ontstaansgeschiedenis van 22 jaar en sinds de inwerkingtreding op 17 januari 1994 is de wet bijna non-stop onderwerp van discussie geweest. Kernonderwerpen in deze discussie zijn steeds geweest het recht op zelfbeschikking, de veiligheid van patiënt en maatschappij, die op gespannen voet met elkaar kunnen staan, en de rol die wilsbekwaamheid dan wel -onbekwaamheid moet spelen. Het doel van de huidige BOPZ is om gevaar ten gevolge van een geestesstoornis af te wenden en om de patiënt die niet bereid is opgenomen te worden, in zijn rechtspositie te beschermen. Er bestaat een sterke koppeling tussen opneming en behandeling. Echter, door alle aanpassingen in de loop van de tijd is de BOPZ ingewikkeld en onduidelijk geworden, een echte lappendeken. Daarom besloot de commissie VWS op 20 maart 2007, het voorbereidend onderzoek uit te stellen totdat de derde evaluatie van de BOPZ zou zijn afgerond. De commissie oordeelde dat het onwenselijk was, medewerking te verlenen aan weer een volgende wijziging van de BOPZ, voordat het rapport van de commissie openbaar zou zijn en voordat het kabinet zijn standpunt over vervolgstappen bekend zou hebben gemaakt.

Wij deden dat met tegenzin omdat het veld had aangegeven, de vandaag voorliggende wijzigingen belangrijk te vinden, overigens als interim-oplossing, in afwachting van wetgeving die consistenter is en beter afgestemd op de huidige praktijk en organisatie van de ggz. Hoewel het verdere traject nog grotendeels in nevelen is gehuld -- er wordt bijvoorbeeld gesproken van een tentatief tijdschema waaruit zou blijken dat de totstandkoming van wijzigingswetgeving nog geruime tijd op zich zal laten wachten -- is deze Kamer toch in september gestart met het voorbereidend onderzoek. Wij hebben toen een aantal fundamentele en indringende vragen gesteld.

De memorie van antwoord die eind december is verschenen als product van twee ministeries, geeft lang niet op al deze vragen een adequaat antwoord. Mijn fractie betreurt dat, want dat belooft niet zoveel goeds voor de toekomst. Juist met het oog op een toekomstbestendige behandelwet is deskundigheid op de ministeries ten aanzien van dit moeilijke onderwerp, op het snijpunt van recht en veiligheid, ethiek en geestelijke volksgezondheid, onmisbaar. Delen beide ministers mijn mening en kunnen zij aangeven wie van beiden het voortouw en de coördinatie op zich gaat nemen, zodat in ieder geval duidelijk is wie erop is aan te spreken als vorderingen weer uitblijven? Zijn de ministers ook van plan zich bij te laten staan door een deskundigencommissie en denken zij in dat verband bijvoorbeeld aan een staatscommissie? Wat dat betreft sluit ik mij volledig aan bij de kritiek van mevrouw Dupuis. Als je ziet hoe de memorie van antwoord geformuleerd is, belooft dat nog niet zoveel goeds. Mijn fractie wil vandaag absoluut duidelijkheid over de manier waarop en de richting waarin een nieuwe Wet BOPZ in de steigers wordt gezet. Wij hebben met instemming de conclusies gelezen uit het rapport Voortschrijdende inzichten van de commissie die de derde evaluatie uitvoerde, en vernemen graag van de ministers of zij deze conclusies als uitgangspunt nemen voor de contouren van een nieuwe wet. Het is inmiddels begin 2008 en tot nu toe hebben wij nog niet het toegezegde kabinetsstandpunt hierover kunnen bemachtigen, dus misschien kan vandaag toch mondeling een tip van de sluier worden opgelicht. Ook is voor ons het tijdpad van belang. Hoe ambitieus dat ook klinkt, het moet deze kabinetsperiode toch lukken.

De voor ons liggende wetswijziging verruimt de mogelijkheid tot het verlenen van een voorwaardelijke machtiging, een machtiging waarin de voorwaarden worden vermeld waaronder een psychiatrische patiënt niet wordt opgenomen. De machtiging legitimeert tot gedwongen opneming bij niet naleving van de voorwaarden of bij een gevaarsituatie die ondanks naleving van de voorwaarden blijft bestaan. De voorgestelde wetswijziging moet het mogelijk maken om een voorwaardelijke machtiging ook te verlenen voor personen die niet uitdrukkelijk kunnen of willen instemmen met de voorwaarden. Voldoende is dat de rechter van oordeel is dat redelijkerwijs is aan te nemen dat de betrokkene zich aan de voorwaarden zal houden. Daarnaast worden de mogelijkheden verruimd voor dwangbehandeling in een psychiatrisch ziekenhuis. Dwangbehandeling kan ook worden toegepast voor zover aannemelijk is dat zonder gedwongen behandeling het gevaar niet binnen een redelijke termijn kan worden weggenomen.

De fractie van de SP heeft bij het voorbereidend onderzoek een aantal vragen gesteld die niet of onvoldoende beantwoord zijn. Ik ga daar nu verder op in. Een eerste vraag betrof de harmonisatie van dwangmaatregelen in de psychogeriatrie, de zorg voor verstandelijk gehandicapten en de jeugdzorg. Hoe staat het met het wetsvoorstel dat dit regelt ten aanzien van de eerste twee groepen? Komt dat ook in deze kabinetsperiode rond? Harmonisatie van de regels ten aanzien van dwang in de jeugdzorg is ook dringend gewenst, zoals bleek tijdens het debat over gesloten jeugdzorg dat wij op 18 december met de minister van Justitie en die voor Jeugd en Gezin voerden. Mijn fractiegenoot Quik-Schuijt stelde toen vast dat in de gesloten jeugdzorg dwangbehandeling mogelijk is die in een jeugdpsychiatrisch ziekenhuis zelfs met een BOPZ-maatregel niet mogelijk is. Hoe staat het met de wettelijke regeling die gevraagd werd met de motie-Çörüz, 30644, nr. 19? Ik wijs hierbij ook op een artikel in het Nederlands Dagblad van 31 januari, waarin vermeld wordt dat psychiaters soms jaloers kijken naar de gesloten jeugdzorg, waar vanaf dit jaar kinderen wel medicatie kan worden

voorgeschreven en onder dwang kan worden toegediend, terwijl dat bij jongeren met gedragsstoornissen en een extra psychiatrische stoornis niet mogelijk is. Dit is volgens mijn fractie een ongewenste ongelijkheid en een ongewenste ontwikkeling. Ook vragen wij ons af of de kans bestaat dat deze ruimere mogelijkheid van dwangtoepassing de nieuwe norm wordt voor de opvolger van de BOPZ. Graag krijg ik hierop commentaar van de ministers.

Met dit wetsvoorstel wordt de mogelijkheid om dwangmedicatie te geven binnen een psychiatrisch ziekenhuis verruimd. Op verzoek van de Tweede Kamer hebben de ministers in antwoord op de motie-Voordewind toegezegd om onderzoek te doen naar de noodzaak van de lengte van dwangmedicatie versus noodmedicatie in relatie tot bijwerkingen. Ik kan mij voorstellen dat hiernaar gevraagd is, maar vraag mij wel af hoe dit te onderzoeken is. Dubbelblind placebo gecontroleerd? Het gaat wel om een heel kwetsbare groep, waarmee niet te experimenteren valt, want hoe zit het dan met de zelfbeschikking en het informed consent? Toch is het belangrijk om met name de effecten van dwangbehandeling op de langere termijn te monitoren en daarom heeft het veld, de mensen die ermee moeten werken, gevraagd om per regio een zogenaamde drieschaar in te mogen stellen die kan adviseren over noodzaak, proportionaliteit en subsidiariteit van de dwangbehandeling. Zeker bij langduriger dwangbehandeling kan dit adviserend orgaan fungeren als countervailing power voor de cliënt, zorgverlener en directie van de instelling. De ministers hebben dit orgaan wel met de mond toegejuicht, maar gezegd er geen middelen voor te hebben. Ik meen dat het voor het veld heel belangrijk is dat zij die wel beschikbaar stellen. Wij hebben er allen belang bij dat er een goede monitor is.

Verschillende fracties hebben gevraagd of het aantal dwangbehandelingen zou kunnen toenemen met verruiming van de mogelijkheid daartoe. De memorie van antwoord is daar niet duidelijk over. Enerzijds wordt op bladzijde 5 gezegd dat het aantal dwangbehandelingen, separeren, sterk is afgenomen, anderzijds wordt op bladzijde 8 gezegd dat het aantal separaties in Nederland sinds 2002 licht is afgenomen. Van belang lijkt mijn fractie in ieder geval met de inwerkingtreding van dit wetsvoorstel zowel de aantallen dwangbehandelingen als de eventuele verschuiving van separeren naar medicatie en de effecten daarvan, waaronder verkorting van de opnametijd, te monitoren. Ik neem aan dat dat een taak van de IGZ blijft. Is overigens al duidelijk wat maakt dat er zulke grote verschillen zijn tussen provincies in gedwongen opnames en dwangtoepassingen?

Dan heb ik nog een vraag over de consequenties van de aanneming in de Tweede Kamer van het amendement-Kant, 30942, nr. 10. Collega Van de Beeten stelde er tijdens het voorbereidend onderzoek vragen over. Als een patiënt bij een dreigende decompensatie tijdens een voorwaardelijke machtiging zelf verzoekt om een tijdelijke opname mag ten gevolge van het aannemen van dit amendement de duur van het vrijwillig verblijf in een psychiatrische instelling niet beperkt worden. Collega Van de Beeten stelt dan de vraag of dit niet het risico in zich kan bergen dat de behandelaar of de instelling misbruik maakt van de situatie en aan de vrijwillig opgenomene waarborgen onthoudt. Wij denken dat een vrijwillige opname uit behandeloogpunt te allen tijde te verkiezen is boven gedwongen opname onder het BOPZ-regime en dat het de situatie van de patiënt niet ten goede komt als een limiet aan de duur van de vrijwillige opname wordt gesteld. De rechten van de patiënt worden in deze vrijwillige situatie gewaarborgd door de WGBO en de Wet BIG. Graag krijg ik van de ministers de bevestiging dat dit in feite ook al gold voor deze wetswijziging, want sinds de invoering van de voorwaardelijke machtiging laten mensen zich regelmatig vrijwillig opnemen. Ons hebben geen signalen bereikt dat hierdoor problemen zijn ontstaan. Wij krijgen hierop graag een toelichting van de ministers.

Tot slot, een van de vorige wetswijzigingen van de BOPZ betrof de introductie van de observatiemachtiging. Onder de kop "Verplichte observatie helpt Swiebertjes geen spat vooruit" las ik vorige week de mislukking van de introductie van dit instrument in de krant. Een directeur die ermee moest werken zegt: "al bij de invoering dacht ik: dat wordt niets". Het veld dat ook met de voorliggende nieuwe instrumenten moet gaan werken, drong aan op snelle behandeling en invoering van deze wet. Laat ze onder de voorwaarden die ik vandaag genoemd heb, strikte monitoring en duidelijkheid over de nieuwe wet, maar snel aan de slag gaan. Wij hebben ze allang genoeg laten wachten! Ik zie uit naar de verdere discussie.

De **voorzitter**: Het woord is aan mevrouw Meurs, die haar maidenspeech zal houden.
**

*N

Mevrouw **Meurs** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Dit wijzigingsvoorstel stelt onze fractie voor een lastig dilemma. Het voorstel biedt belangrijke mogelijkheden voor een betere behandeling van patiënten met een psychische stoornis. Mijn fractie wil dit graag steunen. Maar … instemmen met de voorgestelde wijzigingen betekent tegelijkertijd dat wij meewerken aan de verdere onoverzichtelijkheid en ontoegankelijkheid van de BOPZ. Vanuit het oogpunt van kwaliteit van wetgeving is dit een slechte zaak. De Wet BOPZ lijkt steeds meer op een lappendeken waarin alleen doorgewinterde juristen de weg nog kennen. Mijn inbreng van vanmiddag zal daarom niet alleen betrekking hebben op het wijzigingsvoorstel dat voorligt, maar ook op het belang en de noodzaak van een nieuwe wettelijke regeling.

De Wet BOPZ is sinds 1994 meerdere keren gewijzigd, zoals eerder is gezegd, maar voor mij is het de eerste keer dat ik de wijziging meemaak. Het feit dat de wet primair een opnamewet is, komt

steeds meer ter discussie te staan. De nu voorgestelde wijzigingen rekken dit beginsel verder op. De behandelingsmogelijkheden, met name als sprake is van een voorwaardelijke machtiging, worden verder uitgebreid. Hoe belangrijk deze wijziging voor de praktijk ook is, het is de zoveelste reparatie binnen een wettelijk kader dat eigenlijk niet meer past bij de inzichten in de behandeling van mensen met een psychiatrische stoornis en bij de maatschappelijke opvattingen daarover.

Wij hebben alle reden om ons zorgen te maken. De noodzaak om snel tot een fundamentele herbezinning van de BOPZ te komen, wil ik graag toelichten aan de hand van het laatste overzicht van de Inspectie voor de gezondheidszorg over de werking van de BOPZ. De laatste vijf jaar is sprake van een forse groei van het aantal dwangopnames, ook al is de laatste jaren een zekere vertraging in die groei waar te nemen. De cijfers confronteren ons met het feit dat er jaarlijks meer dan 15.000 gedwongen opnames zijn en dat het aantal rechterlijke machtigingen van 2002 tot 2006 een groei van 40% laat zien. De Rotterdamse psychiater Niels Mulder sprak bij zijn aantreden zelfs van een "een epidemie van dwangopnamen" en constateerde een verminderde maatschappelijke tolerantie voor mensen die op drift zijn geraakt.

Een verontrustend gegeven daarbij is dat de verschillen tussen de provincies en tussen de instellingen groot zijn. De inspectie geeft aan dat het niet duidelijk is waar deze verschillen vandaan komen. Mogelijke verklaringen zijn de demografische en sociaal-culturele verschillen en de manier waarop de zorg voor patiënten met een psychiatrische aandoening is georganiseerd.

Net als bij dwangopnames is ook het aantal dwangtoepassingen gestegen, hoewel beduidend minder dan het aantal opnames. De stijging komt geheel voor rekening van het aantal middelen en maatregelen.

In het kader van mijn werk aan de Erasmus Universiteit heb ik het genoegen om veel gasten uit het buitenland te mogen uitleggen hoe de Nederlandse gezondheidszorg in elkaar zit. Dat is geen eenvoudige opgave en onze gasten verwonderen zich over ons hybride stelsel van publiek-private partijen. Zij zijn ook vaak jaloers op de manier waarop wij een en ander hebben geregeld. Als het echter over de geestelijke gezondheidszorg gaat, zijn zij zonder uitzondering verbijsterd. Nederland is koploper in West-Europa als het gaat om het aantal dwangopnamen. Onze ziekenhuizen kennen zonder uitzondering separatieruimten, en separeren wordt veelvuldig ingezet. Ook uit het inspectieoverzicht blijkt dat separatie het vaakst wordt ingezet bij dwangtoepassing. Voor onze gasten is dat onbegrijpelijk, en het kost ons altijd grote moeite om uit te leggen waarom dat zo is en hoe de Wet BOPZ werkt.

Ik zal de eerste zijn om aan te geven dat het gevaarlijk is om zonder nadere uitleg internationale vergelijkingen te maken, maar toch vragen deze observaties om nader onderzoek en vooral om het fundamenteel doordenken van de wijze waarop wij met de behandeling en bescherming van mensen met een psychische stoornis omgaan. Die koploperspositie moeten wij natuurlijk zo snel mogelijk kwijtraken. En dat gaat echt niet lukken met een reparatiewetje.

Het is naar het oordeel van mijn fractie van het allergrootste belang om meer inzicht te krijgen in de oorzaken van de verschillen tussen de regio's en tussen de instellingen. Het zijn de ervaringen en de lessen uit de praktijk van alledag die moeten bijdragen aan een regeling die enerzijds ruimte laat voor verschillen, maar anderzijds voldoende eenduidig is en de bescherming garandeert van patiënten die al in een kwetsbare positie verkeren. Ik zou graag van de ministers vernemen hoe zij aankijken tegen deze verschillen en of zij met mijn fractie en die van de SP van mening zijn dat meer inzicht in de achtergrond van deze verschillen dringend gewenst is. Ook wil mijn fractie van de ministers vernemen of zij verwachten dat de wijzigingsvoorstellen die vandaag voorliggen, een positieve invloed zullen hebben op deze toch dramatische cijfers.

Met de voorliggende wetswijzigingen worden de mogelijkheden voor intramurale dwangbehandeling verruimd. Het wordt mogelijk dwangbehandeling toe te passen als voldoende vaststaat dat de patiënt anders te lang opgenomen moet blijven omdat het gevaar veroorzaakt door zijn ziekte, niet wordt weggenomen. Nu verblijven deze patiënten te lang in het psychiatrisch ziekenhuis zonder dat er een duidelijk vooruitzicht is dat zij kunnen terugkeren in de samenleving. Met de wetswijziging kan voor deze patiënten een intramurale behandeling worden gestart die terugkeer met medicatie wél mogelijk maakt.

Deze verruiming is in feite het meest principiële punt. Het betekent dat de autonomie van de patiënten wordt ingeperkt met het argument dat zij door die inperking later meer mogelijkheden zullen hebben om autonomer te functioneren. De argumenten zijn dat door deze wijziging wat gedaan kan worden aan de verschrikkelijke situatie van patiënten die in de instelling verblijven, die geen uitzicht op verbetering hebben en die te ziek zijn om ambulant begeleid te worden zonder medicatie. Mijn fractie erkent volledig de schrijnende situatie van patiënten die op de afdeling verblijven en daar een uitzichtloos bestaan leiden ver van familie en verwanten, zonder dat er actief iets aan die omstandigheid wordt gedaan.

Iemand tegen zijn wil behandelen is en blijft echter een verstrekkende maatregel. Naar aanleiding van de schriftelijke vragen van mijn fractie heeft de minister aangegeven het met ons eens te zijn dat gedwongen behandeling uitsluitend als een ultimum remedium gaat werken en dat eerst alles in het werk wordt gesteld om de patiënt te motiveren om vrijwillig mee te werken aan zijn behandeling. Wij weten dat aandacht, bejegening, een goede dagstructuur en een activiteiten- en begeleidingsprogramma belangrijk zijn voor het welbevinden van patiënten. Wij vroegen de minister of er niet toch een groot risico bestaat dat met deze wetswijziging te snel naar het middel "dwang" gegrepen zal worden ten koste van de hiervoor genoemde, wellicht meer arbeidsintensieve

werkwijze. In zijn antwoord verwijst de minister naar de projecten dwang en drang in de psychiatrie en naar de aandacht die er in het veld is voor dit precaire evenwicht tussen zelfbeschikking en plicht tot behandelen. Het antwoord van de minister bevredigt mijn fractie nog niet helemaal. Tekorten op de arbeidsmarkt, die naar verwachting alleen nog maar zullen toenemen, kunnen een arbeidsintensieve benadering onder druk zetten. Kan de minister aangeven welke mogelijkheden hij ziet om het gebruik van dwang en drang te monitoren, zodat het daadwerkelijk als ultimum remedium wordt ingezet?

Graag zou ik ten aanzien van een tweede wijzigingsvoorstel de minister een toelichtende vraag stellen. Deze wijziging beoogt een vereenvoudiging van de tenuitvoerlegging van de voorwaardelijke machtiging. Vereenvoudiging is natuurlijk altijd een goede zaak. In de huidige regeling kan de geneesheer-directeur een patiënt pas opnemen als de patiënt is gehoord en onderzocht door een niet bij de behandeling betrokken arts. Met het voorstel vervalt de eis van een onderzoek en kan de geneesheer-directeur, gehoord de behandelaar, de patiënt opnemen. In antwoord op de vraag van mijn fractie hoe met deze vereenvoudiging van de procedure voorkomen kan worden dat patiënten te snel worden opgenomen, verwijzen de ministers naar het gegeven dat de criteria in de wet staan en naar de extra waarborg die met deze wijziging wordt beoogd: het is niet de behandelaar die de patiënt kan doen opnemen maar de geneesheer-directeur. Maar is de geneesheer-directeur als derde partij wel voldoende onafhankelijk? Kan de minister bij zijn beantwoording aangeven hoe hij aankijkt tegen de positie en rol van de geneesheer-directeur en hoe zijn onafhankelijk optreden kan worden geborgd?

Ik begon mijn bijdrage met de constatering dat mijn fractie zich voor een ingewikkeld dilemma geplaatst ziet: meegaan met dit voorstel betekent meewerken aan de lappendeken die de Wet BOPZ geworden is, tegenstemmen betekent dat mensen die dat hard nodig hebben, verstoken blijven van zorg, bescherming en begeleiding. Mijn fractie wil voor deze wetswijzigingen stemmen, maar die steun willen wij conditioneren. Ten eerste vertrouwen wij op een bevredigend antwoord op de zorgen die ik zojuist heb verwoord. Ten tweede pleiten wij voor het met spoed werken aan een geheel nieuwe wettelijke regeling.

De ministers geven in hun antwoord op onze vragen aan dat zij vooruitlopend op het kabinetsstandpunt over de evaluatie van de Wet BOPZ streven naar een nieuwe regeling ter vervanging van de wet. Overigens zitten wij met smart te wachten op dit kabinetsstandpunt. Mijn fractie ondersteunt dit streven van harte en wil een stap verder gaan: kunnen de ministers toezeggen dat zij in deze kabinetsperiode met een wetsvoorstel ter vervanging van de huidige Wet BOPZ zullen komen? Als het antwoord bevestigend is, wil mijn fractie graag een duidelijke indicatie van het tijdpad dat de ministers voor ogen hebben, zodat wij hen daar ook aan kunnen houden.

De evaluatiecommissie heeft naar het oordeel van mijn fractie een uitstekend inhoudelijk kader ontwikkeld voor een nieuwe wettelijke regeling. Dit kader laat zien dat het niet gaat om het oppoetsen van de huidige wet, maar dat er ten principale gekeken moet worden naar de uitgangspunten van de wet. Een van de centrale uitgangspunten moet zijn een wet die is toegesneden op de noden van de persoon en niet, zoals nu het geval is, gebonden is aan een locatie. In hun beantwoording geven de ministers aan dat zij een nieuwe wet niet willen aanduiden als een behandelwet. Niet zozeer de behandeling moet centraal staan, als wel de zorgbehoefte van de patiënt en de veiligheid van de samenleving. Mijn fractie is het daarmee eens. Het gaat immers niet alleen en niet altijd om behandeling. Begeleiding en/of verzorging kunnen evenzeer aan de orde zijn evenals bemoeizorg.

Met deze opmerkingen gaan de ministers reeds in op enkele uitgangspunten die zij van belang vinden voor de nieuwe wet. Kunnen de ministers in hun beantwoording vandaag nog wat specifieker ingaan op de voor hen leidende uitgangspunten? Graag verwijs ik hierbij naar het werk van de ethicus Jeanette Pols. Zij houdt een pleidooi -- ik wil haar daarin graag volgen -- voor het ontstijgen van de dichotomie autonomie en dwang, en wil veeleer uitgaan van de relaties die mensen onderhouden en de afhankelijkheden die daar bij horen en van de mogelijkheden die zij hebben om in filosofische zin een goed leven te leiden. Zo'n benadering kan betekenen dat het voor sommige patiënten belangrijk is dat hulpverleners zich met hen blijven bemoeien, niet als vorm van controle of inperking van autonomie maar als noodzakelijke steun. In de woorden van Jeanette Pols: "Het betekent iemand niet in zijn eentje laten zitten met de brokstukken van zijn of haar mislukte autonomie. Het betekent op de deur blijven kloppen en zo veel mogelijk doen om de patiënt overeind te houden."

De evaluatiecommissie pleit ook voor het instellen van commissies psychiatrische zorg. Onze vraag is hoe de ministers aankijken tegen de taak en positie van deze commissies.

Mijn fractie wenst in deze kabinetsperiode niet alleen een wetsvoorstel dat toegesneden is op de wensen van de persoon met inachtneming van zowel zijn veiligheid als de veiligheid van de samenleving. Wij hebben ook nog wat noten op onze zang bij de totstandkoming van de nieuwe wet. Het is nog niet zo lang geleden dat deze Kamer uitgebreid gediscussieerd heeft over de relatie tussen beleid en uitvoering en over het belang van de betrokkenheid van veldpartijen bij het wetgevingsproces. Juist die betrokkenheid kan de uitvoerbaarheid van wetgeving vergroten. Dit principe geldt bij uitstek voor de te maken nieuwe wet. Er worden op lokaal niveau veel experimenten en projecten uitgevoerd, die leiden tot nieuwe inzichten en werkvormen. Het wetenschappelijk onderzoek staat evenmin stil. Het is van belang de inzichten over de werkbaarheid van bepaalde interventies in het geheel te betrekken. Juist omdat bij de nieuwe wet een goede balans gevonden moet

worden tussen verschillende beginselen, is het van groot belang om gedurende het proces zelf te zoeken naar vormen van raadpleging van en consensusvorming met veldpartijen. Het ministerie van Justitie heeft reeds ervaring opgedaan met een wetgevingsproces waar veldpartijen aan bijdragen. Ik doel daarbij op de herziening van de Vreemdelingenwet. Ik heb het genoegen gehad deel te nemen aan de evaluatie ervan. Een van de centrale conclusies was dat bij de totstandkoming van die wet een externe projectleider en intensieve raadpleging en betrokkenheid van alle partijen in het veld in belangrijke mate hebben bijgedragen aan een wet die uitvoerbaar is en gedragen wordt door degenen die ermee moeten werken of ermee te maken hebben. Delen de ministers de mening van mijn fractie en willen zij toezeggen dat bij de totstandkoming van de onderhavige nieuwe regeling de veldpartijen actief worden betrokken?

Mijn fractie is van mening dat de voorgestelde wijzigingen bijdragen aan een betere behandeling en begeleiding van patiënten. Wij willen het voorstel dan ook graag steunen. Wij blijven evenwel bezorgd over de grote aantallen dwangopnamen en -toepassingen. Daarom heb ik gevraagd naar waarborgen, alsmede verzocht om meer inzicht in de verschillen die er in de praktijk blijken te zijn. In mijn bijdrage heb ik de nadruk gelegd op de noodzaak en de urgentie van de nieuwe regeling. Ik wacht met belangstelling het antwoord van de ministers af.

De **voorzitter**: Mevrouw Meurs, ik feliciteer u van harte met uw maidenspeech over een wetsvoorstel waarvan het onderwerp u niet vreemd is, gelet op uw kennis over en ervaring in de zorgsector.

U studeerde sociologie aan de Nederlandse Economische Hogeschool, thans de Erasmus Universiteit, en aan de Rijksuniversiteit Leiden. Aan die laatste universiteit was u vervolgens gedurende een aantal jaren verbonden als wetenschappelijk medewerker, totdat u in 1982 onderzoeker en adviseur werd van de Nederlandse Spoorwegen. Weinigen zullen van dat laatste feit op de hoogte zijn. Vanaf 1984 was u gedurende vier jaar onderzoeker en afdelingshoofd bij het Nederlands Centrum Geestelijke Volksgezondheid, thans bekend als het Trimbos-instituut. Voordat u in 1996 terugkeerde in de universitaire wereld bent u gedurende tien jaar werkzaam geweest als organisatieadviseur en als partner bij Adviseurs voor Organisatiewerk bv. In 1996 werd u benoemd tot bijzonder hoogleraar management en organisatie in de gezondheidszorg aan het Instituut Beleid en Management Gezondheidszorg van de Erasmus Universiteit te Rotterdam; dat is een hele mond vol. U combineerde dat met uw lidmaatschap van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, waarvan u begin dit jaar, na tien jaar, afscheid heeft genomen.

U bent een zeer actieve vrouw, vooral in de zorgsector. Zo bent u onder andere voorzitter van het welbekende ZonMw, lid van de raad van toezicht van het Academisch Ziekenhuis Maastricht en lid van de raad van toezicht van de Alysis Zorggroep. Dat u bepaald geen onbekende in de zorgsector bent, heeft u mede te danken aan uw publicatie "Health care governance" uit 1999, die handelt over bestuur, toezicht en verantwoording in de gezondheidszorg. Deze publicatie staat onder uw vakgenoten ook wel bekend als "het blauwe boekje". De invloed ervan op bestuurlijke verhoudingen binnen vele zorginstellingen wordt minstens zo groot geschat als die van de code-Tabaksblat in de meer commerciële ondernemingswereld.

In partijpolitiek verband maakt u zich verdienstelijk als lid van het curatorium van de Wiardi Beckman Stichting. Als lid van de PvdA-fractie hebt u vandaag voor het eerst het woord gevoerd in een plenaire vergadering van deze Kamer. Ik ben ervan overtuigd dat uw kennis en ervaring niet alleen voor uw fractie maar voor de gehele Kamer een ware verrijking is. Ik wens u heel veel succes met uw werkzaamheden.
**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Namens de fracties van de SGP en de ChristenUnie wil ik vanaf deze plaats mevrouw Meurs gelukwensen met haar maidenspeech. Het is duidelijk dat zij wist waarover zij sprak. Als opvolgend spreker heb ik het idee dat mijn bijdrage wat mager zal afsteken bij de hare. Daarom laat ik mijn felicitaties voorafgaan.

Het schijnt dat na een moeizame en langdurige, meer dan twintig jaar vergende parlementaire behandeling, de in 1992 tot stand gekomen en in 1994 in werking getreden Wet BOPZ alweer zijn langste tijd heeft gehad. Mevrouw Dupuis en mevrouw Slagter wezen daar ook al op. Na de eerste evaluatie heb ik intussen hier vier wijzigingsvoorstellen behandelt. Vandaag ligt de vijfde wijziging voor. Ondanks deze en daaraan voorafgaande aanpassingen lijkt het erop dat de wet geen lange levensduur beschoren is. In het rapport "Voortschrijdende inzichten" van de derde evaluatiecommissie Wet BOPZ wordt aanbevolen om tot een geheel nieuwe wet te komen. Het kabinet blijkt de motivering van die aanbeveling te delen. Het verklaart zelfs ernaar te streven nog gedurende deze kabinetsperiode een nieuwe regeling tot vervanging van de wet tot stand te brengen. Is het dan wel zo opportuun om vandaag nog een wijziging van de bestaande wet te behandelen? Wij delen de opvatting van het kabinet dat het gebrek aan aansluiting van de wet op de ontwikkelingen in de psychiatrie ertoe noopt de regeling van dwangbehandeling en voorwaardelijke machtiging aan te passen. Wij zijn het eens met de commissie dat de voorgestelde uitbreiding van de voorwaardelijke machtiging een waardevolle toevoeging aan het instrumentarium van de Wet BOPZ is. Wij achten de kans niet gering dat een compleet nieuwe wet nog wel eens even en mogelijk ettelijke jaren op zich zou kunnen laten wachten. Hoe is het trouwens gesteld met het kabinetsstandpunt over het rapport van de

evaluatiecommissie, waaromtrent de regering in de memorie van antwoord betreffende het onderhavige wetsvoorstel op 18 december 2007 meedeelde dat dit standpunt "nog in dit najaar" naar beide Kamers zou worden gezonden? Ik hoop dat daarover enige tekst en uitleg te geven valt, zodat ik enig zicht krijgt op wanneer dat kabinetsstandpunt werkelijk gaat verschijnen.

Terugkerend naar het voorliggende wetsvoorstel, voor ons is de relevantie ervan nog eens onderstreept door het door de Inspectie voor de Gezondheidszorg in november 2007 uitgebrachte "Tabellenboek Wet BOPZ 2002-2006". Daaruit blijkt onder meer dat het aantal dwangopnames in de periode 2002-2006 met ruim 30%, bijna 40% is gestegen, van ruim 13.000 in 2002 tot ruim 17.000 in 2006. In totaal werden in die jaren ruim 37.000 mensen tegen hun wil opgenomen in een inrichting. Een verklaring voor de toename kan de inspectie niet geven. Het zou kunnen dat er de laatste jaren meer mensen zijn gekomen met grote psychische problemen die een ernstig gevaar vormen voor zichzelf of voor een ander. Er is echter ook de tendens te signaleren, zeker in de grote steden, dat bemoeizorgteams zich zijn gaan bezighouden met een groep mensen die wij vroeger aan hun lot overlieten. De andere kant van de medaille is de trend om afwijkend gedrag, zeker als dat gepaard gaat met min of meer overlast, minder te accepteren. Uit onderzoek van prof. Mulder van het Erasmus Medisch Centrum Rotterdam zou blijken dat psychiaters minder vaak de "harde" criteria, als neiging tot zelfmoord en agressie tegen anderen aankruisen en vaker een "zacht" criterium zoals maatschappelijke teloorgang. Welke relevantie heeft dit gegeven voor het wetsvoorstel dat wij thans bespreken?

Wat betreft de voorwaardelijke machtiging, deze is een alternatief voor een machtiging die rechtstreeks strekt tot opneming. Nu volgens het voorstel niet meer de instemming van de wilsonbekwame patiënt met de totstandkoming van het behandelingsplan nodig is, maar de verwachting van de rechter dat de patiënt de voorwaarden in de praktijk, dus buiten de instelling, zal naleven, zal het nauw luisteren of er nog werkelijk sprake is van vrijwilligheid. Er moet daarom naar onze opvatting sprake zijn van een toetsbare inspanningsverplichting van de behandelaar om toestemming van de patiënt te krijgen. Dat moet vooropstaan. De behandelaar zal zich op zijn integriteit als zorgverlener aangesproken moeten weten.

Wat betreft de dwangbehandeling, deze is thans alleen mogelijk als er een (onmiddellijk dreigend) gevaar binnen de inrichting is dat moet worden afgewend. Wie zich tegen behandeling verzet, blijft onbehandeld, óók als met een interventie zijn toestand sterk kan verbeteren, hetgeen voor hem een langere, zelfs onaanvaardbaar lange opname kan betekenen. Wat de voorgestelde regeling van de dwangbehandeling betreft, zou de evaluatiecommissie met de regering van mening verschillen, als wij althans het commentaar op het voorstel van de stichting LOC-LPR van 9 januari jongstleden moeten geloven. Er zou geen recht worden gedaan aan het door de evaluatiecommissie geformuleerde uitgangspunt dat dwangbehandeling bij patiënten die wilsbekwaam zijn, niet mogelijk moet zijn. Ook een tweede uitgangspunt, namelijk dat de rechter vooraf zou dienen te beslissen over de toelaatbaarheid van dwangbehandeling, zou miskend worden, aangezien het in het voorliggende voorstel de behandelaar en eventueel de geneesheer-directeur is die deze beslissing bevoegd kan nemen. Op beide punten zien wij graag een commentaar van de regering tegemoet.

*N

De heer **Van de Beeten** (CDA): Mevrouw de voorzitter. Naast mijn persoonlijke gelukwensen geef ik mevrouw Meurs ook de gelukwensen van mijn fractie, namens wie ik vandaag mag spreken. Ik zal vooral reflecteren op de toekomstige wetgeving over psychiatrische patiënten, in het bijzonder de rechtsgrondslagen voor nieuwe wetgeving en de rechtspolitieke oriëntatie daarvan. Daarbij maak ik overigens meteen de kanttekening dat ik uit het evaluatierapport niet heb begrepen dat het noodzakelijkerwijs een nieuwe BOPZ moet worden, maar dat het ook nieuwe wetgeving kan zijn in de vorm van een behandelwet naast een bestaande BOPZ dan wel een deels uitgeklede BOPZ. Ik neem aan dat wij straks van de bewindslieden nog iets te horen krijgen over die vormgeving. De reflectie wil ik doen aan de hand van een recent boek van de Amerikaanse rechtsfilosofe Martha Nussbaum, getiteld "Grensgebieden van het recht. Over sociale rechtvaardigheid". Overigens teken ik daarbij meteen aan dat dit voor een belangrijk deel mijn eigen reflectie van dat boek zal zijn omdat collegae in de fractie toch wel beklemtoond wilden zien dat men in de CDA-fractie dit boek niet allen heeft gelezen.

Alvorens tot die reflectie over te gaan, wil ik stilstaan bij een specifiek onderdeel van het wetsvoorstel, en dan niet zozeer bij hetgeen de bewindslieden hebben voorgesteld aan de Tweede Kamer, als wel bij de wijziging die in dit voorstel is aangebracht door het amendement op stuk nr. 10. Deze wijziging heeft de regering voorgesteld bij de nota van wijziging op stuk nr. 8. Het voorstel is om de vrijwillige opneming te beperken tot een maximum van drie etmalen. Daarna zou de rechtsbescherming die uit het systeem van de wet voortvloeit van toepassing moeten zijn. Deze maximering is door de Tweede Kamer geschrapt. In het voorlopig verslag hebben wij al opgemerkt dat dit ons zeer bezwaarlijk voorkwam. Ook de redengeving in het amendement, namelijk dat het paradoxaal is om het zelfbeschikkingsrecht met betrekking tot vrijwillige opneming te beperken, kon onze fractie niet overtuigen. Op onze kritiek is door de bewindslieden bij memorie van antwoord opgemerkt dat op een andere wijze bewaakt moet worden of werkelijk sprake is van vrijwilligheid. Daarbij wordt verwezen naar de rol die de patiëntenvertrouwenspersoon kan spelen, aangezien deze de expliciete taak heeft om de

patiënt met een voorwaardelijke machtiging bij te staan bij het uitoefenen van diens rechten. Ook bij de vrijwillig opgenomen patiënt zou deze patiëntenvertrouwenspersoon een dergelijke bewakingsrol kunnen vervullen.

Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat dit antwoord ook de beide ministers zelf niet geheel zal overtuigen. Een rechtstreekse grondslag voor optreden van de patiëntenvertrouwenspersoon in de bestaande wet bij vrijwillige opneming heb ik in ieder geval niet aangetroffen en zelfs als dat wel het geval zal zijn, lijkt mij nog steeds dat de rechtsbescherming die de wet biedt met betrekking tot deze vrijwillige opneming dan onvoldoende geregeld is.

Dit plaatst ons voor een lastige afweging. Weliswaar is er in de bestaande wet op dit punt ook geen voorziening te vinden, maar het is niettemin wel een wijziging die een duidelijke verbetering van de rechtsbescherming van een vrijwillig opgenomen patiënt met zich brengt. Het wetsvoorstel bevat voor het overige wijzigingen die de volle instemming van de CDA-fractie hebben. Anderzijds is het ontbreken van rechtsbescherming bij vrijwillige opnemingen een buitengewoon zwaarwegend punt. Nu doet zich de situatie voor dat het wetsvoorstel in het artikel II de mogelijkheid biedt tot inwerkingtreding van verschillende onderdelen op onderscheiden tijdstippen. De vraag van de CDA-fractie aan de beide bewindslieden is dan ook of zij bereid zijn om de wijziging van artikel 14d nog niet direct in werking te laten treden, maar eerst in overleg te treden met de Tweede Kamer over de amendering die heeft plaatsgehad in het licht van het debat in deze Kamer. In dit verband is het wellicht nuttig dat de bewindslieden ook vandaag in deze Kamer de ratio van het voorstel in de nota van wijziging nog eens toelichten, ook ten behoeve van de andere fracties in deze Kamer.

Dan het boek "Grensgebieden van het recht". Nussbaum draagt dit boek op aan John Rawls die in de jaren zestig zijn theorie over rechtvaardigheid ontvouwde. Die theorie kenmerkt zich door een sterk procedurele inslag. De in procedures neergeslagen waarborgen van due process moeten bijdragen aan rechtvaardige uitkomsten. Justice as fairness. Nussbaum analyseert op fascinerende wijze hoe Rawls op basis van contractstheorieën en een Kantiaans persoonsbegrip tot zijn theorie over rechtvaardigheid is gekomen en waarom dat leidt tot rechtspolitieke principes die sterk de nadruk leggen op de weg waarlangs maatschappelijke problemen worden opgelost in het recht, meer dan op de uitkomsten van die processen.

En al direct bij de grondslag die Rawls zoekt in het contractsdenken formuleert Nussbaum fundamentele kritiek. Zij wijst erop dat in het gedachte-experiment, waarbij men de basis voor een welgeordende samenleving vindt in een contract tussen burgers van die samenleving van meet af aan uitsluiting optreedt. Dat is al het geval waar verondersteld wordt dat tussen de burgers die participeren in het contract geen al te grote verschillen in inkomen en bezit mag bestaan, noch in opleiding. In de oorspronkelijke contractstheorieën was bijvoorbeeld plaats voor vrouwen als deelnemers aan het maatschappelijke en politieke besluitvormingsproces. Een ander aspect dat tot uitsluiting leidde, is dat het contract per definitie gezien wordt als een fenomeen binnen een nationale samenleving. Het sluit mensen buiten die samenleving daarvan uit. Een volgend aspect is dat een wezenlijk kenmerk van het contractsdenken is dat de deelnemers wederzijds voordeel genieten van die samenwerking. Mensen die niet in staat zijn tot met name economische productiviteit en dus niet in staat zijn om anderen voordeel te bieden, worden uitgesloten. In latere fases van de theorievorming en met name door de rechtspraktijk is het productiviteitsdenken het aangrijpingspunt geweest om de ongelijkheid van vrouwen en in de Verenigde Staten van Afro-Amerikanen te bestrijden. Het viel immers niet vol te houden dat zij, bij volledige integratie in de samenleving en uitoefening van alle daarbij behorende rechten, niet ook voordeel aan hun medeburgers zouden kunnen opleveren.

Vervolgens bespreekt Nussbaum het persoonsbegrip dat Rawls impliciet hanteert. Dat is Kantiaans, omdat ook Rawls de mens niet ziet als instrument, maar als doel in zichzelf. Het is ook Kantiaans in de zin dat Rawls uitgaat van een mens die rationale keuzes kan maken en wel ten behoeve van diens eigen levensplan. Om deze mens tot zijn recht te laten komen, is een welgeordende samenleving nodig op basis van een theorie over rechtvaardigheid die door procedurele waarborgen die mens in staat stelt zijn levensloop uit te voeren. Uitvoerig betoogt Nussbaum dat dit persoonsbegrip geen rekening houdt met al uit het gewone leven volgende verschillen. Kinderen en ouderen zijn in sterkere mate van anderen afhankelijk dan volwassenen in de kracht van hun leven. Ieder mens loopt ten minste het risico door ziekte of ongeval tijdelijk of chronisch gehandicapt te raken. Vrouwen zijn niet in dezelfde positie als mannen omdat zij kinderen baren en op die enkele grond andere behoeften hebben en op andere wijze hun levensplan moeten inrichten. Voor gezonde ouders met gehandicapte kinderen geldt hetzelfde.

Voortbordurend op het uitsluitende karakter van het contractsdenken op het beperkte persoonsbegrip van Rawls formuleert Nussbaum dan haar fundamentele kritiek. Zij wijst erop dat Rawls' theorie over rechtvaardigheid vier categorieën rechtssubjecten buitensluit als fundamentele partners in de samenleving als rechtsorde: mensen met een lichamelijke of geestelijke handicap, mensen in andere landen -- in het bijzonder ontwikkelingslanden -- toekomstige generaties en, zoals zij dat aanduidt, niet menselijke dieren. Het is jammer dat de heer Koffeman nu niet aanwezig is, want dat begrip van Nussbaum heeft te maken met haar sterk integrale manier van denken over mensen als een in lichamelijke zin dierlijk verschijnsel. Dat leidt zowel voor de Partij voor de Dieren als voor het CDA tot een interessante beschouwing over de betekenis van rechtvaardigheid inzake de omgang tussen mens en dier. Voor mijn beschouwing van vandaag

is echter vooral van belang de aandacht die Nussbaum vraagt voor de positie van mensen met een mentale handicap, zoals zij dat noemt.

Voor de genoemde categorieën geldt met name dat zij noch in termen van het door Rawls gehanteerde persoonsbegrip, noch als deelnemers in het op wederzijds voordeel gerichte maatschappelijke verkeer meetellen. In de kern is dit een gevolg van het feit dat Rawls uitsluit dat in het recht medemenselijke welwillendheid, compassie zo men wil, een rol van betekenis heeft te spelen, althans op het niveau waarop de grondbeginselen van een rechtvaardige samenleving worden geformuleerd. Dat is precies waar Nussbaum uitdrukkelijk afstand van neemt, zoals zij ook afstand neemt van het Rawlsiaans/Kantiaanse persoonsbegrip.

Wanneer zij komt te spreken over de positie van met name geestelijk gehandicapte patiënten, voert Martha Nussbaum drie kinderen uit haar omgeving op. De ene, Sesha, dochter van een vriendin, is door een aangeboren hersenverlamming en ernstige mentale retardatie niet in staat om te lopen, te spreken of te lezen. Haar neef Arthur heeft het syndroom van Asperger, een autistische stoornis die gepaard gaat met hoogbegaafdheid. Jamie is de zoon van een andere vriendin en heeft het syndroom van Down. Zij laat zien hoe deze kinderen leven, opgroeien, verzorgd worden door hun ouders en anderen in hun sociale omgeving en daarin in volle zin van het woord menselijke wezens zijn. Nussbaum betoogt overtuigend dat een theorie over rechtvaardigheid zoals Rawls die ontwikkelde, met de nadruk op gelijke kansen, wederzijds voordeel van samenwerking en due process, geen recht doet aan juist deze kinderen.

Deels daartegenover, deels met incorporatie van elementen uit Rawls theorie, formuleert Nussbaum haar vermogensbenadering. Deze gaat ten eerste uit van de menselijke waardigheid als grondslag voor iedere theorie over rechtvaardigheid. Ten tweede gaat de benadering ervan uit dat de menselijke persoon tien essentiële vermogens moet kunnen verwerkelijken om recht te doen aan die menselijke waardigheid. Vermogens die deels ook terug te vinden zijn in fundamentele vrijheidsrechten en in sociale grondrechten. Kort samengevat: leven, gezondheid, lichamelijke onschendbaarheid, zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken, gevoelens voor je omgeving, ook in sociale relaties, praktische rede om het goede te kunnen doen en je levensweg te bepalen, sociale banden, leven met en zorg voor de natuur om je heen, spel, vormgeving van de eigen omgeving zowel in politieke als materiële zin.

Het gaat mij er niet om, deze lijst essentiële vermogens tegen het licht te houden, maar wel de zienswijze van Nussbaum met betrekking tot de vermogensbenadering. Zo beklemtoont zij dat het ene vermogen niet voor het andere kan worden uitgeruild. Met andere woorden: om te kunnen spreken van een gerealiseerde menselijke waardigheid dient een rechtvaardige samenleving op ieder van die tien vermogens haar leden in staat te stellen een minimum van ieder vermogen te realiseren. Een beetje minder lichamelijke onschendbaarheid ten gunste van het genieten van spel en recreatie is dus geen acceptabele uitwerking van rechtvaardigheid. Maar omgekeerd is het evenmin zo dat als vanwege de bijzondere omstandigheden waarin een mens verkeert, hij een bepaald vermogen niet uit zichzelf kan realiseren, daarmee voor de samenleving iedere verplichting eindigt. En evenmin is het zo dat er geen samenhang zou kunnen bestaan tussen de manier waarop in een rechtvaardige samenleving het ene vermogen wordt ondersteund door op het andere vermogen een beperking toe te passen. Het gaat Nussbaum er steeds om dat naar de persoon en zijn bestaan wordt gekeken in al zijn op deze tien vermogens terug te voeren aspecten.

Op het oog lijkt deze vermogensbenadering verwant met de benadering waarin in toenemende mate psychiatrische patiënten worden geïntegreerd in de samenleving. Dat is echter niet het geval. Sprekend over Arthur, de jongen met het syndroom van Asperger, beschrijft Nussbaum hoe het met die jongen in het regulier onderwijs de verkeerde kant opging en hij pas na plaatsing op een school voor speciaal onderwijs volledig opbloeide. Op grond van dit voorbeeld zou ik zelf geneigd zijn om aan de lijst van tien vermogens toe te voegen: het vermogen om op een veilige manier te leven, en dan veilig in een zeer ruime zin van het woord. Voor sommige psychiatrische patiënten geldt dat zij tijdelijk of permanent in een veilige, niet in de gewone samenleving geïntegreerde omgeving moeten kunnen leven om veilig te zijn.

Evenmin is het zo dat de vermogensbenadering leidt tot enkel aanspraken op de overheid. Wel stelt Nussbaum dat de overheid niet simpelweg kan zeggen dat een rolstoelafhankelijke burger dezelfde kansen heeft als een valide burger wanneer in de publieke ruimte geen voorzieningen voor rolstoelgebruikers voorhanden zijn. Voor sommige vermogens geldt dat de overheid inderdaad kan volstaan met bieden van gelijke kansen, voor andere zal zij ook een bijdrage moeten leveren aan speciale voorzieningen bijvoorbeeld in het onderwijs. En steeds geldt voor Nussbaum dat het niet de overheid is die de rol van ouders, familie, de sociale omgeving van geestelijk gehandicapten overneemt, maar deze wel ondersteunt en faciliteert. Zij vindt het onaanvaardbaar dat hoogopgeleide ouders met een goed inkomen wel voorzieningen voor hun gehandicapte kind kunnen organiseren, maar laagopgeleide ouders met een gering inkomen niet. Dat is in de opvatting van Nussbaum geen kwestie van gelijkheid of ongelijkheid, maar van onvoldoende recht doen aan de vermogens van het laatstbedoelde kind.

Dit alles brengt mij tot een aantal opmerkingen over de vraag waar het met de Wet bijzondere opneming psychiatrische ziekenhuizen heen moet dan wel met een eventuele nieuwe behandelwet.

In het voorlopig verslag heb ik al de vraag aan de orde gesteld of de dichotomie tussen het gevaarcriterium en het zelfbeschikkingsrecht niet aan een fundamentele heroverweging toe is. In het

licht van de beschouwingen van Martha Nussbaum heeft die vraag in feite alleen maar aan scherpte gewonnen. Het is mijns inziens niet goed verdedigbaar om met een beroep op het zelfbeschikkingsrecht van een psychiatrisch patiënt, in het bijzonder zijn lichamelijke integriteit, hem in een situatie te laten voortleven waarin het hem onmogelijk is om met betrekking tot die overige menselijke vermogens een minimum aan zelfverwerkelijking te bereiken als dat met vormen onder drang of dwang toegepaste medicatie juist wel kan.

Ik voeg daar onmiddellijk aan toe dat dit geen pleidooi is voor herstel van het bestwilcriterium. Dat functioneerde onder sociaal en medisch, met name farmacologisch, volstrekt andere omstandigheden dan waarmee wij nu van doen hebben. Het is evenmin een pleidooi om elementen als gevaarcriterium en zelfbeschikkingsrecht bij het oud vuil te zetten. Zie de beschouwingen van Martha Nussbaum waarin deze begrippen onverminderd hun rol spelen. Het is wel een pleidooi voor een grondige herijking en hopelijk verrijking van ons denken over de manier waarop in een rechtvaardige samenleving ook psychiatrische patiënten een menswaardig bestaan kunnen leiden, al zal dat zeker niet steeds en zeker niet in alle gevallen mogelijk zijn.

Het is ook een pleidooi voor -- alvorens tot nieuwe wetgeving over te gaan -- een grondige discussie met het veld over de praktijk van alledag en wat de werkers in het veld, in het licht van de vermogensbenadering van Nussbaum, wenselijk of nodig vinden. Eerder heb ik al gepleit voor een brede staatscommissie die tot taak zou kunnen krijgen een voorontwerp van wet op te stellen die dan voorwerp van een breed debat kan zijn. Die gedachte zou ik nog eens in het midden willen leggen.

Ik zou daarbij tot slot een niet onbelangrijke kanttekening willen maken. Mijns inziens zou de gedachtevorming zich niet moeten beperken tot psychiatrische patiënten. Ik denk ook aan drugs- en alcoholverslaafden, en dan niet alleen aan diegenen die ook psychiatrisch patiënt zijn of zijn geworden. Ten minste moet de vraag worden gesteld of er een principieel verschil is tussen de positie waarin psychiatrische patiënten verkeren en zij die aan drugs en alcohol verslaafd zijn. Dit betekent ook dat een eventuele behandelwet in ruimere kring moet worden voorbereid dan alleen in de sfeer van de psychiatrische zorg.

Ik wacht met belangstelling de reactie van de bewindslieden af.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B
!Duurzame ontwikkeling!

Aan de orde is het **themadebat Duurzame ontwikkeling van de landbouw in Europees en mondiaal perspectief** in het kader van de behandeling van **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2008 (31200-XIV) en het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2008 (31200-F)**.

De **voorzitter**: Ik heet de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van harte welkom in deze Kamer.
**

*N

De heer **Schaap** (VVD): Voorzitter. Het is een genoegen vandaag een bijdrage te mogen leveren aan het debat over de ontwikkelingen in de Nederlandse land- en tuinbouw. Ik wil dit graag doen vanuit een mondiale en Europese context. Ik zal mij hierbij beperken tot enkele hoofdthema's en hoop van de minister te vernemen hoe zijn hiermee in haar beleid denkt om te gaan.

Toen ik in de jaren zestig de hogere landbouwschool doorliep moesten wij een boek bestuderen met als intrigerende titel: Landbouw en platteland in een stroomversnelling. Als aankomende agrarische ingenieurs moesten wij weten in wat voor kaders onze landbouwkennis thuis hoorde. De ooit zo traditionele sector werd in die tijd al danig met beleid op de schop genomen: cultuurtechnisch, technologisch en sociologisch. Het ging om het realiseren van doelstellingen die waren ingegeven door ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog; met name de schrik van de hongerwinter -- dus voedseltekorten -- snelle technische ontwikkelingen die op gang begonnen te komen, maar ook door de marktordening van de toenmalige EEG die de Nederlandse land- en tuinbouw grote kansen bood. De politiek intervenieerde zwaar in de agrarische sector, dit ook nog met veel doorzettingsmacht. Termen als zelfvoorziening, schaalvergroting, exportbevordering, een evenwichtig markt- en prijsbeleid voor strategische producten en structuurbeleid domineerden het denken en het beleid. Een krachtig en doelgericht ministerie, grote investeringen in onderwijs, onderzoek en voorlichting, alsmede een publiekrechtelijke organisatie van de agrarische sector vormden het fundament van min of meer beheerste ontwikkelingen in deze sector.

De stroomversnelling is er gekomen en niet meer verdwenen. Onze agrarische sector heeft onvoorstelbaar geprofiteerd van het nationale en Europese beleid; het importland werd mondiaal de tweede exporteur. Voedselschaarste hebben wij in Europa sindsdien niet meer gekend. Er dienden zich echter ook ontwrichtingen aan als gevolg van het succesvolle beleid. Niet alleen leden natuur en milieu schade, ook deden zich al snel vormen van marktverstoring voor. Met behulp van compenserend en corrigerend beleid zijn veel van deze ontwrichtingen intussen ook weer rechtgezet. Hoeveel kritiek er ook op de sector wordt geleverd,

op het gebied van productiviteit, de bijdrage aan de Nederlandse economie, voedselveiligheid, diergezondheid en dierwelzijn, alsmede het produceren binnen de randvoorwaarden van natuur en milieu, behoort de Nederlandse agrarische sector tot de wereldtop. Ik zeg dit maar, omdat de moties van treurnis over deze sector zo menigvuldig en luidruchtig zijn, dat enige correctie van dit beeld en het temmen van de verbeeldingskracht van criticasters geboden zijn. Daarmee is de noodzaak van verdergaande veranderingen echter niet van de baan en is ook inbreng van de politiek in deze marktsector nog altijd nodig. En dit binnen ontwikkelingen die nog altijd het karakter van een stroomversnelling hebben. De VVD-fractie vindt een nadere bezinning vanuit het perspectief van markt en overheidsbeleid wenselijk. Het gaat daarbij om zaken als marktordening en structuurontwikkelingen, maar ook om kansen die de technologie de agrarische sector biedt.

Allereerst wijs ik op een opmerkelijke omslag vanuit de context van de markt. Jarenlang kenmerkte de agrarische markt zich door mondiale structurele overschotten, die ook nog eens de prijzen en dus de agrarische inkomens bedierven, naast regionale tekorten als gevolg van allerlei ontwrichtingen. Gesteld moet worden dat het Europese markt- en prijsbeleid door bescherming van de interne markt en gesubsidieerde exporten danig heeft bijgedragen aan deze marktverstoringen. Er lijkt zich nu een kentering voor te doen, wellicht in structurele zin. Mondiaal dreigen weer voedseltekorten; in ieder geval verdwijnen de voorraden en lopen ook de prijzen van de belangrijkste producten op. De oorzaken zijn gecompliceerd. Mogelijk is een groeiende vleesconsumptie als gevolg van economische ontwikkelingen in vooral Azië hieraan debet. Wellicht draagt ook de productie van biobrandstoffen hieraan bij. De eerstgenoemde oorzaak bevat een wonderlijke paradox: welvaart die tekorten schept, met name in minder welvarende regio's. Hoe hierop te reageren? Oplopende prijzen hebben zoals gesteld een nadeel, namelijk het effect op de voedselvoorziening van de allerarmsten. Zij hebben ook een voordeel; zij werken namelijk stimulerend op de productie en op de capaciteit van de sectoren om te investeren in productiviteit.

Mochten de prijsontwikkelingen zich doorzetten, dan biedt dit intussen mogelijkheden voor het Europese markt- en prijsbeleid voor een wellicht ingrijpende heroriëntatie. Al decennialang wordt de begroting van de Europese Unie gedomineerd door uitgaven ten behoeve van het markt- en prijsbeleid in de landbouw. Dit remt andere doelstellingen van de Europese Unie. Wellicht bieden de ontwikkelingen op de wereldmarkt mogelijkheden hieraan een wending te geven, overigens zonder de agrarische sector te schaden. De prijsondersteuning voor strategische producten, zoals graan, suiker, zuivel en andere producten, zou nu vergaand kunnen worden teruggedraaid. Anders gezegd: deze sectoren kunnen zich richten op een veel opener mondiale markt. De overheidsinterventie op deze markten met behulp van heffingen, subsidies en restituties kan worden beperkt. Budgettair zou dit voor de Europese Unie een zegen zijn. Zou de minister duidelijk kunnen maken hoe zij tegen genoemde ontwikkelingen aankijkt en met welke standpunten zij de debatten in Brussel ingaat? De VVD-fractie vindt het verantwoord om het huidige momentum te benutten voor een heroriëntatie van het markt- en prijsbeleid. De Nederlandse agrarische sector is veerkrachtig genoeg om hierop in te spelen.

Intussen doet zich in een stroomversnelling een andere ontwikkeling voor: het gebruik van primaire agrarische producten voor de energiewinning. Nederlands en Europees beleid stimuleren dit, via doelstellingen rond het gebruik van biobrandstoffen en daarop gerichte subsidieregelingen. De Europese Unie wil in 2020 10% van alle transportbrandstoffen winnen uit landbouwgewassen; Nederland gaat hierin mee. Waar de markt zich spontaan leent voor het duurzaam gebruik van gewassen die ook als voedsel kunnen worden genuttigd, zoals suikerriet in Brazilië, zou de sturende werking aan de markt kunnen worden overgelaten. Als het energierendement te laag is, bederft de markt als vanzelf de animo voor deze toepassing. Bedenkelijk wordt het echter, als de energietoepassing van dergelijke gewassen met subsidies haalbaar moet worden gemaakt. Dit gebeurt op het ogenblik op grote schaal in de Verenigde staten en hetzelfde dreigt ook in de Europese Unie plaats te vinden. Dan wordt echter niet alleen sturend op de markt ingegrepen omwille van een veelal onverantwoord laag energierendement, maar wordt tegelijk de benutting als biobrandstof tot concurrent gemaakt van het gebruik van voedsel en veevoeders. Een derde van het areaal akkerbouw in Europa zal gebruikt moeten worden voor deze bestemming van 10% toevoeging. Recente studies maken duidelijk dat deze bestemming van de agrarische productie mondiaal niet alleen groteske ecologische gevolgen heeft, door bijvoorbeeld boskap en het gebruik van marginale gronden, maar ook nog eens een negatieve impact heeft op het CO_2-beleid. Van dit soort subsidies geldt maar al te gemakkelijk dat zij alles krom dreigen te trekken wat in de markt recht is.

Nu zal dergelijk subsidiebeleid in directe zin weinig betekenen voor de Nederlandse agrarische sectoren. Wij zijn hier te zeer georiënteerd op intensieve teelten, zowel binnen als buiten de voedselketen. Europees en mondiaal kan dit subsidiebeleid echter wel degelijk grote gevolgen hebben. Als een dergelijke gesubsidieerde energieproductie eenmaal op gang is gekomen, is het ondoenlijk de subsidies weer af te schaffen zonder grote schade. Zou de minister willen weergeven hoe het kabinet wil omgaan met dit soort subsidiepolitiek en dus ook met het formuleren van bijmengpercentages voor biobrandstoffen? De VVD-fractie dringt erop aan de EU-doelstelling te heroverwegen. Het lijkt mij veel verstandiger de ondersteuning van de bio-energieproductie te richten op de grote massa's rest- en afvalproducten, analoog aan de wijze waarop onze veehouderij ook nu al het ruwvoer

aanvult met rest- en afvalproducten; een nuttige besteding van materiaal waarvoor anders nauwelijks een duurzame bestemming is te vinden. Graag hoor ik de opvattingen van de minister hierover.

De agrarische sector maakt op steeds grotere schaal gebruik van moderne technieken en technologie. Het gaat hierbij niet alleen om de primaire productie, maar ook om de toelevering en de verwerking. Dit kan niet positief genoeg worden gewaardeerd. Niet alleen de productiviteit van de land- en tuinbouw is gebaat bij technologische innovaties. Ook de doelstelling om het voedsel duurzaam en veilig te produceren, kan niet worden gerealiseerd zonder een enorme investering in moderne technologie. Hoe hoger de hectareopbrengsten en hoe beheerster de processen in de gehele agrarische kolom zijn, hoe meer de agrarische sector aan de vele eisen kan voldoen. Een door wetenschap, technologie en techniek ondersteunde sector is dus een zegen. Ik hoor niet tot degenen die van mening zijn dat de agrarische sector op een natuurlijker wijze zou moeten werken om aan doelstellingen als duurzaamheid en veiligheid te kunnen voldoen.

Het is wellicht aardig om in dit verband wat nader in te gaan op het begrip "natuur" en de wijze waarop dit begrip de moderne geest in zijn greep houdt. Sinds de romantiek dominant is geworden in de mondiale cultuur, heeft het natuurbegrip een onvoorstelbare herwaardering ondergaan. In plaats van bedreigend, werd zij als zegenrijk geïnterpreteerd. Nu zal ik niet ontkennen dat het aangenaam is om in de natuur te vertoeven. Ook is het zinvol om natuurwaarden de ruimte te bieden. Natuurherstel en natuurontwikkeling zijn prima. Het gaat hier echter wel om een beheerste en beheerde, dus een getemde, natuur. Het is een natuur die van haar gevaarlijke kanten is ontdaan. Ten onrechte wordt de natuur als lief, gezond, evenwichtig en gelukzalig geïnterpreteerd. In dit licht gelden de techniek en ander menselijk ingrijpen op de natuur maar al te gemakkelijk als verstorend, als een inbreuk op iets dat zo goed had kunnen zijn. De misvatting is formidabel. In werkelijkheid is de natuur namelijk allerminst evenwichtig, zomin ook de markt als vanzelf evenwichtig is, maar vormt zij een permanente bedreiging voor de mens en voor een verantwoorde agrarische productie.

De natuur is niet zomaar goed en heilzaam. Ik wijs hierbij op het gevaar van ziekten en plagen in de landbouw. De natuur bedreigt mens, dier en plant en zal dus beheerst en beheerd moeten worden om met kwaliteit te kunnen leven.

De heer **Koffeman** (PvdD): U zegt dat de natuur een bedreiging is voor de mens. Kunt u zich ook voorstellen dat de mens in een aantal opzichten een bedreiging voor de natuur vormt?

De heer **Schaap** (VVD): Jazeker, daar kom ik later nog op terug. Ik denk dat de mens een bedreiging kan zijn voor bepaalde natuurwaarden.

Ik zei al dat de natuur mens, dier en plant bedreigt en dat deze dus beheerst en beheerd moet worden om met kwaliteit te kunnen leven. Daarom is een zogenaamde natuurlijke wijze van produceren van agrarische producten een fictie. Ook in de biologische landbouw wordt geploegd en geschoffeld, onnatuurlijker kan het bijna niet. De zogenaamd natuurlijke werkwijzen leiden ook tot een inefficiënte productie, dat wil zeggen lage hectareopbrengsten. Dit dwingt weer tot grotere arealen, maar ook tot het verspillen van grondstoffen, zoals irrigatiewater, en hulpstoffen, zoals meststoffen. Romantische illusies zijn uit den boze.

Om reden van het beheersen van onwelgevallige bedreigingen door de natuur, moeten chemische bestrijdingsmiddelen dan ook als een zegen voor de mensheid worden beschouwd. Onwelgevallige neveneffecten vragen voor alles om het ontwikkelen en gebruiken van veilige middelen, wat ook weer een zaak van technologie is. Een ban op dergelijke ontwikkelingen is buitengewoon gevaarlijk. Ik ben geen tegenstander van biologische land- en tuinbouw zolang de markt om dergelijke producten vraagt, maar ik wil waarschuwen voor de illusie dat deze productiewijze zomaar veilig en duurzaam kan worden genoemd, laat staan in exclusieve zin. Alleen al teruglopende hectareopbrengsten bedreigen de doelstelling van duurzaamheid.

Duurzaamheid en veiligheid vragen om een zo hoog mogelijke productiviteit en een adequate bescherming van de agrarische gewassen tegen ziekten en plagen. Daartoe zou het gebruik van chemische middelen zo snel mogelijk moeten worden aangevuld, en daarmee ook gecompenseerd, met moderne biotechnologie, zoals genetische modificatie in de plantenteelt en wellicht ook in de veehouderij. De publieke discussies rond de biotechnologie hebben een hoog emotioneel gehalte, maar komen intussen in Europa nauwelijks uit de taboesfeer. In plaats van een op feiten gebaseerde nuchtere en afgewogen beoordeling van de risico's en voordelen van de verschillende technieken, is er een sfeer gecreëerd van angst, dreiging en activisme. Er wordt gedaan alsof het voortbestaan van de wereld in het geding is. Van concrete risico's is intussen weinig gebleken. Het is dus geen wonder dat in grote delen van de wereld op grote schaal wordt overgestapt op genetisch gemodificeerde gewassen. De stelling dat deze technologie in strijd is met de natuur is correct, maar juist daarom in potentie zo zegenrijk. Immers alle techniek en technologie is gericht tegen de tekortkomingen van en bedreigingen door de natuur.

De biotechnologie, met daarbij inbegrepen de genetische modificatie, biedt uitstekende mogelijkheden voor het bestrijden van ziekten en plagen, voor het vervangen van de toepassing van chemische bestrijdingsmiddelen, voor het tegengaan van misoogsten, voor het opvoeren van de hectareproductie en voor de teelt op nu nog onproductieve bodems als verzilte gebieden. Nederland was altijd een koploper in het ontwikkelen van deze technologie. De VVD-fractie

roept op tot nuchterheid. Het is de hoogste tijd om het onverantwoorde taboe te doorbreken en het ontwikkelen van deze technologieën te stimuleren.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Het was wel te verwachten dat het vandaag ook over de biologische landbouw zou gaan. U zet zeer frontaal in door te miskennen dat de biologische landbouw ook in ontwikkeling is. Vindt u het geen groot voordeel dat biologische landbouw -- wij hebben in de landbouw altijd te maken met levende wezens, namelijk planten, dieren en mensen -- vanuit het gezichtspunt van de biologie nog maar aan het begin van zijn ontwikkeling staat? Denkt u niet dat deze vorm van landbouw geweldige mogelijkheden biedt in vergelijking met de louter wetenschappelijk-technische benadering, de industriële landbouw? Ik ben het wel met uw eens dat wij die vorm van landbouw niet aan de kant moeten zetten en dat wij daar veel aan te danken hebben. Het gaat nu om de vraag, dit is een principiële kwestie, of de hoogwaardige inzet van de biologie in de landbouw voor de toekomst niet vele beloftes in zich houdt die de nadelen van de industriële landbouw -- die ziet u ongetwijfeld ook -- toch in een ander daglicht plaatsen?

De heer **Schaap** (VVD): Ik heb al gezegd dat ik niet tegen biologische landbouw ben. Wat mij betreft mag deze tak van landbouw rustig zijn gang gaan. Deze produceert immers ook voor de markt. Ik hoop dat de biologische landbouw zich zodanig kan ontwikkelen dat de nadelen van deze landbouwmethode ongedaan kunnen worden gemaakt. Ik doel met name op de lage productiviteit. Er is echter nog een risico. Biologische landbouw, dus landbouw waarbij geen chemische middelen worden gebruikt en dus ook geen herbiciden, kan het niet stellen zonder ploegen en schoffelen. De milieueffecten daarvan zijn gigantisch in negatieve zin. Ik denk hierbij aan watererosie en luchterosie. Niet voor niets wordt in grote delen van de wereld op het ogenblik in de landbouw ingezet op reduced tillage of no tillage, waarbij van de bodem wordt afgebleven om die stabiel te houden. Dan zijn wel herbiciden nodig om van het onkruid af te komen. De zogenaamde technische of industriële landbouw heeft dus voor het milieu geweldig grote voordelen en de biologische landbouw draagt risico's met zich mee.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dat ontken ik niet. U blijft echter in uw gedachten haken aan het beeld van de biologische landbouw als een vorm van landbouw die altijd achterloopt. Bij een goede ontwikkeling van de biologie als wetenschap en een hoogkwalitatieve inzet daarvan, kan echter een forse vooruitgang worden geboekt. Hebt u niet een te romantisch beeld van de biologische landbouw? Hebt u niet vooral oog voor de biologisch-dynamische landbouw? Die wijs ik namelijk met u af omdat die de natuur ziet als alleen maar goed en niet als bedreigend.
De heer **Schaap** (VVD): Daar komen wij in elk geval bij elkaar. Dat zal ook wel iets met onze traditie te maken hebben. Ik vindt dat deze landbouwmethode moet worden ontwikkeld. Ik gun het die sector graag, dus ook wetenschappelijke begeleiding hiervan is prima. Men moet zich er echter van vergewissen dat ook de schadelijke kanten van deze vorm van landbouw goed in beeld komen en niet worden weggeromantiseerd.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik vind de inzet van de biologie zo geweldig belangrijk, juist omdat het om de levende werkelijk gaat. Dit is veel te weinig gebeurd. U sprak net over transgenese, biotechnologie. Waarom luistert u niet naar de biologische landbouwers die graag zouden willen dat een cisgene transformatie wordt toegestaan? Er zijn vele en sterke argumenten voor het bevorderen daarvan. Wij moeten zo'n nieuwe ontwikkeling niet alleen kritisch benaderen, maar ook positief. Er moeten nieuwe technische ontwikkelingen worden geïntegreerd, maar wel van uit het gezichtspunt dat zij dienstbaar moeten zijn aan het leven. Dat is wat de biologische landbouw eigenlijk wil.

De heer **Schaap** (VVD): Ja, maar de andere landbouw wil dat ook. En transgene modificatie is ook biologie. Ik ben benieuwd of de minister hierover enige beschouwingen wil geven en vraag haar of zij bereid is om deze technologieën een extra impuls te geven.

Over structuurontwikkelingen in de land- en tuinbouw en daartoe te voeren beleid merk ik het volgende op. De naoorlogse stroomversnelling in de agrarische sector heeft een sterke impuls gekregen via het zogenaamde structuurbeleid. De overheid ontwikkelde een integraal perspectief voor de land- en tuinbouw en zette daar een groot aantal instrumenten voor in. Het perspectief was een modern gezinsbedrijf met rationele productiemethoden en voldoende groeipotentieel. Met name het instrument landinrichting heeft ingrijpende gevolgen gehad. Overigens heeft dit instrument voortdurend veranderingen ondergaan en intussen een ecologische gedaante gekregen. De overheid heeft nog altijd bemoeienis met deze structuurinstrumenten. Op veel terreinen, zoals voorlichting en marktbewerking, hebben het bedrijfsleven en de markt het structuurbeleid echter geabsorbeerd. Ook de publiekrechtelijke structuur die dit alles vanuit de sector moest begeleiden is intussen losser geworden. Verwezen zij naar het verdwijnen van het Landbouwschap. Wat mij betreft, mogen overigens ook de resterende publiekrechtelijke organen worden opgesplitst tussen overheid en bedrijfsleven en dus verdwijnen. Stimulansen vanuit de overheid blijven echter geboden. Het agrarische onderwijs en onderzoek mogen wat de VVD betreft worden versterkt omwille van een moderne agrarische kolom. Ik verwijs naar mijn pleidooi voor nieuwe technologieën. Het terugdringen van de overspannen bureaucratie in deze sector zal voor ieder een zegen zijn, ook voor de overheid zelf. De wijze waarop thans met stimuleringsregelingen en handhaving van de regelgeving wordt omgegaan, werkt eerder verlammend dan bevorderend voor de sector. Dit komt de door de overheid geformuleerde doelen niet ten goede. De kolom van toelevering,

verwerking en afzet van agrarische producten is volop in beweging en houdt onze agrarische sector concurrerend.

Resten het perspectief voor het agrarische bedrijf zelf en de inpassing in het Nederlandse platteland. Er is nog altijd sprake van een stroomversnelling in de ontwikkelingen. De uittocht uit de land- en tuinbouw is groot en groeit zelfs in relatieve zin door vroegtijdige bedrijfsbeëindiging en het ontbreken van opvolgers. De schaalvergroting gaat dan ook versneld door. Moet de overheid daarin nog sturen? Moet de overheid nog iets zeggen over de agrarische bedrijfsstructuur en moet zij structuurinstrumenten inzetten om een bepaald perspectief te bevorderen of laten wij dit over aan autonome impulsen, zoals die uit de markt, en ontwikkelen wij daaromheen uitsluitend nog ad-hocbeleid als zich een knelpunt voordoet? Ad-hocbeleid speelt veelal in op de waan van de dag en stuurt niet werkelijk, maar is soms zelfs tegenstrijdig. Dat is bedenkelijke kant ervan. Vanwege het klimaat moeten de koeien worden opgeruimd, omwille van het landschap moeten ze de wei weer in. Omwille van diergezondheid en milieu moeten dieren onder volledig beheerste omstandigheden worden gehouden, omwille van het welzijn moet de veehouderij worden opengegooid. Plotseling woedt er een discussie over megastallen. Hoe daarop in te spelen?

Zonder een goed onderbouwd perspectief is planvorming voor de ruimtelijke ordening in al haar facetten een hachelijke zaak. Ik heb het meegemaakt in discussies over de invulling van het reconstructiebeleid. Het waren langdurige beschouwingen over de vraag voor welke bedrijfsgrootte er ruimte gecreëerd moest worden: 60, 70, 80 melkkoeien? Voordat dergelijk beleid geëffectueerd kan worden, ontwikkelen zich bedrijven van 300 melkkoeien, zo niet nog groter. Hetzelfde geldt voor de intensieve veehouderij. Harde eisen met het oog op voedselveiligheid, diergezondheid, dierwelzijn, logistieke efficiency, het verwerken en benutten van mest alsmede het realiseren van een goede concurrentiepositie dwingen als het ware tot het opzetten van megastallen. Ook landschappelijk kunnen daarmee grote voordelen worden gerealiseerd. Nu echter ploft deze discussie onverwacht in de publieke arena, met alle gebruikelijke reflexen van dien: taboes, nimby-gedrag en ga zo maar door. Moeten de actuele en gewenste ontwikkelingen niet eens helder op een rij worden gezet? Als dit niet gebeurt, lopen wij het risico dat de zogenaamde politieke sturing niet alleen in de marge terechtkomt, maar daar ook haar heil zoekt. Eigenlijk gebeurt dit al. Een groot deel van de structuurdiscussies in allerlei gebiedsprocessen betreffen landbouwbedrijven in de nichesfeer, zoals zorgboerderijen, streekproducten en wat dies meer zij. Dat is prima, maar veel meer dan boeiend en welkom gesleutel in de marge levert dit niet op. Hoe intussen om te gaan met de snel groeiende professionele bedrijven? Wordt het niet tijd om ons nog eens te bezinnen op een toekomstgericht structuurbeleid voor de Nederlandse land- en tuinbouw, een beleid dat sturend inwerkt op andere planfiguren in de ruimtelijke omgeving en waarvoor de overheid ook adequate instrumenten ontwikkelt? De VVD-fractie zou de minister ook hierover graag horen.

De **voorzitter**: Het woord is aan de heer Willems, die zijn maidenspeech zal houden.
**

*N

De heer **Willems** (CDA): Voorzitter. Ik heb met grote belangstelling kennisgenomen van de voorgenomen plannen die de minister in de begroting van LNV heeft neergelegd. Zoals reeds besproken, zullen wij niet met haar over de details van de begroting spreken, maar een aantal thema's met haar bespreken die ons als CDA-fractie na aan het hart liggen. Ik richt mij met name tot u, mevrouw de voorzitter, met enkele vragen over het thema mondiale ontwikkelingen in de landbouw -- waaronder vragen over biobrandstoffen -- en het thema Europees landbouwbeleid of liever het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid om dan af te dalen of, zo u wilt, op te stijgen naar Nederland en te spreken over de klimaatvragen die verband houden met de landbouw. Daaronder vallen vragen over het innovatiebeleid. Tot slot maak ik een afsluitende opmerking over het beleid inzake dierenwelzijn.

Allereerst snijd ik mijn geloofsbrief rondom landbouwvragen aan, aangezien dit ook de eerste keer is dat ik mij formeel tot u, mevrouw de voorzitter, en de collega's mag richten. Mijn eerste ervaring -- naast kleinzoon te zijn van een veehouder en groenteboer -- deed ik op toen mijn goede vriend in het dorp op mijn stukje land in de Alblasserwaard, dat sinds een jaar in mijn bezit was -- wij spreken over 1975 -- 4 mooie Connemara pony's had staan. U weet misschien wel dat dat heel mooie, bijna Arabische minipaarden uit het noordwesten van Ierland zijn. Welnu, een van deze mooie pony's was in de sloot beland. Mijn vriend, die eveneens ingenieur was en weinig met het land van doen had, bedacht dat wij het goede dier met veel touwen, katrollen en een auto, een 2CV wel te verstaan, uit de sloot moesten trekken. Na een uur modderen, stelde ik voor om de lokale veehouder om advies te vragen. U weet: advies vragen doen ingenieurs niet zo gauw. Wel, na nog zo'n 15 minuten modderen, was er veel modder maar geen pony uit de sloot. Toen hebben wij toch maar de veehouder geroepen. Hij heeft, na het geheel aan te zien, eerst tien minuten onbedaarlijk dijenkletsend staan lachen. Vervolgens nam hij een touwtje van 80 centimeter, bond dat aan het halster van ons edele minipaard en ging met het paard in de sloot lopen. Zowaar, het toch wel verzwakte beest sprong er zelf uit toen het wat meer vaste grond onder de voeten kreeg. De moraal van dit verhaal: vraag altijd aan hen die het beter weten. Ik heb in de jaren die erop volgden veel gevraagd en veel wijze lessen gehad. Ons verblijf op dit mooie platteland heeft veel mooie jaren geduurd met pony's, schapen, kalveren, kippen en een hond. Sommige waren er om van te eten en sommige om met ons te werken. Onze

kinderen hebben met ons genoten van het leven op het land, de door God geschonken natuur.

Later heb ik vele malen de ondernemersfilosofie van de individuele landbouwer in mijn werk binnen een grote olie- en chemiemaatschappij gebruikt: let op de kleintjes, wat brengt het op en ga goed om met de natuur. Welnu, ziehier mijn beginnende "credentials" in de landbouwsector.

Eerst de wereld. Recentelijk heeft zich een ware prijsexplosie voorgedaan in de wereldlandbouwprijzen. In dollarlanden komt zij nog harder aan dan in Europa omdat de dollar ook zwakker geworden is. Voedselvoorziening wordt in de komende jaren een belangrijke kwestie. Daarbij rijst allereerst de vraag of de naam van het departement van de minister: Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit nog wel de uitdagingen dekt. Valt niet te overwegen om te spreken van "ministerie van Duurzame Voedselvoorziening en Natuurbeheer"? Gaarne krijgen wij van de minister een reactie op deze suggestie. Het gaat tenslotte om goede voorlichting aan de burger en daar is de minister een groot voorstandster van.

Geschat wordt dat de wereldbevolking van zo'n 6 miljard tot 9 miljard in 2050 toeneemt. Het verbruik van granen en vlees is de laatste decennia gestegen met niet meer dan de groei van het BNP in de wereld. Dat is niet genoeg om de honger de wereld uit te helpen. Voorts at de gemiddelde Chinees in 1985 zo'n 20 kilo vlees per jaar; nu is dat 50 kilo vlees per jaar. Het is niet uitgesloten dat dit toeneemt tot bijvoorbeeld het niveau van Nederland met 84,5 kilo per jaar in 2006. Vleesproductie legt nu eenmaal een veel groter beslag op het landbouwareaal dan graanproductie.

Prijzen zijn de laatste jaren gestegen en de graanprijzen zullen in reële termen met zeker 20% stijgen. Overigens lagen alleen al in 2007 de prijzen zo'n 50% boven die van 2006. Dezelfde stijging trad ook op voor melkprijzen in Nederland. Dat is goed nieuws voor de boeren en ik merk dat de veehouders bij mij in de buurt iets meer lucht hebben in hun inkomenssituatie. Dit was hard nodig, want velen stond het water aan de lippen. Zij stonden de laatste jaren onder zware economische en psychische druk. Overigens geldt dit niet voor de varkenshouderij, voor de kalversector en voor de tomatentelers. Voor deze sectoren is de situatie nog niet best. Hoe ziet de minister de toekomst van deze sectoren?

Hoe zal een en ander zich wereldwijd verder ontwikkelen? Volgens de Wereldbank leven 3 miljard mensen in landelijke gebieden van wie 2,5 miljard actief zijn in de landbouw. Tot deze 3 miljard moet tevens 75% van de armste bevolking ter wereld gerekend worden. In principe zullen de landbouwers voordeel hebben van de hogere prijzen. Dit geldt echter niet voor de importerende landen. Landen als Japan, Mexico en Saudi-Arabië kunnen dit wel hebben. Zij hebben hun andere sterke punten die dit kunnen opvangen. Landen als Bangladesh, Nepal, Benin en Niger zullen het echter aanzienlijk moeilijker krijgen. Dit blijkt al uit het feit dat het World Food Programme zijn operationele kosten de afgelopen jaren met zo'n 50% aanzienlijk zag stijgen. Bovendien zitten de stromen voedselhulpprogramma's op het laagste niveau sinds 1973.

Alles wijst er dus op dat voedselvoorziening, en daaraan gekoppeld watervoorziening, een zeer belangrijke uitdaging is. Ik vraag de minister in hoeverre het ministerie van LNV bijdraagt aan de millenniumdoelen ten aanzien van het voedselprogramma. In hoeverre kan Nederland, los van het gemeenschappelijk landbouwbeleid, toch extra maatregelen nemen als de doelen mogelijk niet worden gehaald? Hoe ziet zij de samenwerking met de minister voor Ontwikkelingssamenwerking in dezen?

Vanwege het eerder genoemde extra landbouwareaal voor vleesproductie, zullen voorstellen over vleesconsumptiemaatregelen erg gevoelig liggen. Ligt op dit punt uiteindelijk niet een sturende taak voor de overheid binnen met name EU-verband? Hieraan gekoppeld is de vraag wat het beleid is van de minister om de uitbreiding van potentieel landbouwareaal in Oost Europa binnen en buiten de EU te steunen. Er is immers nog steeds sprake van een groeiende vraag naar voedsel. In India schijnt de groei de laatste jaren nog sterker te zijn dan in China. In die zin staat ons nog wel wat te wachten. Binnen vele sectoren heeft men dit niet voorzien. Binnen de olie-industrie -- ik heb jarenlang gewerkt binnen deze sector -- heeft men niet voorzien dat de groei de komende jaren zo sterk zou zijn, gelet op de schattingen van 7 à 8 jaar geleden. Ik denk dat wij met voeding dezelfde kant zullen opgaan.

De tweede belangrijke ontwikkeling is de groeiende vraag naar energie en de noodzaak om te komen tot verduurzaming van ons energieverbruik. Landbouwgewassen zullen hierin een sterkere rol gaan spelen. De verwachting is echter dat hun aandeel wereldwijd niet zal groeien en dat de groei van het totale energieverbruik met zo'n 1,6% per jaar zal bijhouden. Dit betekent overigens nog wel een verdubbeling rond 2050 en dus een behoorlijk extra belasting van de landbouw. De grote technische vraag die zich hierbij voordoet, is die van de zogenaamde eerste en tweede generatie biobrandstoffen. Welk beleid moet ontwikkeld worden om de groei van de eerste generatie tegen te gaan en van de tweede generatie te bevorderen? Ik denk dan met name aan beleid in Nederland in samenwerking met haar collega van VROM.

De grote uitdaging is om te voorkomen dat het landbouwareaal niet ten gunste van de rijken wordt aangewend in de vorm van energievoorziening en daarmee ten koste gaat van de armen in de wereld aan wie voedsel ontnomen wordt. Onze fractie is benieuwd hoe de minister denkt dat haar inbreng in de Europese discussie ertoe zal bijdragen dat niet wordt toegegeven aan de wens van de landbouw om op dit punt onverstandig te groeien, maar dat gehandeld wordt met verstand en met begrip voor deze mondiale uitdaging.

Het gemeenschappelijk landbouwbeleid heeft tientallen jaren zijn waarde heel duidelijk bewezen. Het is na het Europese kolen- en

staalbeleid de tweede of, zo men wil, de derde pijler van het Europese beleid geweest. Het Europese landbouwbeleid is in de afgelopen eeuw onmiskenbaar het voorbeeld geweest van effectieve samenwerking. Nog altijd wordt zo'n 40% van de Europese begroting besteed aan het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Dat is overigens inclusief natuur. Het is verbazingwekkend dat er desondanks weinig debat is over Europa en over de legitimiteit van het EU-beleid. Overigens deelde de minister ons zelf al mee dat uit een recent uitgevoerd onderzoek door TNS NIPO blijkt dat 90% van de Nederlanders vindt dat de Europese landbouw "belangrijk" of "zeer belangrijk" is voor onze toekomst. We zullen dat debat dan in deze Kamer voeren vandaag.

Sprekend over de toekomst van het Europees landbouw beleid, vraag ik de minister om haar visie te schetsen op de ontwikkeling van de EU-bijdrage aan de Nederlands landbouw na 2013. Zal deze sterk verminderen, gelet op de wens om het totale budget voor landbouw en natuur op de EU-begroting te verminderen? Nu bedraagt dit nog zo'n 40%.

De Nederlands land- en tuinbouwsector is een van de meest innovatieve sectoren in Nederland. Niet voor niets vormt het een sleutelgebied binnen het Innovatieplatform. Met bijna 85.000 ondernemers in de primaire sector is het belangrijk voor Nederland. Ik vermeld dit nog maar eens, omdat wij de land- en tuinbouw in Nederland ondanks globalisering zullen moeten blijven koesteren naast de industrie. De Nederlandse land- en tuinbouw zal een grote rol blijven spelen in de mondiale voedselvoorziening, zeker daar waar het onze kennis op het gebied van duurzame en efficiënte landbouw en veeteelt betreft. Wij zullen daarom het Wageningen Universiteit Researchcentrum als wereldbekend kennisinstituut moeten blijven koesteren.

De land- en tuinbouwondernemers beheren ongeveer 70% van de Nederlands aardbodem. Het is dus niet verwonderlijk dat een integratie met het beheer van onze natuur voor de hand ligt en dat deze integratie in ieder geval de komende decennia blijvend is. Taken die van algemeen belang zijn in een dichtbevolkt land komen bij de landbouwer te liggen. Enerzijds zullen er grote bedrijven bestaan die voor 100% als landbouwbedrijf opereren op een Europese of mondiale markt. Anderzijds zal sprake zijn van kleinere gemengde bedrijven die zich impliciet ook met natuurbeheer bezighouden. Dit brengt mij tot de volgende vragen. Hoe denkt de minister op dit punt sturend te kunnen werken teneinde een goede balans te houden? Denkt zij dat er werkelijk goede mogelijkheden zijn voor een goed gecombineerd bedrijf, waarbij het inkomen uit natuurbeheer ook echt bijdraagt? Vanuit de sector bereiken mij hierover namelijk sombere berichten.

Wij hebben in Nederland met de plannen voor de Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000 een duidelijke positie pro natuur ingenomen. Dat is goed. Sinds wij deze plannen hebben gemaakt is de wereldvraag naar voedsel sterk gegroeid. Is de minister, nu dus sprake is van voortschrijdend inzicht, nog steeds van mening dat het zinvol is om zoveel vruchtbaar land om te zetten in natuurgebied? Is de groei van natuurgebieden niet op een andere manier te verkrijgen, bijvoorbeeld door inpoldering? Plannen voor de Noordzee worden bestudeerd. Is de minister ervan overtuigd dat de betrokkenen inderdaad goed betrokken worden bij het maken van keuzes op dit gebied? Overigens doe ik niets af aan de principes van de Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000.

Ten aanzien van het gemeenschappelijk landbouwbeleid zijn er duidelijke afspraken gemaakt die leiden tot verandering in de hervormingen tot 2013. Het is de wens van de CDA-fractie dat tot 2013 niet wordt getornd aan de afspraken over de hervormingen van het EU-beleid. Kan de minister bevestigen dat de regering vasthoudt aan de afspraken tot 2013? Uit Frankrijk zijn immers stukken uitgelekt die impliceren dat er een Franse lobby aan de gang is om een en ander te wijzigen.

Voorts zijn we het met de minister eens dat specifieke plannen van de Commissie die door het kabinet worden ondersteund, namelijk volledige ontkoppeling van betalingen en regionalisatie van betalingen, een goede zaak zijn. Voorts ondersteunt onze fractie het instellen van een boven- en ondergrens aan inkomensondersteuning, hoewel ons inziens een ondergrens van €100 wel wat aan de lage kant ligt. Ik denk dat administratieve lasten hiervan vaak een veelvoud zullen zijn.

In 2003 is een randvoorwaardenbeleid geïntroduceerd, ook wel aangeduid met de term "cross compliance". Toegekende inkomenssteun wordt gekoppeld aan de naleving van voorschriften op het gebied van milieu, dierenwelzijn en voedselveiligheid. Hiermee heeft binnen het gemeenschappelijk landbouwbeleid een nieuwe doelstelling zijn intrede gedaan, namelijk boeren de rol toekennen van beheerder van landschap en milieu. Met de minister hopen wij op een effectieve technische vereenvoudiging van deze "cross compliance" per 1 januari 2008. In een recent artikel in de NRC heb ik gelezen dat boeren nu vaak geen aanspraak maken op de subsidie voor agrarisch natuurbeheer, omdat ofwel de regels te gecompliceerd zijn ofwel de risico's te groot dat na zes jaar de subsidie terugbetaald moet worden. Ik vraag de minister hierop te reageren.

De verdere voortgang en liberalisering van de markt is een goede zaak. Nederland heeft vanwege zijn sterk innovatieve landbouwsector een voorsprong en zal zeker kunnen concurreren in de mondiale markten; toch gaat het niet gewoon maar om een consumentenproduct, maar om een product van levensbelang, namelijk ons voedsel. Het zou verstandig zijn om niet alle interventiemaatregelen overboord te gooien. Kan de minister bevestigen dat het de positie van dit kabinet is om te pleiten voor het behouden van de mogelijkheid van een publieke noodvoorziening in geval van zeer ernstige marktverstoring van graan- en zuivelmarkt?

De CDA-fractie steunt van harte het laten verdwijnen van braaklegging als marktinstrument. Met de huidige en komende jaren te verwachten sterke wereldvoedselvraag is dit een instrument uit het verleden. De gedachten van het kabinet over

modulatie zoals verwoord in de brief van de minister aan de Tweede Kamer van 7 december jongstleden kan onze fractie delen. Een verder verhoging van het bestaande verplichte modulatiepercentage van 5 naar 13 lijkt ons voorbarig, omdat het alleen maar betekent dat meer afgeweken wordt van de in 2005 gemaakte afspraken tot 2013 en dat was niet de bedoeling.

Ik maak nog een enkele opmerking over het thema innovatie rond biobrandstoffen en biotechnologie -- wij noemen beide omdat er naast verschillen ook een duidelijke overlap is -- en klimaatmaatregelen in de land- en tuinbouw. Ik begin met de biobrandstoffen.

Onze fractie sprak eerder al haar zorg uit over de sterke steun in een aantal EU-landen voor het invoeren van biobrandstoffen van de eerste generatie. Wij delen de zorg van velen dat toch van een verkapte landbouwsubsidie sprake lijkt te zijn en dat er grote vragen zijn of de klimaatdoelstellingen werkelijk worden gediend. Hoe denkt de minister daar samen met haar collega van VROM in verder te gaan? Moeten we nu toch naar de 5,75% bijmenging in brandstoffen in 2010 of lijkt het beter een pas op de plaats te maken bij de huidige 2% en de ontwikkelingen van de tweede generatie af te wachten?

Wij spreken over een overlap met biotechnologie omdat in de toekomst naast landbouwafval gewassen die wel gebruikt kunnen worden als brandstof door middel van gentechnologie tot grote verbetering kunnen komen die vervolgens met grotere efficiëntie tot biobrandstoffen kunnen worden herleid. Onze fractie heeft het standpunt van de collega van de minister over de trendanalyse in biotechnologie vernomen en wil graag weten of haar ministerie een actieve rol speelt in het selectief bevorderen van deze nieuwe technologie voor de landbouw, binnen de kaders van de zogenaamde EFSA, de European Food Safety Authority, die de Europese Commissie assisteert met adviezen over de ethiek van de gentechnologie. Hoe denkt de minister over de rol van de EFSA bij gewassen die niet voor de voedselketen gebruikt worden, maar voor de energieketen?

Voorts zien we grote ontwikkelingen in de reductie van energieverbruik in de landbouw. Ik heb in mijn vorige werkzame leven een actieve rol mogen spelen in het zogenaamde OCAP-project in het Westland, organic carbon dioxide for assimilation of plants, waarbij CO_2 van een raffinaderij de speciaal geproduceerde CO_2 in de kassen vervangt. Er ontstond op deze wijze een nettoreductie in CO_2-uitstoot.

Er is nog veel meer mogelijk en wij vragen ons dan ook af of er in de toekomst niet meer gelden juist vanuit het LNV-budget (ook EU-gelden) naar het project Schoon en zuinig moeten. 10 mln. lijkt mij nogal karig, vooral als men bedenkt dat er veel discussie is over de bijdrage van de land- en tuinbouw aan de CO_2 equivalent emissie in Nederland.

Een boeiende ontwikkeling is de zogenaamde energie producerende kas en wij begrijpen dat deze ontwikkeling volop gesteund wordt. Wij denken echter ook dat dit veel harder kan. Daarnaast steunt het ministerie van Economische Zaken ook de verdere invoering van WKK-installaties. Nu zijn wij een groot voorstander van WKK-installaties, mits beide producten (elektriciteit en stoom) goed in de nabijheid gebruikt kunnen worden. Maar is er iemand die een afweging maakt tussen deze twee opties? Ik realiseer mij dat ze niet altijd uitwisselbaar zijn. In de toekomst zou er toch veel meer te zeggen zijn voor veel steun aan de energieproducerende kas in plaats van de energie gebruikende kas? Mijn vraag is in hoeverre er nu een integraal klimaatbeleid is in de landbouw voor de diverse sectoren.

Tot slot maak ik nog een enkele opmerking over het thema dierenwelzijn. De CDA fractie steunt de minister in haar aanpak van activiteiten rond dierenwelzijn. Voor het CDA zijn dieren levende schepselen waarvoor de mens verantwoordelijkheid draagt. We moeten zorgzaam met dieren omgaan en de belangen van dieren zorgvuldig afwegen tegen andere belangen zoals volksgezondheid, voedselveiligheid en economische duurzaamheid. Ver voordat zich een partij aandiende die zich specifiek richt op dierenwelzijn was onder andere het CDA reeds actief op dit terrein, getuige ook de vooraanstaande rol die Nederland in Europa heeft op dit gebied, zoals ik in het najaar ondervond tijdens mijn bezoek aan Brussel met enkele leden van beide Kamers der Staten-Generaal.

Met een goed beleid van people planet-profit -- of moeten wij zeggen: people animal planet-profit, toch al een goed eind op weg in Nederland? -- is mijn vraag of de minister niet met mij van mening is dat wij terug moeten naar een evenwichtige discussie rond dit thema die moet voorkomen dat de veehouder -- die toch ook ons land beheert -- al te vaak en volledig ten onrechte in een kwaad daglicht wordt gesteld.

Wij danken de minister voor de voorgelegde plannen en wachten met belangstelling de antwoorden van de minister af.

De **voorzitter**: Mijnheer Willems, van harte proficiat met uw maidenspeech over de thematiek die de vaste commissie voor Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit, waarvan u vicevoorzitter bent, heeft gekozen bij de behandeling vandaag van de begroting van LNV.

U bent een Shellman pur sang, want vanaf het moment dat u afstudeerde in de chemische technologie aan de Technische Universiteit in Delft tot aan uw pensioen in augustus vorig jaar bent u in diverse functies werkzaam geweest voor deze multinational. Tussen 1970 en 1989 vervulde u binnen de sector chemie verschillende functies in Australië, Engeland en Nederland. Van 1989 tot 1993 was u directeur chemie van Shell Brazilië, vervolgens tot 1997 president van Shell Philippines, waarna -- met als standplaats Londen -- de benoeming volgde tot vicepresident Base Chemicals and Intermediates. Van oktober 2003 tot aan uw pensioen was u president-directeur van Shell Nederland BV.

Dit alles betekent overigens geenszins dat uw lidmaatschap van de Kamer uw eerste politieke

ervaring is. U was van 1982 tot 1986 lid van de gemeenteraad van Ottoland. Verder bent u vooral de laatste jaren bijzonder actief geweest in een aantal adviesfuncties voor de regering. Zo was u lid van het Innovatieplatform, voorzitter van de Taskforce Energietransitie en bracht u advies uit aan de minister van VWS over veilig werken in de zorgsector. Daarbij vertaalde u overigens de slogan "je werkt hier veilig of je werkt hier niet", een Shell-adagium naar ik mij herinner, naar de wereld van de ziekenhuizen. Uw huidige nevenfuncties getuigen evenmin van eenzijdigheid, want u bent onder andere lid van de raad van toezicht van Gevangenenzorg Nederland, lid van de Commissie Uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat en lid van de raad van toezicht van het Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers.

Tijdens uw studie hebt u overwogen om een overstap te maken naar theologie, om dominee te kunnen worden. U hebt zelf in een publicatie gezegd dat rentmeesterschap een bijbels begrip is dat voor u een belangrijke drijfveer is. Dat is ook een van de uitgangspunten van uw partij, het CDA. Het duidt op het besef dat mensen geen eigenaar zijn van de aarde, maar deze te leen hebben gekregen, om er als rentmeesters mee om te gaan. Het begrip duidt ook op een goed omgaan met eigen talenten en die van anderen. Het schijnt mij toe dat u met uw denkwijze en met uw werkzaamheden hebt getoond, geen dominee te hoeven zijn om van rentmeesterschap te kunnen getuigen. Met al uw kennis en ervaring bent u van harte welkom in dit huis. Ik wens u heel veel succes.
**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**: Het woord is aan de heer Smaling, die zijn maidenspeech zal houden.
**

*N

De heer **Smaling** (SP): Voorzitter. Vandaag denk ik terug aan de dag waarop ik als 8-jarig jongetje uit Amsterdam door mijn ouders vriendelijk doch resoluut werd afgevoerd naar een ponykamp in Barneveld. Officieel om de vakantie door te brengen maar ook om mij een beetje te laten afharden op het platteland. Ik weet nog dat de cultuurschok enorm was, maar van korte duur. Vele vakanties hing ik er van de eerste tot de laatste dag rond en tot op de dag van vandaag kom ik er. Behalve pony's hield de familie er ook een melkveehouderij op na. Ik herinner mij de fascinatie voor de grupstal in de winters en wij sloten weddenschappen af welke koe het eerst haar staart zou optillen of een boer zou laten. Dat zoiets broeikasgassen opleverde, hield toen nog niemand bezig. Ook vond ik het niet vreemd dat de koeien een half jaar vastgebonden op één plek stonden of lagen. Als kind neem je de zaken zoals ze zijn.

Deze korte historie vormde de drijfveer voor een loopbaan op het gebied van landbouw en voedselvoorziening in Wageningen, bij het ITC in Enschede en in de tropen, met een zwaar accent op mijn geliefde Afrika ten zuiden van de Sahara. Een deel van die loopbaan vond plaats onder de bezielende leiding van uw souffleur op de tribune.

Het doet mij plezier om hier de degens te kruisen met een landbouwminister die ook de pony hoog in het vaandel heeft. De vorige spreker heeft daar ook al een tik van mee gekregen. Bovendien scheel ik slechts één dag in leeftijd met deze minister. Dat kom je niet vaak tegen en doet vermoeden dat je onder hetzelfde gesternte bent geboren, van dezelfde muziek houdt en wellicht over veel zaken dezelfde mening bent toegedaan.

Voorzitter, ik ga het niet hebben over de toch vrij schrijnende zaken die recent aan het licht zijn gekomen over de kwaliteit van het toezicht van de Voedsel en Warenautoriteit op veetransport en vleeskeuring. Wel moet mij van het hart dat mijn fractie dit zeer ernstig vindt en uitermate slecht voor de reputatie van het ministerie en de sector, net nu wij weer een beetje uit de crisissfeer zijn. Eens te meer blijkt dat het onwenselijk is om economische belangen in één hand en binnen één departement te combineren met onafhankelijk toezicht op dierenwelzijn en voedselveiligheid. Waar ga ik het wel over hebben? Over de wereld, Europa en een beetje Nederland, zoals wij vandaag met elkaar hebben afgesproken.

Eerst een korte, technische amuse betreffende de begroting 2008 en met name de interne consistentie van dit document. Ik houd het kort. De minister schetst vijf vensters waardoor LNV voor de burger in zicht komt: groene economie, aandacht voor het dier, een mooi landschap, de waarde van onze aarde en lekker en gezond eten. Het budget wordt echter uitgezet over zeven vrij traditioneel geformuleerde beleidsartikelen. Daarbij raken die vijf vensters een beetje uit het zicht. Kan de minister het op een of andere manier beter op elkaar laten aansluiten, zodat het budget is gekoppeld aan de vensters?

Ik heb nog een tweede vraag. Er zijn allerlei programma's en budgetten die het niveau van een beleidsartikel en zelfs het departement overstijgen. De toelichting bij de begroting zou erg aan waarde winnen wanneer de lezer makkelijk kan schakelen tussen het nu gebodene en bijvoorbeeld de uitgaven voor het programma Schoon en Zuinig, het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG), de uitgaven in het kader van het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) en ook de oormerking van Europese fondsen, met name uit de tweede pijler, omdat die geïntegreerd zijn met nationale en provinciale budgetten. Uit de nota van de Homogene Groep Internationale Samenwerking, de zogenaamde HGIS-nota, leid ik af dat de internationale inzet van LNV bijna geheel bestaat uit de contributie aan de FAO en de kosten van de landbouwattachés à raison van ruim 28 mln. Op een totaal budget van 2,3 mld. plus 1,1 mld. uit Brussel is dat wel erg weinig. Graag een reactie van de minister op deze punten.

Ik ga naar de wereld met de centrale vraag of er in 2050 met 9 miljard mensen op aarde nog genoeg te eten is. In december 2007 waarschuwde

de FAO dat er wereldwijd voedseltekorten zouden ontstaan, met onrust onder de bevolking tot gevolg. De voorraden rijst en tarwe zijn thans kleiner dan ooit. Het World Food Programme van de Verenigde Naties kon kort geleden voor het eerst nergens overschotten aankopen. De totale kosten van voedselimporten lagen in 2007 21% hoger dan in 2006. Verschillen tussen twee jaren geven geen trend aan, maar toch. Tegelijk gooien wij hier per huishouden 150 kilo voedsel per jaar weg. Oud brood, sloffe koekjes, beschimmeld fruit, producten die over de datum zijn en ons niet leeg gegeten bord. Obesitas is inmiddels wereldwijd een groter probleem dan honger. Kan het cynischer? Het vet dat de een te veel heeft, komt de ander tekort. Wat een rare wereld! Ik schreef er een paar jaar terug met Rindert Kromhout een boek over, Volle buiken. Ik geef het de minister straks graag mee. Het is voor adolescenten geschreven, dus zij kan er op vrijdag in de Trêveszaal uit voorlezen. En ik weet zeker: iedereen zal het begrijpen.

Terug naar de honger. In Afrika wordt een verdubbeling van de voedselimport verwacht over de periode tussen 2000 en 2030. Alle reden dus om de lokale productie te stimuleren. Dit is echter niet de insteek van de minister. In Kamerstuk 28973, nr.18, schrijft zij: "De wereld verstedelijkt snel. Zelfvoorziening per land is hierbij geen oplossing. Dat is niet de manier waarop je de groeiende urbane bevolking van een verantwoord en gezond voedselpakket voorziet." Ik vraag mij dan werkelijk af: wat is ertegen om te streven naar zoveel mogelijk lokale productie? Waarom op voorhand zelfvoorziening afserveren? Het is een onjuiste stelling en het gaat in tegen allerlei maatschappelijke stromingen, die het gesleep met voedsel over de aardbol zat zijn. Zo is in Engeland het begrip "food miles" al lange tijd ingeburgerd.

De minister gaat verder: "Ook ontneem je boeren uit ontwikkelingslanden daarmee de mogelijkheid hun inkomen te verbeteren door te exporteren." Dit lijkt mij een vreemde manier van redeneren: al zou je zelfvoorzienend kunnen zijn, dan nog doe je het niet omdat je de boeren uit ontwikkelingslanden het brood uit de mond stoot? Ik vind dat een beetje de wereld op z'n kop.

Het citaat sluit met: "De ontwikkeling gaat dan ook terecht een andere kant op: vrije wereldmarkt en afbouw van Europese bescherming." Welnu, door liberalisering van de wereldhandel is Afrika ten zuiden van de Sahara de afgelopen twintig jaar ruim 270 mld. dollar aan inkomsten misgelopen. Van grootschalige liberalisering profiteren met name landen als Brazilië, Thailand en Vietnam, landen die toch al forse groeicijfers laten zien. Ik stoor mij aan de toevoeging "terecht". De minister mag dat vinden, maar het is onwetenschappelijk en daardoor erg gratuit. Een volledig vrije wereldmarkt kan de bedrijvigheid in Afrika goeddeels de nek omdraaien. Wat is daar "terecht" aan?

Nu wij het hier toch over hebben, ik merk al langere tijd dat vanuit LNV en Ontwikkelingssamenwerking verschillende geluiden opstijgen over de uitwerking van Europees beleid op de landbouw in ontwikkelingslanden. Vorig jaar was het weer raak toen de minister in een polemiek verzeild raakte met oud-minister Pronk in dagblad Trouw. Waar de één de voordelen van de open Europese markt benadrukt, via het "Everything but arms"-initiatief, wijst de ander juist op het handelsverstorende karakter van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Ik geef toe, het is niet eenvoudig. Daarom vraag ik de minister of het ministerie van LNV eens kan doorrekenen hoe de som van al het enerzijds protectionistische en anderzijds preferentiële beleid uitpakt voor Afrika. Het zou fijn zijn als de minister dan ook meteen de nieuwe onder druk van de EU en, indirect, de Wereldhandelsorganisatie (WTO) tot stand gekomen Economic Partnership Agreements (EPA's) meeneemt. De landen die deze hebben getekend, moeten immers hun markten voor minimaal 80% liberaliseren in ruil voor blijvende toegang tot de Europese markten. Dat betekent voor die landen ook het afbouwen van importtarieven, één van de belangrijkste bronnen van inkomsten voor landen met een laag bruto nationaal product. Volgens mij -- ik zeg het nog eens -- hoort daar op het moment de prioriteit niet te liggen, want er is geen sprake van een level playing field, waar de WTO gemakshalve altijd maar van uitgaat. Lokale en regionale marktontwikkeling ter plaatse, dáár moet het over gaan: infrastructuur, bodemvruchtbaarheid, marktinformatie in de regio en het verbeteren van vraag-aanbodrelaties tussen de snel groeiende Afrikaanse steden en het platteland.

Ik wil ook even stilstaan bij kennis en innovatie, waaraan de minister relatief veel geld uitgeeft. Kan de minister voorbeelden geven hoe LNV concreet gebruik maakt van onderzoeksresultaten met internationale relevantie? Er zijn veel projecten en proefschriften over internationale landbouw, natuur, voeding enzovoorts, maar doorgaans is er niet al te veel bundeling van resultaten en van lessons learned. Verder viel mij in de begroting op dat er weinig steun meer wordt verleend aan de Consultative Group on International Agricultural Research, CGIAR, waaronder bijvoorbeeld het toonaangevende International Rice Research Institute, IRRI, en het International Food Policy Research Institute, IFPRI, vallen. Mede dankzij deze instellingen leefde in Afrika de maïsproductie op in de jaren zeventig en tachtig, totdat de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds deze landen dwongen tot verregaande deregulering. Recent lukte het een van deze instellingen ook om Afrikaanse en Aziatische rijstrassen te kruisen, waarbij de beste eigenschappen van beide in een nieuwe variëteit werden verenigd. Die variëteit maakt nu snel vorderingen in het gehele continent. Is de minister het met mij eens dat dit soort ontwikkelingen aanzienlijk helpt bij het dichterbij brengen van millenniumdoelstelling 1, waarover zij gepassioneerd schrijft in een recente brief aan de Tweede Kamer?

In dezelfde brief noemt de minister ook het recent verschenen World Development Report 2008 van de Wereldbank. Dit rapport toont overtuigend aan dat landbouw nog steeds de drijvende kracht is

achter opkomende economieën. Wat zijn voor de minister de belangrijke nieuwe inzichten die het World Development Report heeft opgeleverd en hoe beïnvloedt dat ons internationale landbouw- en voedselbeleid? Of laat de minister dat beleid, zoals hier al jaren en mijns inziens ten onrechte gebruikelijk, over aan de minister voor Ontwikkelingssamenwerking?

Het spreekt vanzelf dat er een integrale visie nodig is op landbouw, natuur en voeding voor 9 miljard mensen in 2050. Op Borneo staat binnenkort geen boom meer overeind behalve de oliepalm. Hoe krijgen wij overheden en burgers zover dat zij beseffen dat er een plafond zit aan welvaart en dat dat bereikt wordt als sprake is van overdaad? Echt, er zijn grenzen aan de groei die wij nu kennen. De conclusies van de Club van Rome zijn nog steeds valide, al hebben wij vooral dankzij sprongen in kennis en innovatie het hoofd boven water weten te houden. Ik licht de twee mijns inziens grootste uitdagingen eruit, die betreffende vlees en biobrandstoffen.

Wereldwijd is de vleesproductie in 15 jaar tijd gestegen van 200 naar 300 miljoen ton. Dat is een reuzensprong. Een Chinees at in 1985 20 kilo vlees, in 2007 is dat 50 kilo. De Chinees doet inderdaad veel meer met vlees. Voor een kilo vlees is grofweg 5 à 8 kilo plantaardige grondstof nodig, soms meer. De laatste jaren is met name de invoer van sojaschroot uit Latijns Amerika exponentieel toegenomen, met name nadat China WTO-lid was geworden. In Brazilië wordt de sojateelt onderhand steeds grootschaliger. Begon het op gezinsbedrijven in het zuiden, nu vind je in centrale staten als Mato Grosso voornamelijk bedrijven van 10.000 ha of meer. Weinig mensen verdienen in dit soort bedrijven veel geld. Uit een rapport van het Landbouw Economisch Instituut blijkt dat in Mato Grosso 1 arbeider werkt op 400 ha land, terwijl in de kleinschalige teelt in het zuiden 80 mensen op dezelfde 400 ha werken. De ontbossing in de Amazone, waarmee elk jaar een oppervlakte van ongeveer de helft van Nederland is gemoeid, houdt de laatste jaren volledig gelijke tred met de uitbreiding van de sojateelt. Dit is weliswaar niet helemaal één op één aan elkaar te koppelen, want er zit nog een veehouderijstadium tussen, maar dat er een sterk verband is, is niet tegen te spreken. Als oplossing zou Brazilië veel sterker gecompenseerd moeten worden voor het behoud van de Amazone en de Cerrado savanne, een gebied met een uitzonderlijk hoge biodiversiteit.

Dan wil ik iets zeggen over de biobrandstoffen. Duurzaamheidscriteria of niet, de Europese doelstellingen van 5,75% in 2010 en 10% in 2020 zijn te ambitieus. Mijn fractie vindt dat wij op het verkeerde paard wedden. Er zijn zeer grote arealen nodig om enige betekenis te kunnen hebben voor de energievoorziening, biobrandstoffen zijn allesbehalve CO_2-neutraal, ze concurreren met landbouwgrond voor voedsel en drijven daarvan de prijzen op en -- dat laatste hoor je minder vaak -- ze onttrekken bodemvruchtbaarheid, terwijl het de consument slechts om de koolstof te doen is. Simpelweg is dus ons advies: zet volledig in op een nieuw mobiliteitsdenken en op innovatie. Wat dat laatste betreft: windenergie op zee: goed idee. Maar het grootste potentieel komt ongetwijfeld van zonne-energie. Zet panelen neer in de Sahara, zorg dat landen als Mauritanië, Mali en Niger er aan kunnen verdienen. Kijk ook naar het hiermee samenhangende grote potentieel van algen en andere manieren om fotosynthese efficiënter te maken. Investeer in waterstof als drager van duurzame energie met als enige restproducten water en warmte. Ethanol uit stro en gras biedt kansen, maar voert toch weer bodemvruchtbaarheid af. Een plant als jatropha verdient aandacht want zij is geschikt voor marginale tropische bodems en kan boeren aldaar een bron van inkomsten bieden. Hergebruik van mest is een end-of-pipe-oplossing. Dat heeft wat mijn fractie betreft minder prioriteit. Maar goed, de mestexport naar onze buurlanden groeit de laatste jaren enorm, waarmee een probleem wordt verplaatst maar niet opgelost.

Ik wil vervolgens kort iets zeggen over Europa. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid kennen wij nu 50 jaar. Het is ooit opgezet op volkomen legitieme en plausibele gronden. Met 2008 zijn wij beland in het jaar van de health check, de mid-term review van de huidige GLB-periode. De Europese landbouwcommissaris Fischer-Boel verrichtte op 20 november 2007 de aftrap voor de health check met een startnotitie. Ik wil daarvan drie onderdelen ter behandeling voorleggen.

1. Er is geen doorkijkje naar de periode na 2013, wanneer deze periode van het GLB ten einde loopt. Dat is een ernstige omissie, maar ik neem aan dat er nog ruimte is om die te verhelpen. Tegelijkertijd hebben brancheorganisaties als LTO en de Nederlandse Melkveehouders Vakbond al lang visies ontwikkeld op het GLB na 2013.

2. De voorstellen van de health check zijn tamelijk ongelijksoortig. Sommige zijn technisch van aard, zoals versimpeling van de regelgeving en verbetering van uitvoering en handhaving, maar andere zijn inhoudelijk en zij komen ook enigszins opportunistisch over, zoals het afbouwen van de interventie op de meeste granen en het loslaten van zowel de braakleggingsregeling als de melkquotering. Een berekening laat zien dat wij er in het laatste geval 20.000 koeien bij krijgen om Chinese kinderen aan schoolmelk te helpen. Dat kan toch zo weer leiden tot verdere intensivering en bovendien een dalende prijs? Wat natuurlijk ook kan, is de koe langer laten leven dan gemiddeld 5,8 jaar, zoals de Animal Sciences Group van Wageningen UR pas liet weten. De sector is zelf helemaal niet zo blij met het loslaten van de superheffing. De Nederlandse Melkveehouders Vakbond doet in dit licht een aantal nuttige aanbevelingen op het gebied van aanbodbeheersing en zij wijst de EU op de voordelen van het Canadese zuivelsysteem. Die is op het oog redelijk duurzaam en qua prijsstelling aantrekkelijk, zowel voor producent als consument.

3. Wat de tweede pijler voor plattelandsontwikkeling betreft, laat de Europese landbouwcommissaris de invulling grotendeels over aan de lidstaten. Ik citeer: "Niet alle lidstaten,

sectoren, en zelfs regio's en sectoren binnen lidstaten hebben te maken met dezelfde risico's." Dat is natuurlijk coulant en genereus en het doet recht aan bestaande verscheidenheid, maar waarom moet dat vanuit Brussel geregeld worden? Je maakt je geld over en je krijgt het terug met de mededeling dat je zelf mag weten hoe je het uitgeeft. In dit kader was ik amper verbaasd toen ik in een interview met oud-minister Veerman las dat van elke door de EU uitgegeven euro slechts 25 eurocent bij de boer terechtkomt. De rest gaat zitten in papierwerk, regelgeving en handhaving. Graag krijg ik van de minister een reactie op deze drie punten.

Samenvattend vindt mijn fractie het internationale LNV-beleid, met name richting EU, te dociel. Beleid en ambitie lijken erg gericht op het volgen van alle supranationale kaders, regels en richtlijnen. Veel EU-richtlijnen knellen op nationaal niveau. Ik denk aan de wolven in Finland. Tot hun eigen verbazing worden zij niet meer afgeschoten bij het belagen van de rendieren. Laat die Finnen dat toch zelf uitzoeken. Ook het strikte karakter van Natura 2000 knelt hier en daar en beboet worden als boer omdat je agrarisch natuurbeheer net iets te weinig soortenrijkdom heeft opgeleverd, tja… Onze sympathie ligt dan toch bij die boer. De nitraatrichtlijn knelt al evenzeer en keer op keer moet Nederland een ontheffing aanvragen van de EU-bemestingsnorm. Ondertussen debatteren wij over de diepte waarop het nitraatgehalte zou moeten worden gemeten en zegt milieuhoogleraar Lucas Reijnders dat er geen degelijke gezondheidsrisicoanalyse aan de nitraatrichtlijn ten grondslag ligt. Kortom, de drempel van 50 milligram nitraat per liter lijkt daardoor nogal arbitrair. De minister zit in een keurslijf. Antwoorden als "dat kan niet en dat mag niet van de EU, van de WTO" horen wij te vaak. Natuurlijk heb je als lid van een club je spelregels, maar die leiden te vaak tot een gevoel van geestelijke gevangenschap, van machteloosheid ook in de richting van de bevolking. Ongeveer 80% van onze LNV-wetgeving komt uit Brussel. Dat is erg veel. Met 6 landen viel het al niet mee om coalities en compromissen te sluiten. De Gaulle en Mansholt hadden er alles voor over om elkaar tegen te werken. Hoe gaat dat met 27 landen, die samen toch een lappendeken vormen qua historie, cultuur en perceptie van Europa? Hoe smeedt de minister nu coalities om zaken voor elkaar te krijgen? Hoe vaak gebeurt het dat alle nieuwe toetreders hetzelfde stemgedrag vertonen en de minister met lege handen staat? Denkt de minister dan niet stiekem af en toe aan het Eurovisie Songfestival?

Ik kom op Nederland. De laatste Mest- en Mineralenmonitor laat zien dat het aantal bedrijven in de agrarische sector in de laatste twintig jaar met ruim 40% daalde, van 136.000 naar 80.000. Het agrarisch landgebruik daalde in die periode met ruim 5% tot 1.920.000 ha. Kortom, de gemiddelde bedrijfsgrootte is flink gestegen. Deze schaalvergroting versterkt zichzelf. Hoe meer grote bedrijven, hoe lastiger het wordt voor de kleinere om rendabel te blijven. Uiteindelijk treden de kleinere boeren uit waardoor de resterende bedrijven weer groter worden. In haar brief aan de Tweede Kamer van 20 december 2007 schrijft de minister dat "schaalvergroting voortkomt uit de steeds hogere eisen aan efficiëntie, kwaliteit, marketing, innovatie en verduurzaming". Is dit niet een al te eenzijdige voorstelling van zaken? Komt schaalvergroting niet ook vooral voort uit beleid dat zich uitsluitend richt op de wereldmarkt en dat op geen enkele manier probeert het familiebedrijf in stand te houden? Elders schrijft de minister: "In mijn visie kan een duurzame veehouderij vele gezichten hebben: grondgebonden, niet grondgebonden, grootschalig, kleinschalig, etc." Spreekt de minister daarmee niet tegen wat zij eerder zei over verduurzaming, want dat koppelde zij expliciet aan grootschaligheid? Kortom, duurzaamheid lijkt mij bij de minister een nogal rekbaar begrip. Dat geldt niet alleen voor haar, want het ís een lastig begrip.

Ondertussen is Nederland het dichtstbevolkte varkens- en kippenland ter wereld. 85% tot 90% van het veevoer komt uit andere landen en 70% van de productie wordt geëxporteerd. Een bekend citaat van de voorganger van deze minister, de heer Cees Veerman: "Wij importeren voer, wij exporteren varkens en de rommel houden wij hier. Dit systeem is vastgelopen." Dus wat doet de regering: afscheid nemen van dit onderdeel van de landbouwsector, zacht saneren, nu de economie goed draait? Nee, wij gaan megavarkens- en -kippenstallen bouwen. Niet lang geleden was ik in Overijssel bijna getuige van een volksopstand. De gemeentes hadden talloze aanvragen voor de bouw van megastallen ontvangen van Brabantse ondernemingen. "Tja", zei de wethouder, "ik heb het instrumentarium niet om het tegen te houden". Dit had nooit gekund wanneer de compartimenteringsregeling zou zijn gehandhaafd. Het opschorten van die regeling wordt begrijpelijkerwijs gezien als een vorm van verraad aan de lokale boeren en andere bewoners die in het begin welwillend tegenover de Reconstructiewet zandgronden stonden. Het CDA jaagt hiermee het eigen electoraat op een geweldige manier in de gordijnen. Mijn partij zal deze mensen uiteraard met open armen ontvangen.

Die megastallen hebben niets te maken met een overgang naar duurzame veehouderij. Een duurzaamheidssprong betekent niet dat je steeds wat opschuift in schaal om de kostprijs te drukken, met een luchtwassertje hier en een mestvergistertje daar. Een duurzaamheidssprong realiseer je alleen door te breken met een trend. CDA-coryfee Wijffels heeft daarover in het verleden wijze dingen gezegd. Ik doel dan met name op het begrip "herontwerp". Dat is iets anders dan langs een curve van afnemende meeropbrengsten doorgaan met schaalvergroting. In dit kleine volle land moeten wij geen megastallen willen, ook niet aan de snelweg en ook niet in de haven. Wij moeten streven naar een verdere inkrimping van de intensieve, niet-grondgebonden dierhouderij. Hiermee vervalt ook de noodzaak tot de aanvoer van eiwitrijke diervoeders, zoals sojaschroot, en kan het mestoverschot verder omlaag. Dát moet de insteek zijn, dát is een benadering die past bij de

toekomst waarin een duurzame leefstijl niet langer modieus is, maar bittere noodzaak. Helaas hoort daar ook een exitstrategie bij voor onderdelen van een sector die de duurzaamheidstoets niet doorstaan.

Ik maak een opmerking over maatschappelijke stages voor jongeren. Mijn fractie is zeer te spreken over de inzet van de minister op dit terrein. Die inzet is ook hard nodig, want recent onderzoek laat zien dat tieners natuur saai vinden. Nou vinden tieners wel meer zaken saai, maar toch is actie op zijn plaats. De "smaaklessen", gestimuleerd door deze minister, lijken onderhand uit te groeien tot een groot succes, maar de kinderen komen daarmee nog niet de klas en de stad uit. Mijn fractie stelt daarom voor een zogenaamd "rondje Wageningen" te faciliteren. De universiteit is daar ooit neergezet vanwege de grote verscheidenheid aan bodem, landbouw, landschap en natuur. Een meerdaagse excursie zou een mogelijkheid zijn, met onder andere een bezoek aan een fruitteler in de Betuwe, een intensieve pluimveehouderij in de Gelderse Vallei, een zorgboerderij en de uiterwaarden met uiteraard een oude steenfabriek. Maar ook de Veluwe op, de natuurontwikkelingsprojecten bij de Renkumse beek inspecteren, naar een rioolwaterzuiveringsinstallatie en op bezoek bij de dijkgraaf. Een en ander kan uiteraard ook rondom andere agrarische opleidingscentra worden opgetuigd. Dit programma moet iedere zevende- of achtstegroeper doordringen van ketens, van kringlopen, van samenhang tussen ecologie, economie en maatschappij. Wij moeten af van de korte ketens waarin kinderen denken: melk komt uit de winkel, patat uit de frituur, een leeg pak gooi ik weg, de vuilniszak zet ik aan de stoeprand en als ik naar de wc ben geweest en ik trek door, dan is het weg. Met een programma zoals hier voorgesteld herleven de tijden van dr. Fop I. Brouwer en zullen de komende generaties weer zijn geboeid door alles wat leeft en groeit.

De **voorzitter**: Mijnheer Smaling, ook u van harte gefeliciteerd met uw maidenspeech over duurzame ontwikkeling van landbouw in Europees en mondiaal perspectief. Het onderwerp is u duidelijk op het lijf geschreven; u hebt er uw vak van gemaakt.

Na uw studie bodemkunde en bemestingsleer heeft u zich eerst op het terrein van ontwikkelingssamenwerking begeven. Tussen 1983 en 1987 werkte u voor verschillende organisaties in Indonesië, West-Afrika en Kenia, gevolgd door een aantal functies op het terrein van ontwikkelingssamenwerking bij DLO Staring Centrum, het latere Alterra, in Wageningen. In 1998 werd u benoemd tot hoogleraar bodeminventarisatie en landevaluatie aan de Wageningen Universiteit. Sinds 2004 bent u als hoogleraar duurzame landbouw verbonden aan zowel het Internationaal Instituut voor Geo-Informatie Wetenschap en Aardobservatie te Enschede, als aan de Wageningen Universiteit bij de leerstoelgroep Plantaardige Productiesystemen.

In deze Kamer hebt u zich al heel erg actief betoond als ondervoorzitter van de commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking. En terwijl de meesten van ons van het kerstreces genoten, nam u deel aan de verkiezingswaarneming in Kenia, die indringende feiten aan het licht heeft gebracht.

Dat u als wetenschapper regelmatig publiceert, mag geen verrassing heten, maar educatieve jeugdboeken zijn toch wel van een andere orde. Samen met uw partner hebt u inmiddels vier kinderboeken geschreven voor kinderen van negen tot twaalf jaar. Uw meest recente boek heet: Een ronde tafel in het regenwoud. In het boek is een spel verwerkt waarin kinderen een rol kiezen, van regenwoudbewoner tot bankdirecteur, en samen tot een oplossing moeten komen. U hebt het waarschijnlijk indertijd niet vermoed: het was een poging tot uitlokking. Ik nodig u bij dezen uit om een actieve rol te spelen in ons educatieve programma De Derde Kamer, een lesprogramma voor leerlingen van groep 7 en 8. Daar komt u niet meer onderuit.

Mijnheer Smaling, met uw grote kennis en brede ervaring heet ik u meer dan van harte welkom in deze Kamer. Ik wens u van harte veel succes toe!
**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*N

De heer **Eigeman** (PvdA): Voorzitter. Wat moet nu een eenvoudige burger tussen zo veel agrarische geleerdheid en ervaring?

Het gaat hier vandaag over duurzame landbouw. Boeren, burgers en ondernemers mogen van ons verwachten dat wij naar effectieve oplossingen zoeken die de tand des tijds kunnen doorstaan. Dan gaat het dus om duurzame oplossingen. De definitie van "duurzaam" is volgens mij dat iets de tand des tijds kan doorstaan. Bij duurzame oplossingen voor de landbouw is sprake van een complex van samenhangende vraagstukken. Er is sprake van interdependenties. Een aanpak raakt altijd meer belangen en meer probleemvelden. Het is ook geen nationaal vraagstuk; Nederland opereert op de wereldmarkt. Ons land wordt gesteund en gestuurd in Europees verband. Waar wij geld verdienen aan internationale handel leiden op hetzelfde moment internationale afspraken tot extra lasten voor onze boeren en consumenten. Ook inhoudelijk is er veel onderlinge afhankelijkheid. Wij spreken steeds meer over ketens. Ruimtegebruik, kwaliteit van producten en consumptiepatronen grijpen in elkaar. Markt, Staat en burger doen het met elkaar, staan tegenover elkaar en verdringen elkaar, maar zullen samen tot oplossingen moeten komen. Ook op dit punt is sprake van verwevenheid en van onderlinge afhankelijkheid. Allocatie van goederen, diensten en kennis wordt ondersteund door al dan niet gerichte interventies: de Staat intervenieert met regels, geld en beleid; de markt doet dat met zowel kleine als

grote concentraties van kapitaal en met prijzen, afspraken en reclame; de burger doet hetzelfde door zijn consumptiepatronen.

Nederland speelt een rol op wereldschaal. Het is sterk afhankelijk van wat zich op wereldniveau afspeelt. Energie-, water- en voedselvoorziening zorgen wereldwijd voor grote problemen, zowel in China, Afrika en Bolivia als in Europa. Die problemen hebben geheel verschillende gezichten. Wij moeten dus wereldwijd komen tot een gecoördineerde aanpak van afstemming en regulering; tegelijkertijd moeten er geheel tegengestelde belangen gediend worden. Dit vraagt om politiek leiderschap, om betrokkenheid en om de wil te ontwikkelen en te vernieuwen. Op veel plaatsen is er een energiegebrek dat de voedselproductie dreigt te verdringen. In Afrika is voedsel vaak een zaak van gebrek, in Europa is overmaat het probleem, maar ook veiligheid. Op de ene plek is water schaars en op de andere plek is er een overvloed. Om daarin te sturen, zijn lef en power nodig.

Als landbouwnatie is Nederland een krachtige speler in de wereld. Wij kunnen trots zijn op de hoge productiecijfers en op veel kennis en vakmanschap bij boeren en boerinnen. Nederland is een wereldmacht, nummer 2 of 3 of de ranglijst, met hoge productiecijfers per hectare/€1000 en per arbeidskracht/€1000. Er gaat veel Nederlandse kennis over de wereld. Er wordt veel kennis opgedaan aan onze onderwijsinstellingen door een grote variëteit aan studenten. Ons landbouwonderwijs in de breedte, lager, middelbaar en hoger landbouwonderwijs, maar ook Wageningen Universiteit en andere universiteiten getuigen daarvan. Er bestaan veel mooie instituten, ook aan de kritische kant van het spectrum. Ik doel daarbij op het Centrum voor Landbouw en Milieu, waar ik een deel van mijn inspiratie heb opgedaan. Zo kan ik nog wel even doorgaan. Tuinbouw en veeteelt zijn toppers op het gebied van kwalitatief hoogwaardige productie.

Zoals gezegd mogen wij daar trots op zijn. Nog steeds heeft de landbouw een aandeel van meer dan 10% in de Nederlandse economie. Die prestaties krijgen nog meer reliëf als wij bedenken dat Nederland een van de dichtstbevolkte landen ter wereld is. Ons land telt zo'n 450 mensen/km^2, terwijl een land als Noorwegen daarentegen 14 mensen/km^2 telt. Daarmee raken wij echter ook aan de zwakke stee van Nederland als landbouwnatie. Wij stuiten op het trauma van de schaarse ruimte. Daarmee gaan wij feitelijk erg slecht om. Nederland telt veel mensen in een kwetsbaar land. Er is veel agrarische productie die die kwetsbaarheid verder onder druk zet. Wij zijn dat "milieugebruiksruimte" gaan noemen. Dat is geen term waarmee je burgers in de benen krijgt. Voor dit debat is deze term echter bruikbaar; wij moeten het er maar mee doen. De agrarische productie levert door mineralen en ammoniak en door broeikaseffecten een aanslag op de milieugebruiksruimte. Dit vraagt om maatregelen, waarop ik later nog terugkom.

Het trauma van de schaarse ruimte kent nog een geheel andere dimensie, namelijk die van de positie van ons platteland en van de plek die boeren hebben. Ook hun positie is gedurende de afgelopen decennia steeds verder onder druk komen te staan. Hun leef- en werkruimte is door de aanslagen van de verstedelijking in Nederland steeds verder beperkt. Als wethouder ruimtelijke ordening heb ik dat aan den lijve ondervonden bij de onderhandelingen over een bestemmingsplan buitengebied, maar vooral bij het proces van verkrijging van gronden om stadsuitbreiding mogelijk te maken. Die ervaring maakt dat ik van trauma's durf te spreken, wetende dat ik mij daarbij schuldig maak aan een zekere overdrijving. Het is een trauma wanneer een boer van rond de zestig zijn prachtboerderij, die generaties lang in de familie is, ziet verdwijnen. Voor een deel geven wij het land terug aan de natuur in de vorm van uiterwaarden; voor een ander deel komen er woningen, scholen, winkels, et cetera. Zakelijk gezien betekent dit een mooie deal voor de betrokken boer: een mooi vrijstaand huis aan de rand van de nieuwe wijk en zijn dochter in eenzelfde soort huis naast hem. Hij heeft echter geen land meer, noch koeien of schapen. Zijn zoon is met de rest van het familiekapitaal naar een nieuw bedrijf in Groningen gegaan; dat is ook mooi, maar het is geen Betuwe. Twee kanten van de medaille die schaarste heet.

Boeren in het Groene Hart -- wat mij betreft behoort de Betuwe daartoe -- leveren in feite extra inspanningen. Hun optreden is qua maatschappelijk effect indringender en raakt aan meer belangen. In feite zouden zij meer moeten profiteren van de beschikbare middelen. Het systeem geeft echter meer credits aan grote boeren.

Hoe kijkt de minister aan tegen deze schets van het dilemma van trots en trauma? In haar brief van 7 december jongstleden waarin zij reageerde op de health check, de mededeling over de herziening van het gemeenschappelijk landbouwbeleid, zegt zij nadrukkelijk op blz. 5 dat "de agrarische sector zich moet kunnen blijven ontwikkelen door innovatie, diversificatie, biologische landbouw en het beheer van natuur en landschap". Dat geeft richting. Hoe kan dat echter binnen de gegeven beperkingen?

Zetten wij deze problematiek af tegen de wereldwijde stand van zaken, dan krijgt het debat een andere wending. Wanneer wij op wereldschaal doorgaan met de huidige consumptie van dierlijke eiwitten en dat transponeren naar landen als China en India, dan hebben wij twee aardbollen nodig. Die hebben wij echter niet en die zijn ook niet te maken. Dat vergt dus aanpassingen in productie- en consumptiepatronen. Die aanpassingen staan niet op zichzelf, maar moeten vooral bekeken worden vanuit een Europese context. Dat is namelijk de context waarop de landbouwpolitiek zich primair afspeelt. Nederland kan nauwelijks nog als enig land oplossingen bedenken, al verbeelden sommige mensen zich dat nog wel.

Het gemeenschappelijk landbouwbeleid is een van de oudste instrumenten van de EU. Er is veel veranderd sinds de oprichting van de EU, maar in essentie is er nog veel van het oude systeem aanwezig. Er zijn wel voornemens om scherper op

veranderingen in te spelen, maar de verwevenheid van belangen is groot. Ook de verwevenheid van Staat en markt is groot. Deze is in feite paradoxaal: aan de ene kant geen overheidsbemoeienis als dat productiebeperkingen oplevert, maar aan de andere kant wel steun als ondernemers het niet redden. Tegelijkertijd hebben veel ondernemers in de sector een laag inkomen en kunnen zij in feite niet als vrije ondernemer beschouwd worden. Dat geldt voor Nederlandse boeren, maar voor veel boeren in andere Europese landen nog sterker.

Deze factor moet meegewogen worden bij in te zetten veranderingen. Met de health check is daarmee een begin gemaakt. Uit zijn reactie van 7 december jongstleden blijkt dat het kabinet er actief mee aan de slag wil gaan. Om een beter beeld te krijgen van de noodzakelijke inzet is het denken in ketens van groot belang. De hoeveelheid en veiligheid van voedsel, de kwaliteit van het platteland, het dierenwelzijn en de prikkels van een innovatieve aanpak, transitie, horen bij elkaar.

De eigen inzet blijkt evenzeer uit de onlangs verschenen beleidsbrief Veehouderij. De minister spreekt daarin over de noodzaak om van een kwantitatieve benadering om te schakelen naar een kwalitatieve benadering. Die toekomstbenadering spreekt mijn fractie aan, zowel voor de veehouderij maar ook in een breder perspectief. Men is daarmee voor het gemeenschappelijk landbouwbeleid eerder begonnen. Steun moet ook een maatschappelijke meerwaarde opleveren. Er moeten geen ongerichte inkomenssubsidies noch generieke exportsubsidies meer verleend worden. Men moet daarentegen op zoek gaan naar een maatschappelijke meerwaarde die leidt tot meer duurzame oplossingen. Alles lijkt overigens al een keer gezegd te zijn, maar het staat vast dat er zaken moeten veranderen. De film "The inconvenient truth" is in feite ook een herhaling van argumenten, maar wordt alleen met meer drama en veel politieke emotie gebracht door een overtuigend politiek leider. "Cradle to cradle" is een uitstekende nieuwe impuls, maar is in de kern niet nieuw. Er zijn wel nieuwe vormen en nieuwe werkwijzen. De boodschap is echter in wezen niet anders dan die van de Club van Rome. Ik moet daarbij denken aan de tijd dat ik in de Wereldwinkel in Capelle aan den IJssel met juten tasjes rondliep als statement tegen het gebruik van plastic tasjes. In feite is de huidige boodschap van "cradle to cradle" geen andere dan die van destijds.

Het is dus zaak om met nog meer kracht aan politieke interventies te werken. Beleid moet gebaseerd zijn op maatregelen, die op korte en lange termijn effect sorteren en die gericht zijn op het mobiliseren van maatschappelijke krachten. Burgers zijn nodig; ondernemers zijn nodig, zowel binnen als buiten het agrarisch bedrijf. Er zijn meerdere redenen om een steviger hervorming in te zetten. Ik loop er een aantal na, waarbij ik mij primair op het gemeenschappelijk landbouwbeleid richt.

De voedselvoorziening staat onder druk en de vraag stijgt sneller dan het aanbod. Dat wordt onder meer veroorzaakt door het feit dat de wereldbevolking verder oploopt van ruim 6,5 miljard nu naar bijna 9,5 miljard in 2050. Verder veranderen voedselpatronen. Er wordt meer dierlijk dan plantaardig voedsel geproduceerd. De welvaartstoename in Azië levert een belangrijke verklaring voor die andere patronen. Vaak vruchtbaar boerenland wordt opgeofferd aan verstedelijking. Prijzen stijgen. Er wordt steeds meer risico gelopen op het gebied van voedselveiligheid. Het is mogelijk dat voedsel net als energie een geopolitieke factor wordt.

Andere natuurlijke milieus dan de agrarische komen onder druk te staan. De biodiversiteit verschraalt: bossen, wetlands en woestijnen verdwijnen in de slag om de voedselproductie op peil te houden. Er ontstaat een grotere concurrentie tussen voedsel en energie. Bio-energie kan een alternatief worden en het kan aantrekkelijker zijn voor marktpartijen om energiewaarden te produceren dan voedselwaarden. Een volledige vrije markt kan toch tot merkwaardige contradicties leiden.

Voedsel en energie zijn steeds nadrukkelijker een globale markt, waarin multinationale ondernemingen domineren. Daardoor dreigt een zekere ondoorzichtigheid, waarin overheden nauwelijks meer invloed kunnen uitoefenen. Dat geldt nog meer omdat ook de hiermee samenhangende transportbewegingen en de handel steeds meer op wereldschaal geregeld worden.

Wij blijven worstelen met een aantal zware milieuproblemen die rechtstreeks de staat van de landbouw en de noodzaak om duurzamer te werken raken. Klimaatverandering slaat direct terug. Het wordt warmer en droger en de natte perioden veranderen qua tijd en intensiteit. Dat beïnvloedt de kwaliteit van de landbouwproductie in brede zin. Een zo mogelijk nog groter probleem is de watervoorziening, met name de distributie en het aanbod. Nu komt een fors deel nog uit natuurlijke bronnen. De concurrentie met vraag uit urbane gebieden en industrieel gebruik maakt dat moeilijker. Op termijn ontstaat echte schaarste zowel in kwantiteit als in kwaliteit. Extra probleem is dat deze problemen nog zwaarder tellen in gebieden die nu al kampen met tekorten aan voedsel, schoon water en dergelijke.

Ten slotte zijn er nog een aantal vraagstukken van meer bestuurlijke aard. Steun van het publiek is lastig, aangezien het een heel complexe problematiek betreft. De budgetten staan onder druk en er is een overmaat aan bureaucratie. Overall speelt de uitbreiding van de EU een extra complicerende rol.

Hoe kijkt de minister tegen deze benadering aan? Wat betekent het voor onze opstelling in de EU? Welke koers is nu nodig om tot een werkelijk effectieve aanpak te komen? Zou het niet effectiever zijn om de huidige tweepijlerstructuur in de financiering van het gemeenschappelijk landbouwbeleid te laten vallen door er een fonds van te maken voor voedselvoorziening en plattelandsontwikkeling in de breedte? Wij verlaten de directe inkomenssteun door te kiezen voor steun gekoppeld aan doelgerichte steun voor de ontwikkeling van een meer milieuvriendelijke,

duurzame landbouw, steun voor ecosystemen en ketens die meer toekomstvast zijn. Het vermindert de bureaucratie en richt de budgetten meer op de toekomst. Waarom vooruitlopend niet meer Nederlandse steun voor de vrijwillige modulatie? We belijden met de mond graag een stevige subsidiariteit, soevereiniteit in eigen kring, om het in de taal te zeggen die deze minister moet aanspreken. Maar enige vrijheid die ook meer eigen geld kost? Is dat soms het probleem? Zo zijn er boeren die hun kalveren niet meer met zo'n plastic ding in hun oor willen laten lopen. Als zij in feite dan losgelaten worden en alle steun verliezen, is dat een illustratie van wat ik zo-even heb gezegd. Mijn fractie is nieuwsgierig naar het antwoord. Al kost het op korte termijn meer eigen budget, maar levert het op langere termijn niet meer resultaten op voor een totaalbenadering in termen van kwaliteit? Belangrijker nog: levert het ook niet een betere balans op tussen nationaal en Europees beleid?

Ook de ruimtelijke problematiek vraagt om keuzes. Wij hebben allerhande hoofdstructuren, maar een agrarische hoofdstructuur ontbreekt. Dat is eigenlijk vreemd. Allerhande mainports maar een agrarische ontbreekt in het beleid. Is de minister bereid om daar werk van te maken? Er zijn gebieden die een dergelijke impuls kunnen gebruiken. En waarom niet met het noorden een geheel nieuwe deal sluiten? De Noordelijke Alliantie kijkt naar Noordoost-Europa voor handel, industrie en energie. Waarom daaraan geen agrarisch element toevoegen? Ik denk aan de Noord-Duitse laagvlakte, Denemarken, Zweden, Finland, de Baltische staten én het noorden van ons land. In zo'n ruimte kun je veel doen voor toekomstig landbouwbeleid. Hoe kijkt de minister tegen een wat scherpere ruimtelijk-economische koers aan met een concentratie in het noorden plus bijvoorbeeld Flevoland en Zeeland? Het gaat de komende jaren om een duurzame voedselvoorziening en om meer aandacht voor de brede omgevingsaspecten.

De heer **Willems** (CDA): Bedoelt de heer Eigeman hier te zeggen dat de landbouw zich moet concentreren in het noorden, Flevoland en Zeeland, waardoor de meer vruchtbare gebieden zoals de Betuwe, waar hij, naar ik meen, zelf vandaan komt, uitgeschakeld moeten worden?

De heer **Eigeman** (PvdA): Nee, dat zeg ik niet. Ik zeg niet dat ze op voorhand uitgeschakeld moeten worden. Om het dilemma tussen trots en trauma op te lossen zou het wel een mogelijkheid zijn om voor een aantal kerngebieden te kiezen. Dat laat onverlet dat je de Betuwe gerust kan handhaven als een gebied waar het fruit welig bloeit. Het gaat ook om de samenhang tussen milieu, natuur en landschap. Waar de spanning evenwel oploopt is het van belang om hoofdkeuzes te maken. Dat kan door een agrarische hoofdstructuur in te richten.

Verder noem ik duurzame voedselvoorziening: veilig, gezond en divers, stabiele prijzen, heldere informatie naar consumenten en dierenwelzijn als schakel in de keten. Meer aandacht voor de omgevingsaspecten betekent: kijk op natuurlijke bronnen en landschap en oog voor ontwikkeling van het platteland. Ofwel scherper op systeeminnovaties koersen, zoals mijn collega Waalkens van de PvdA-Tweede Kamerfractie het altijd noemt.

Alvorens af te ronden, nog twee zaken. In de eerste plaats wil mijn fractie benadrukken dat aandacht voor dierenwelzijn op dit moment te veel als afzonderlijk item wordt neergezet. Dieren hebben soms menselijke trekken gekregen, en dat is de wereld op zijn kop. Tegelijkertijd werd het wel tijd dat we ons meer gingen aantrekken van de wijze waarop we met dieren omgaan. Het is een belangrijk kenmerk van een duurzame aanpak van landbouw en natuur. Direct gedrag naar dieren, aandacht voor het fokken en voor genetische waarden en bewuster omgaan met dierlijke consumptie horen bij een meer duurzame benadering. Aandacht voor het transport van dieren, ook in Europees verband is daarvan een voorbeeld. Kan de minister aangeven hoe zij aandacht aan deze kant wil besteden? Persoonlijk spreekt mij haar nuchtere houding wel aan, maar het is zaak om meer het midden te vinden tussen het soort van personificatie van dieren en de achteloze wijze waarop nu anderszins vaak over dieren gesproken wordt. Bij het herdefiniëren van de grenzen tussen natuur en cultuur hoort een actieve aanpak. "Cradle to cradle" op wijkniveau, zeg maar.

Dat brengt mij tot mijn laatste punt. Duurzame ontwikkeling is geen zaak van louter beleid. Participatie, draagvlak maken, burgers meenemen en uitdagen horen daar evenzeer bij. Op dat punt vindt mijn fractie de kabinetsplannen niet geheel helder. De minister is hard bezig met de nota Natuur- en milieueducatie, maar dat heeft wel lang geduurd en een visie op dat instrumentarium is onontbeerlijk. Het verwondert ons dat in de begroting en in aanpalende plannen veel gesproken wordt over draagvlak maar dat nergens de koppeling met educatie en communicatie gelegd wordt. Duurzame landbouw kan alleen een succes worden wanneer mensen inzicht hebben. Dat begint jong, en dat is niet slechts een kwestie van leskisten, groene gidsen et cetera maar vergt een verdergaande professionele benadering die reikt over de grenzen van het departement van deze minister. Duurzame ontwikkeling is een brede maatschappelijke opgave, waarin de landbouw een cruciale rol vervult. Maar die kan nooit alleen worden ingevuld. Het gaat ons inziens om kabinetsbreed beleid, dat gericht moet zijn op medeoverheden, op maatschappelijke organisaties en op het bedrijfsleven. Klimaat, energie, voedsel en water zijn elke dag present voor elke burger, waar ook ter wereld. Dat betekent dat deze verwevenheid zich dagelijks manifesteert en dat er dagelijks kansen zijn om mensen daarbij te betrekken. Een duurzame landbouw kan niet zonder een lerende samenleving en niet zonder overheden die prikkelen tot leren. Graag hoor ik een reactie van de minister op dit punt.

Als wij willen dat ook de generaties na ons hun toekomst met vertrouwen tegemoet kunnen

zien, dan moeten wij die kansen pakken. Dat is ons inziens de inzet van dit debat. Ook zij moeten op hun manier trots kunnen zijn.

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Mevrouw de voorzitter. Vanmiddag spreek ik ook namens de fractie van de SGP.

Allereerst wil ik mij aansluiten bij de felicitaties aan het adres van collega's Smaling en Willems. Ik wil dat eigenlijk als voorzitter van de commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit extra onderstrepen omdat hun deskundige en veelomvattende kennis van zoveel zaken die de landbouw regarderen onze commissie alleen maar ten goede zal komen. Wij hebben gemerkt dat hun hart bij de zaak ligt en dat is van geweldig groot belang. Ik reken op een heel goede en vruchtbare samenwerking. Ik weet dat eigenlijk wel zeker, want ik ken beide collega's al heel lang. De heer Willems ken ik vanaf mijn studententijd. Via mijn vrouw onderhouden wij nog allerlei ingewikkelde familierelaties. Verder is er een jarenlange geestelijke verwantschap die niet verloren gaat. De heer Smaling was aan de Universiteit van Wageningen een zeer gewaardeerde collega, voor mij inmiddels oud-collega. Wie weet wordt deze commissie van LNV in de nieuwe kabinetsperiode wel geduid in de termen van Willems: commissie duurzame voedselvoorziening en natuurbeheer. Daarover gaat mijn bijdrage vanmiddag.

De ontwikkeling van de landbouw is duidelijk op een keerpunt aangekomen. Van overschotten en lage prijzen gaan wij naar schaarste en hogere prijzen. De oorzaken daarvan zijn onder andere de groei van de wereldbevolking, de welvaartsgroei in met name India en China, waardoor eetgewoonten wijzigen. Meer en meer worden landbouwgronden ingezet voor de productie van biobrandstoffen. Klimaatverandering werkt bovendien ongunstig voor de productiecapaciteit van landbouwgronden.

Deze omwenteling in de landbouw kent een aantal blijvende problemen, zoals toename van de belasting van het milieu en de natuurverwoesting, verlies van biodiversiteit, toenemende schaalvergroting, dreigende honger voor meer mensen. Maar er zijn ook uitdagingen.

Welke richting in de ontwikkeling van de huidige kantelende landbouw het meest verantwoord is, zal worden bepaald door de prioriteiten die wij stellen. Het moet in de landbouwpolitiek allereerst gaan om de productie van voedsel voor iedereen, wereldwijd. Zoveel mogelijk landbouwgronden zullen daarvoor moeten worden geëxploiteerd. Daarom kan het wenselijk zijn om de vleesproductie overal te minderen om voor meer mensen brood op de plank te krijgen. Ook zullen met name de arme boeren in de ontwikkelingslanden weer in staat moeten worden gesteld om hun gronden produceerbaar te maken. Aankoop van zaden en kunstmest moet door de ontwikkelingspolitiek mogelijk worden gemaakt. Wie daarenboven let op de toekomst van de productie van de landbouw zal daarbij aandacht moeten hebben voor duurzaamheid van die productie.

Voedselzekerheid voor iedereen als eis van rechtvaardigheid en duurzaamheid als eis van zorgvuldig beheer van de schepping zijn twee goede richtlijnen voor een verantwoorde landbouw.

De in te zetten wetenschap en technologie moeten daaraan dienstbaar zijn. Dat is gemakkelijk gezegd. De praktijk is dat die wetenschap en technologie vaak juist vanwege een verkeerde inzet een onderdrukkende, vervuilende en soms zelfs een verwoestende invloed hebben op mensen, culturen, dieren en natuur. De grote vraag is daarom hoe wij in de huidige kanteling in de ontwikkeling van de landbouw op het goede en verantwoorde spoor komen. En vooral in dit debat is natuurlijk van belang wat dit betekent voor een verantwoorde duurzame landbouwpolitiek.

Laten wij beginnen met het stellen van een aantal kritische vragen. Allereerst iets over de schaalvergroting. Grootschaligheid in de akkerbouw wordt en werd overwegend beheerst door wetenschap en technologie in dienst van de economie. Daarbij zijn nivellering en aantasting van het landschap, alsmede verlies van biodiversiteit bijna altijd in het geding. Het platteland lijdt over het algemeen aan deze schaalvergroting. Zou het bevorderen van een verantwoorde biologische landbouw niet een goede tegenkracht kunnen zijn? Dat is geen ouderwetse landbouw, maar een landbouw waarbij de kwalitatief hoge kennis van de biologie wordt ingezet om meer en tegelijk minder schadelijk voor mens, dier, natuur en milieu te produceren. De inzet van hoogwaardige biologie staat nog maar aan het begin. Versterking ervan is veelbelovend. Wil de minister deze ontwikkeling nog sterker bevorderen dan al is gebeurd? In een interruptie met collega Schaap heb ik dit ook al benadrukt. Ik herinner mij dat toen de heer Bukman minister van Landbouw was, in de begroting stond dat dit 2% zou zijn van het landbouwproductieproces. De huidige minister heeft daarvoor gelukkig al 10% op de agenda staan.

Tuinbouw en veehouderij zorgen voor veel verkeer en voor veel negatieve kanten, zeker in geval van een toenemende intensiteit. Een meer biologische benadering zou ook hier, door aan jaargetijden gebonden tuinbouw bijvoorbeeld, een vermindering van de nadelen kunnen opleveren.

De heer **Willems** (CDA): 44 jaar geleden dorst ik als jongerejaars de ouderejaars niet tegen te spreken. Wij zijn nu iets gegroeid, nogmaals, met veel respect voor collega Schuurman, met wie ik veel heb gedeeld in de periode in Delft en daarna.

De heer Schuurman geeft de suggestie dat wij transport moeten beperken. Daar heb ik toch een zorgen over. Dan kun je immers stellen dat wij de export door de ontwikkelingslanden iets zouden moeten tegenhouden en dat wij de eigen export, die ook niet gering is en zelfs zeer groot is, ook iets moeten minderen. Ik neem niet aan dat collega Schuurman daar een voorstander van is.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dat is wel een aardig punt, vooral omdat de heer Willems zowel onze export als de export door ontwikkelingslanden benadrukt. Als het daarom gaat, kies ik beslist voor een bevordering van de export van producten uit ontwikkelingslanden. Die heeft immers altijd onder druk gestaan, mede door de Europese subsidiepolitiek. De ontwikkeling van de landbouw in ontwikkelingslanden is daardoor zelfs zwaar onder druk komen te staan en dit heeft voor veel verlies aan landbouwareaal en landbouwproductiemethoden gezorgd.

Ik dacht niet meteen aan de uitvoer door ons. Ik dacht aan de manier waarop wij de producten die wij uitvoeren, produceren. Ik herinner mij de productie van blikken ham. De beesten worden van Noord-Europa naar Zuid-Europa gesleept en vervolgens worden de ingeblikte hammen weer naar Noord-Nederland getransporteerd. De energiebalans daarvan is zeer nadelig. In het verleden was men in dat proces twee keer deelgenoot van Europese subsidies, namelijk door invoer in Italië en door invoer in andere landen. Dat lijkt mij dus een heel onverstandige ontwikkeling. Het is zeker niet bevorderlijk voor de landbouw in de ontwikkelingslanden.

De heer **Willems** (CDA): Ik zie dat voor ontwikkelingslanden duidelijk ruimte moet worden gecreëerd. Dat gebeurt al door een duidelijke reductie van import en door restricties in Europa en andere landen in de wereld. De heer Schuurman zet dus toch vraagtekens bij de sterke exportpositie van de landbouw in Nederland. Ook daarbij worden toch meestal "the cradle to grave"-calculaties betrokken. Dan zijn er weliswaar wat hogere transportkosten, maar dan wordt zeer efficiënt geproduceerd. Onze tomaten worden dan toch efficiënter en goedkoper geproduceerd dan in Italië.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Als wij over tomaten spreken, kan ik de heer Willems gelijk geven als het over de productiekosten gaat. Of ik hem ook gelijk zal geven als het over de kwaliteit gaat, betwijfel ik.

De heer **Willems** (CDA): Dat laten wij aan de consument over.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik vraag aandacht voor het heen en weer gesleep met producten in het productieproces. Wij zouden daarbij ook op de energiebalans moeten letten en ons afvragen of het ons niet veel meer kost aan energie dan wij er ooit uit kunnen halen.

Graag krijg ik een reactie van de minister op de stelling dat industriële landbouw en duurzaamheid in principe met elkaar strijden en duurzaamheid en biologische landbouw in principe bij elkaar horen. Om elk misverstand uit te sluiten, dit betekent niet dat de industriële landbouw zou moeten worden afgeschreven, maar wel dat hij een versterkte ecologisering en biologisering zal moeten doormaken.

De heer **Schaap** (VVD): In The Economist is laatst een berekening weergegeven van de energieconsumptie waarin de door de heer Schuurman betitelde industriële landbouw werd vergeleken met de kleinschalige landbouw met huisverkoop. De verschillen waren gigantisch ten gunste van de industriële landbouw. Juist in de grootschaligheid ligt de grote winst.

De meest grootschalige land- en tuinbouw in Nederland, de glastuinbouw, kent een volledig geïndustrialiseerde productie. Pleit de heer Schuurman ervoor dat ook daar de factor biologisch doorslaggevend wordt, wat wil zeggen dat de glastuinbouw moet worden gesaneerd?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik heb gezegd dat ik de industriële landbouw niet wil afschaffen. Ik zou graag zien dat in de industriële landbouw meer aandacht wordt geschonken aan de ecologisering. Dit doen wij al, maar dit zou nog versterkt moeten worden. Wij zouden daarnaast ook meer aandacht moeten hebben voor biologisering. Wij hebben een bijna industrieel schone tuinbouw en ik ben het ermee eens dat dit werkelijk fantastisch is, maar je zou je erop blind staren als je niet verder keek. Als je naar de bronnen van de energievoorziening kijkt, weet je dat de energiebalans aan de bronnen nog steeds niet gunstiger is dan vroeger. Je lost ter plekke problemen op, maar als je de hele keten beziet en naar de bron van de energievoorziening kijkt, dan moet je vaststellen dat die oplossing meer energie vraagt en dus ook weer negatieve gevolgen heeft voor het milieu.

Mijn tweede punt heeft betrekking op genetische manipulatie. Genetische manipulatie of modificatie is in de vorm van transgenese nog steeds met vele vragen omgeven. Daarbij spelen verlies van biodiversiteit, dreigende milieugevolgen en afhankelijkheid van boeren van economische grootmachten een grote rol. Tegen al deze dreigingen komt ook de biologische landbouw in het geweer. Wanneer de techniek van de genetische modificatie binnen de soorten -- de cisgene transformatie -- zich echter met de biologische landbouw verbindt, zijn daar goede ethische, maar ook landbouwproductieve resultaten mee te boeken. Is er daarvoor niet te weinig aandacht? Graag een reactie van de minister.

De heer **Schaap** (VVD): De heer Schuurman zegt dat de land- en tuinbouw afhankelijk wordt van een aantal zeer grote ondernemingen die een monopolie krijgen op deze technieken. Ik wijs erop dat wij de invoering van deze technieken met regelgeving en bewaking van de risico's zo ingewikkeld en duur hebben gemaakt dat als vanzelf alle kleine bedrijfjes afvallen en er alleen een paar heel grote zoals Monsanto overblijven. Silicon Valley is een voorbeeld van de ontwikkeling van kleinschalige high tech. In de biogenetica waren er veel van dit soort kleinschalige high techbedrijven, maar die is allemaal de nek omgedraaid vanwege het beleid.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Er zit natuurlijk een kern van waarheid in de opmerking van de heer Schaap, maar de grote bedrijven waren

door de hoge researchkosten in het voordeel van de kleine. Ik ken heel wat kleinere bedrijven die heel snel door de grotere bedrijven werden opgekocht, omdat zij op die manier intensiever en effectiever op een grote schaal de door de kleine instellingen ontwikkelde technologie konden exploiteren.

De economische afhankelijkheid van boeren in de derde wereld is een van de meest dringende problemen voor de toekomst. Hoe kunnen wij daar een proces van vermindering op gang krijgen, opdat wij de landbouw daar op een eigen wijze kunnen ontwikkelen? Ik kan niet anders dan tot de conclusie komen dat wij de landbouw in ontwikkelingslanden in de afgelopen jaren veel schade hebben berokkend. Het zal lang duren voordat die schade weer is hersteld. Daarom pleit ik ook voor het beschikbaar stellen van zaden en kunstmest aan die landen in plaats van het om zeep helpen van de landbouw daar.

De heer **Schaap** (VVD): Die landbouw wordt eerder om zeep geholpen door ziekten en plagen dan door onze verstoringen. Ik noem maar eens wat: de droge rijstbouw kreunt onder de Fusarium en de stengelboorder. Als wij die landen willen helpen, moeten wij de rijst zo snel mogelijk genetisch modificeren zodat hij resistent is. Dan kunnen de boeren verder, maar nu zijn de opbrengsten vaak nihil.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik sprak al over het beschikbaar stellen van zaden, maar ik zou dan graag zien dat dit zaden van cisgene transformaties zijn.

Mijn derde punt gaat over de biobrandstoffen. De discussie over de biobrandstoffen is niet eenduidig. Voorstanders staan tegenover tegenstanders. Zonneklaar is evenwel dat deze brandstof aan de totale vermindering van CO_2 nauwelijks bijdraagt, maar wel verlies aan biodiversiteit betekent en druk zet op de voedselvoorziening van de allerarmsten. Welk politiek compromis moet hier worden gesloten? Het kan toch niet zo zijn dat vanwege gebrek aan bijvoorbeeld fossiele brandstof de biobrandstof honger voor de armen betekent? Nog steeds weegt biobrandstof -- afgezien van het gebruik van biomassa als afval waar ik wel veel in zie -- niet op tegen andere mogelijkheden zoals vermindering van energieconsumptie en de ontwikkeling van andere duurzame alternatieve energieopwekking, waaronder vooral innovatief gebruik van zonne-energie. Het dilemma wordt zwaar als ook erkend moet worden dat de bronnen van fossiele brandstoffen eens zullen op raken. Vele wetenschappers roepen om een verbod op biobrandstoffen vanwege geringe opbrengsten en vanwege ethische problemen. Een voordeel van een verbod kan zijn dat andere mogelijkheden voor energievoorziening dringender zullen worden onderzocht en geëxploiteerd. Wat staat de bewindsvrouw voor ogen?

Mijn vierde punt heeft betrekking op de marktgerichtheid. De marktgerichtheid van de landbouw is ingewikkeld doordat de landbouwproductie zich in vergelijking met industriële productie niet tot het einde toe leent voor de wetenschappelijk-technische beheersing. Daarvoor is er een te grote verscheidenheid in klimaat, natuur en milieu. Een auto kunnen wij automatisch produceren, maar automatische productie lukt ons in de landbouw nooit. Als wij proberen die wetenschappelijk-technische beheersing toch zoveel mogelijk in te zetten dan geeft dat onvermijdelijk problemen. Uniformering leidt tot allerlei schade voor mens, boer, dier en natuur. "Free market" moet in de landbouw daarom vooral ook "fair market" zijn. Marktgerichte landbouw zal altijd gepaard moeten gaan met een politiek geïnspireerd flankerend beleid. Dat beleid zal voorwaardenstellend en subsidiërend moeten zijn. Waterbeheer, landschapsbeleid, natuurbeheer, bescherming van biodiversiteit, dierenwelzijn, inkomen van de boeren zijn even zo vele factoren die onderling tegen elkaar moeten worden afgewogen. Vooral de steun aan de boeren moet vanwege grote regionale verschillen en met het oog op verdelende rechtvaardigheid gedifferentieerd worden.

De uitdagingen veranderen met de tijd. Gezien de recente gunstige prijsontwikkeling is het noodzakelijk om de politiek van de uitvoerrestituties, de melkquota en de braaklegging te herzien. Daartegenover is financiële steun voor natuurbeheer en landschaps- of plattelandsontwikkelingsbeleid een dringende noodzaak. Maar de vraag daarbij is: hoe valt de te subsidiëren taak te controleren, zodat wij ook waar voor het subsidiegeld krijgen? In elk geval zal steeds een positieve bijdrage geleverd moeten worden aan bestrijding van klimaatproblemen, bescherming van de biodiversiteit, en verlichting van de natuurdruk. Werd vroeger de productie van de boer gesubsidieerd en daarna zijn verzorgende activiteiten, nu lijkt het erop dat de gelden worden overgeheveld naar de eigensoortige begroting van plattelandsontwikkeling. Wij hebben begrepen dat in Europees verband daarover binnenkort knopen moeten worden doorgehakt. Waarvoor kiest de Nederlandse regering?

Mijn vijfde punt is het hoofdpunt: duurzaamheid. Alle genoemde problemen komen samen in de vraag naar duurzaamheid. Er zijn grote mondiale veranderingen gaande en er is een sterke invloed van de mens op de vegetatie, de waterhuishouding, de oceanen en de atmosfeer. Alle problemen zijn van dit proces onderdelen. Ik meen dat de eis om duurzaamheid te bevorderen een shift in het cultuurparadigma vereist. Binnen het overheersende cultuurparadigma van het Westen hebben wij met veel problemen te maken. Deze problemen trachten wij meestal op te lossen met dezelfde middelen en methoden die ze hebben opgeroepen. De oplossingen blijken -- vooral met steun van de economie en de politiek -- onderdeel van de problemen van onze cultuur te zijn. Zo langzamerhand leren wij in zien dat dit niet langer gaat.

Aandacht voor klimaatswijziging, zeespiegelstijging, het verschuiven van klimaatgordels, verstoring van ecologische systemen, verlies van biodiversiteit, nieuwe

tropische ziekten, verlies van dierenwelzijn enzovoort doet een appel op een verandering in het cultuurethos. Meer en meer gaan de ogen open voor een ander cultuurparadigma. Meer en meer ziet men in dat de moderne maatschappij met haar patronen van produceren, beheersen en consumeren inherent -- en niet toevallig -- onduurzaam is. Het bestaande cultuurpatroon wordt door dat alles ondermijnd. En naarmate de politiek echt werk maakt van duurzaamheid -- bijvoorbeeld door de introductie van het voorzorgsbeginsel -- en duurzaamheid dus niet tot een toverwoord of mythe laat verworden, roept de heersende cultuur steeds meer twijfel op. De politiek kan zo positief meewerken aan een verandering in de cultuurgezindheid van velen. Een hoognodige cultuuromslag ligt in het verschiet, met meer aandacht voor het leven van toekomstige generaties en voor de rijkdom van talrijke, gevarieerde medeschepselen, dus voor echte duurzaamheid. Met meer aandacht ook voor gerechtigheid tegenover de ongerechtigheid van de huidige globaliserende ontwikkeling.

Hoe zou een degelijk nieuw cultuurparadigma er dan uit moeten zien? Wat is de essentie ervan? Het moet wezenlijk van het voorgaande verschillen en toch het oude opnemen in een transformatieproces. In het oude cultuurparadigma wordt de natuur als levenloos gezien en binnen dat kader uitgebuit door onbegrensde manipulatie. Daarom zeg ik: werden tot voor kort in het technisch paradigma, natuur, mens, milieu, planten en dieren bekeken vanuit een technische blik -- het zogenaamde "machinemodel" -- nu zal de bescherming van het leven bij cultuurvorming het allesbeheersend gezichtspunt moeten zijn. Wetenschap en technologie en economie zullen het leven in alle gevarieerdheid en vormenrijkdom niet mogen vernietigen, maar juist in dienst ervan moeten staan. Het plan van de minister voor een duurzame veehouderij, dat recent bekend is geworden en waarover ik mij verheug, past binnen dat nieuwe cultuurparadigma. Graag hoor ik de minister over de betekenis van dit nieuwe cultuurparadigma ook voor andere sectoren van haar portefeuille.

Daarmee kom ik tot een samenvattende conclusie. In de industriële landbouw is het wetenschappelijk-technisch denken overheersend. Eigenlijk wordt alles beschouwd in het licht van het technische model, ofwel -- heel breed opgevat -- het machinemodel. Daaraan ontbreekt het leven als een fundamentele, beslissende factor. De macht van de technologie wordt dan, aan de hand van dat model, despotisch. Grote problemen zijn er door ontstaan. Wij constateren nu hoezeer het leven wordt bedreigd en zelfs is vernietigd.

De heer **Willems** (CDA): Degenen die je na aan het hart staan, volg je kritischer. Ik deel vele grondbeginselen van het leven met de geachte afgevaardigde de heer Schuurman. Toch vind ik dat hij iets te pessimistisch spreekt over de ontwikkelingen die de technologie de laatste decennia ook in de landbouw heeft doorgemaakt. Ik denk dan met name aan het feit dat in landen als China en India, waar tientallen jaren geleden significant honger werd geleden, die honger nu in hoge mate is uitgebannen. De technische ontwikkelingen hebben deze landen duidelijk gesteund. Ik ben met hem van mening van er altijd vragen zijn verbonden aan technologische ontwikkelingen, maar is hij nu niet iets te pessimistisch?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dat pessimisme wordt waarschijnlijk opgeroepen door één woord, dat ik zeer bewust heb gebruikt, namelijk dat de macht van de technologie aan de hand van dat model despotisch is. Wat doet een despoot? Welnu, een despoot regeert zonder rekening te houden met waar hij macht over uitoefent.

De heer **Willems** (CDA): Dan is het de vraag, of het model klopt.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Juist, en dat model klopt ook niet naar mijn diepe overtuiging. Als ik de geestesgeschiedenis van het westen onder de loep neem, moet ik constateren dat het machinemodel door vele denkers is gepropageerd. Als u de twee vaders van de moderne filosofie bestudeert, René Descartes en Francis Bacon, blijkt zonneklaar dat zij de werkelijkheid als een technisch te beheersen werkelijkheid zien, omdat zij bij voorbaat plant, dier en mens en de samenleving als één grote technische constructie hebben geïnterpreteerd. Dat kun je met citaten aangeven. Nog niet zo lang geleden is er aan de Vrije Universiteit een proefschrift verdedigd dat laat zien hoe de visie op de natuur in de loop van de tijd bepaald werd door de mogelijkheden die geboden werden, van stoommachine tot computer. Dat is heel merkwaardig. Eigenlijk is het verrassend dat wij niet inzien dat landbouw allereerst aandacht moet geven aan alles wat leeft. Wij beginnen echter met een machinemodel, waarbij ik gelukkig met u kan constateren dat de natuur sterker is dan de wijsgerige visies. Dus komt er correctie op; dat is één kant. Aan de andere kant levert het wel het een en ander op en daarom is het zo verleidelijk. U geeft zelf de voorbeelden van India en China. Het zal echter niet lang meer duren voordat deze landen te maken krijgen met een enorme druk van milieuproblemen. Dat is inherent aan het toepassen van het machinemodel. Het machinemodel, dat planten en dieren als machines interpreteert, heeft van meet af aan afgezien van het leven van planten en dieren en deze in abstracties laten opgaan die, als je ze projecteert in de levende werkelijkheid, het leven bedreigen. Dan zitten wij in een onduurzaam proces.

De heer **Willems** (CDA): Als u vecht tegen dat machinemodel, vecht u dan niet als Don Quichot tegen molens? Is de realiteit niet anders, namelijk dat daar niet het machinemodel geldt? Is het niet juist zo dat dit een wereld is waar, zoals u en ik beiden onderkennen, leiding aanwezig is en er iets gebeurt door een werking van buitenaf? Denkt u niet dat daardoor mensen bezig zijn met deze

wereld op een andere wijze dan het machinemodel suggereert? Ik denk dat u daarom veel optimistischer mag zijn over wat er gebeurt en dat de technologie de mensen kan helpen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik zei al dat de politiek ons daarin voorgaat, in de persoon van de minister met haar visie op de veehouderij. U hebt zelf ook een bijdrage geschreven over het milieuprobleem tijdens het vorige kabinet. Wereldwijd zijn er wetenschappers die zich inzetten. Dat is allemaal waar, maar ik wijs erop dat het oude model in onze cultuur zeer taai is en niet gemakkelijk afgezworen wordt. Er is een boek verschenen van David Noble, "The religion of technology", waarin dit tot het uiterste wordt doorgevoerd. Daarin beschrijven verschillende deskundigen hun visie voor de toekomst, afhankelijk van de sectoren van de techniek. Aan het eind worden zij geïnterviewd en dan blijken al die deskundigen op een ingewikkelde manier -- de een heeft het over een informatieverwerkend systeem, de ander heeft het over nanotechnologie -- het machinemodel, dat wil zeggen de opbouw van de wereld vanuit de kleinste delen tot een groot geheel, voor ogen te hebben. Ik verwelkom nanotechnologie en andere technologieën als zinvolle bijdragen. Ik meen echter dat zij ontwikkeld behoren te worden binnen een model waarin het leven als geheel centraal staat en niet een wetenschappelijk-technische constructie als een abstractie. Dat is een zeer principieel punt.

De heer **Schaap** (VVD): Ik heb ook de neiging om uw pessimistische beeld over technologie wat te relativeren. De grootste milieuschade die de wereldbevolking teweeg heeft gebracht, is niet het gevolg van technologie. Die is veroorzaakt door nomaden met grote kuddes geiten. Wat die hebben aangericht in ons ecologische systeem, wil je gewoon niet weten. Hetzelfde geldt voor de roofakkerbouw waarmee men is begonnen, waarbij men stukken bos platbrandt en grond uitgeput en men vervolgens naar het volgende territoir trekt. Wat daarmee is verwoest, wil je niet weten. Juist toen de technologie haar intrede deed -- ik doel op rationele bemesting, bestrijdingsmiddelen en invoering van ICT -- kon veel van dergelijke schade worden voorkomen. Het meest heilzame middel om schade van technologie ongedaan te maken, is invoering van veel meer en preciezere technologie.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik heb op zichzelf niet zo vreselijk bezwaar tegen het wijzen op de schade die de nomaden hebben aangericht. Er hebben ook geweldige natuurrampen plaatsgevonden met enorme ecologische consequenties. In deze wereld is niets volmaakt. Dat is ook het geval in de visie die ik propageer. Ik meen wel dat wij bij een beslissend punt in het duurzaamheidsdebat zijn aangekomen, namelijk dat het leven voorrang moet hebben op het technische model. Het technische model is goed, maar moet dienstbaar zijn aan het leven. Als dat consequent wordt uitgewerkt in de economie, de gezondheidszorg en de landbouw, ontstaat een andere visie. Dat is geen visie waarin alles volmaakt zal zijn. Het paradijs op aarde bestaat niet. Francis Bacon schreef in zijn Nova Atlantis dat er een soort technisch paradijs zou kunnen bestaan. In zijn utopie schrijft hij alles wat wij vandaag hebben, behalve de problemen. Mogelijk ben ik te somber. Ik heb echter mijn redenen om toch deze, misschien wat eenzijdige, kant te benaderen. Ik vind uw kant van het verhaal al jarenlang een zeer eenzijdige benadering waarin te weinig aandacht is voor de schade die wordt toegebracht aan het leven als wetenschappelijk-technische beheersing op de levende werkelijkheid wordt losgelaten alsof het een dode werkelijkheid is. Dat is in de grond van de zaak in strijd met de duurzaamheid.

De heer **Smaling** (SP): Ik vind dit een heel interessante discussie. Ik ben blij dat u hebt besloten om uw inbreng op deze wijze in te steken. Ik worstel nog wel een beetje met de vraag wat voor u nu de verandering van het paradigma is. Wij claimen allemaal graag dat wij degenen zijn die een aanzet hebben gegeven tot een verandering van het paradigma, maar dan moet er wel een heel wezenlijke verandering van het ene stadium naar het andere stadium worden voorgesteld. U noemt de inzet van de minister met betrekking tot duurzame veehouderij als voorbeeld dat aansluit bij uw nieuwe cultuurparadigma. Waar bestaat dit nu precies uit? Wat is het trendbrekende van uw paradigma en hetgeen de minister voorstaat ten opzichte van hetgeen wij deden?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik zou daar een heel verhaal over kunnen houden, maar in dit debat is het van belang om het te concentreren. Ik ken eigenlijk in de geschiedenis van de landbouw nu twee fasen. Eerst was er de klassieke landbouw, die de meeste van ons nog kennen van voor de jaren zestig. Ik ken die zelfs wat langer. Daarna kwam de snelle ontwikkeling van de industriële landbouw. Het is heel merkwaardig dat de landbouw in het proces van industrialisering het laatst is geïndustrialiseerd. Dat heeft te maken met de moeite die het kost om deze wetenschappelijk-technisch te beheersen, juist omdat wij met een levende werkelijkheid te maken hebben. Deze industrialisatie heeft resultaten gebracht. De heer Willems en de heer Schaap hebben daar voorbeelden van aangehaald. Ik vind dat fantastisch. Wat mij betreft is de oude situatie de these en de industriële landbouw de antithese. Ik pleit niet voor afscheid van vroegere wijsheden en verworvenheden, maar voor synthese. Dat hoort men misschien niet zo vaak uit mijn mond. Ik sta immers bekend als de man van de antithese. Ik wil dus het verleden niet afschrijven. Ik zou een hoger niveau willen zien waarbij met name het leven het gezichtspunt is waaraan de zaken waar de andere sprekers allemaal ook zo aan hechten, namelijk de wetenschap, techniek en economie, dienstbaar zijn. Dat is het beslissende punt.

De heer **Smaling** (SP): Stel dat er ooit 9 miljard mensen op de aarde zullen leven. De 6 miljard mensen die er nu zijn, zouden nooit hebben geleefd als er geen kunstmest was geweest. Dat is uitgesloten. De vraag is uiteraard of wij niet gewoon met te veel mensen zijn. Of moeten wij erg blij zijn dat er ooit kunstmest en bestrijdingsmiddelen zijn ontwikkeld waardoor wij er met zijn allen zijn?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik zeg geen nee tegen kunstmest. De manier waarop wij dat echter uniformerend en nivellerend hebben gebruikt heeft tot veel schade geleid. Nu pas, in de situatie van de synthese, zijn wij bezig met fine tuning. Dat juich ik van harte toe. Daarmee is het namelijk dienstbaar aan het levensproces dat voedsel voor de mensen oplevert en het bestrijdt tegelijkertijd het verlies aan biodiversiteit.

Als het technische model overheersend wordt, wat het geval is, ontstaan grote problemen. Van een oplossing van deze problemen van de moderne landbouw kan geen sprake zijn zolang wij binnen het technische model blijven denken en handelen. In de nieuwe cultuurfase zullen wij van de technologie zelf geen afscheid moeten nemen, maar wel moet zij in dienst komen van het leven en samenleven. De gegeven werkelijkheid kan niet langer worden gezien als object voor technische manipulatie, maar moet als voorgegeven, als schepping en gave Gods, in liefde worden aanvaard. Niet macht hebben over, maar respect hebben voor de levende werkelijkheid in al haar veelkleurigheid en veelsoortigheid en ook liefde voor de wereldwijde mensengemeenschap geven een andere blik op de landbouw-technologische ontwikkeling.

Dat is de implicatie van rentmeesterschap: leven van de rente van het geschonken kapitaal en dat kapitaal zelf niet aantasten, maar liefst vermeerderen. Dat is echt vruchtgebruik. Voor de economie van de landbouw betekent dit aandacht voor bevordering van de kwaliteit van leven en recht doen aan fundamentele behoeften, zoals voeding voor iedereen en duurzaamheid, gebaseerd op solidariteit en gerechtigheid. Een meer duurzame globaliserende ontwikkeling is dan mogelijk. Wereldproblemen en wereldomvattende dreigingen worden teruggedrongen en dreigingen worden beter bestreden. Dit is volgens ons het veelbelovende perspectief van de hoognodige duurzaamheid dat consequent moet worden nagestreefd. Dat wens ik de minister toe. Zeker na de discussie met de andere leden, ben ik erg geïnteresseerd in haar reactie en in haar visie op alle problemen.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. 145 jaar geleden werd in dit huis gedebatteerd over de afschaffing van de slavernij. Minister van Koloniën Pahud kreeg in 1854 nogal wat kritiek op het uitgangspunt van zijn memorie van toelichting. Ik citeer: "Nederlandsch-Indië is een wingewest, dat behoudens de welvaart der inheemsche bevolking aan Nederland moet blijven verschaffen de stoffelijke voordeelen, die het doel waren der verovering." In het nieuwe regeringsreglement zullen ook bepalingen worden opgenomen ter bescherming van de bevolking tegen willekeur. Ik citeer: "Van eenige zeggenschap der bevolking zal echter geen sprake zijn." Daaraan denkt in die dagen nog niemand. Van Hoëvell maakt bezwaar. Niet omdat hij tegenstander is van de politiek der batige sloten: "Ook ik verlang dat de koloniën bijdragen leveren voor het moederland maar het is mij niet onverschillig langs welken weg."

Er is een parallel tussen de afschaffing van de slavernij in ons land en het beleid met betrekking tot de veehouderij, waarin uitbuiting van levende wezens die niet van onze eigen soort zijn, aan de orde is. Het was lastig om minister van Koloniën te zijn in 1863 en het is lastig om minister van LNV te zijn in 2008. Het is lastig om belangen te verdedigen die niet te verdedigen zijn, om te wijzen naar andere landen, terwijl je ook je eigen verantwoordelijkheid moet nemen, om misstanden goed te praten op grond van vermeende economische overwegingen, terwijl de geschiedenis leert dat zulke economische overwegingen in bepaalde gevallen niet gelden. Naast ethische overwegingen onder druk van de publieke opinie speelden vooral economische motieven een rol in de uiteindelijke afschaffing van de slavernij. Kort voor de afschaffing van de slavernij richtte de conservatief Wintgens een hevige aanval op de minister. Het koloniale systeem, dat in de jaren 1840 tot 1859 een zuivere som van meer dan 800 mln. gulden in Nederland heeft gebracht, moeten wij gradueel verbeteren. Wij moeten niet gaan "draven", want dat is gevaarlijk voor het behoud der kolonie. Ware vooruitgang wordt alleen langzaam, niet met draven en sprongen verkregen, aldus Wintgens.

"Niet te snel" krijgen wij nu ook te horen als wij pleiten voor verbetering van de omstandigheden van dieren in de veehouderij. Wij zijn het op één punt zeer met de minister eens: dieren hebben niet alleen overeenkomsten met mensen. Ik maak ook graag van de gelegenheid gebruik om af te rekenen met het flauwe verwijt dat wij als Partij voor de Dieren vaak krijgen, namelijk dat wij dieren boven mensen zouden stellen. Dat is niet het geval. Wij zijn weliswaar de enige politieke partij ter wereld die niet primair opkomt voor de belangen van de eigen soort, maar dat betekent allerminst dat wij de omgekeerd evenredige fout willen maken van mensen die zich zo ver boven dieren verheven voelen, dat zij menen met dieren te kunnen doen wat ze maar willen.

Pierre Troubetzkoy heeft zich afgevraagd waarom de mens denkt genade te mogen verwachten van wat boven hem is, wanneer diezelfde mens geen genade kent voor wat onder hem is. In ons landbouwbeleid wint de economie het vooralsnog voortdurend van de ethiek. Wij denken het ons niet te kunnen veroorloven om fatsoenlijk met onze dieren om te gaan, terwijl ons ethisch besef ons zou moeten ingeven dat wij het ons niet kunnen veroorloven om niet fatsoenlijk met onze dieren om te gaan. Toen Marianne

Thieme in Buitenhof vertelde hoe een pasgeboren biggetje afscheid moet nemen van zijn tussen stangen opgesloten moeder, waarna de staart van de big onverdoofd wordt afgesneden, de ballen onverdoofd worden verwijderd en de tanden gevijld of geknipt, vroeg een minister uit dit kabinet geschokt of het hier niet om uitwassen ging. Nee, het ging niet om uitwassen; het is de standaardpraktijk in de Nederlandse varkenshouderij die 7 miljoen biggen elk jaar ondergaan. Gaat het dan om grote financiële belangen? Nee, niet echt, het stoppen met onverdoofd castreren hoeft per kilo vlees niet meer dan 1 cent extra te kosten. Het is trouwens niet de Nederlandse consument die bepaalt; 70% van de productie is bedoeld voor export. Het is goed om daarbij aan te tekenen dat een Nederlands varken €10 goedkoper is dan een Duits varken. Het laat zich raden waardoor dat komt: wij gaan met onze varkens minder goed om dan Duitse varkenshouders doen.

De minister laat geen gelegenheid onbenut om te pleiten voor marktwerking en zelfregulering. Haar vertrouwen in de markt als het gaat om naleving van wettelijke regels ten aanzien van dierenwelzijn en het ontwikkelen van diervriendelijker houderijsystemen kent nauwelijks grenzen. Als de prijzen van varkensvlees echter onder druk komen te staan, gelooft de minister opeens niet meer in marktwerking en doet zij haar best om Europa ervan te overtuigen dat interveniëren in dat prachtige marktmechanisme met een opslagsubsidie van 40 cent per kilo een goed idee is. Een cent om af te komen van onverdoofde castratie kan niet, maar 40 cent uit Europees belastinggeld om de handel kunstmatig te versterken kan dus wel. Wil de minister uitleggen waarom zij marktwerking enerzijds koestert, maar anderzijds alles doet om de markt te manipuleren met particuliere opslagregelingen en voortgaande exportrestituties? De minister pleit in Europa voor een verruiming van de melkquota, terwijl het kabinet heeft vastgesteld dat de rundvleessector één van de grootste veroorzakers van de uitstoot van broeikasgassen is.

Terwijl het beleid gekenmerkt wordt door "de vervuiler betaalt" brengt de minister de veroorzakers van klimaatproblemen in de veehouderij geen cent in rekening, sterker: zij zet zich in voor een verdere groei van de sector en daarmee de vervuiling zonder concreet uitzicht op een oplossing van de gesignaleerde milieuproblemen te bieden. Natuurlijk, dierenwelzijn maakt voor het eerst onderdeel uit van de kabinetsplannen. Dat is winst. En voor het eerst in de geschiedenis is er in de Tweede Kamer 20 uur over een heuse Nota Dierenwelzijn gesproken. Schieten de dieren ook iets op met lippendienst aan hun belangen? Toen Samuel van Houten voor elkaar kreeg dat er eindelijk aandacht aan de belangen van kinderen in de industrie werd besteed, merkte hij dat er op grote schaal misbruik van zijn goede bedoelingen werd gemaakt. Over zijn Kinderwet schrijft Van Houten: "Van 't geen ik ten behoeve der kinderen heb kunnen doen, blijft daarom voor mij een grote schaduwzijde, dat anderen op den gezonden stam zulke giftige loten hebben geënt. Moge een herleefde wezenlijk liberale politiek binnen niet al te langen tijd dezen weder afsnijden."

Met een Nota Dierenwelzijn die wordt gebruikt om het door de Kamer gewenste verbod op de verrijkte legbatterij te negeren en daarvoor in de plaats een voorstel aan te nemen voor de zogenoemde Kleingruppenhaltung, de legbatterij op z'n Duits, kan niet worden volgehouden dat men voor het welzijn van dieren opkomt. Een Nota Dierenwelzijn die wordt gebruikt om de rubbermatten onder de hoeven van pasgeboren kalfjes weg te praten, vormt een contrast met haar titel. Onder de vlag van dierenwelzijn wordt een zeer dieronvriendelijke lading vervoerd.

In de Volkskrant van 20 januari 2007 stond een verslag over de laatste dagen van het ministerschap van Cees Veerman. Ik citeer: "27 november 2006. Het is de dag van het jachtverbod en vooral van het opheffen daarvan. Per gebied wordt gekeken of er gejaagd kan worden. Veerman zit in zijn kamer op het departement. Er wordt gesproken over 'de nieuwe politieke situatie', die na de verkiezingen is ontstaan. Hoe moet worden omgegaan met de Partij voor de Dieren, bijvoorbeeld als het gaat om het jachtverbod, het castreren van biggen, het couperen van schapenstaarten en het aanbrengen snavelkappen? Het antwoord is simpel, zo vinden de aanwezige topambtenaren. Wij moeten als hazewindhonden aan de slag. Wij moeten voor de troepen uitlopen en met maatregelen komen die de Partij van de Dieren, maar ook andere dierenactivisten in het parlement, de wind uit de zeilen nemen. Als dat goed en adequaat gebeurt, zo concludeert de vergadering, blijft er voor die partijen weinig over." De opzet van de LNV-top kon niet duidelijker geschetst worden dan in dit artikel. Of misschien toch, in Vrij Nederland van afgelopen week. Daarin wordt aan een LNV-ambtenaar toegeschreven dat dierenwelzijn wel is uitgegroeid tot een politieke realiteit, maar dat het niet de bedoeling kan zijn dat de boeren daar iets van gaan merken.

In het afgelopen jaar bleek dat meer dan 50% van de varkenshouders het Varkensbesluit niet naleven.

De heer **Willems** (CDA): Voorzitter. De geachte collega Koffeman haalt hier een blaadje uit de grachtengordel aan dat zich over het algemeen niet goed inleeft in de wereld van de landbouw en de veehouderij. Ook haalt hij een ambtenaar aan. Ik zou dat willen vergelijken met een man die zegt, niet zo van een bepaalde andere man te houden, die lid is van de kerk, en daarom ook de kerk niet goed te vinden. Er zijn altijd mensen van wie je de mening niet helemaal deelt. De heer Koffeman kent mensen die actief zijn in de veehouderij. Hij zal zich daar veel in bewegen. Komt hij niet net als ik veel meer mensen tegen die zich juist wel zorgen maken om deze materie?

De heer **Koffeman** (PvdD): Ja, zeker.

De heer **Willems** (CDA): Waarom haalt u die niet aan in plaats van iets om wederom een negatief beeld te scheppen?

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik probeer geen negatief beeld te scheppen. Ik kan u zeggen dat ik veel mensen in de landbouw en de veehouderij ken, die buitengewoon positief gestemd zijn en hun best doen om er het beste van te maken voor dieren, natuur en milieu. Zij hebben alleen ook te maken met beleid waardoor zij worden geslachtofferd. Elke week stoppen er als gevolg van schaalvergroting 55 boeren. Dat raakt 55 boerengezinnen. Zij zijn in mijn ogen niet het slachtoffer van het feit dat er sinds een jaar een Partij voor de Dieren in het parlement zit, maar van het beleid dat in de afgelopen decennia is gevoerd. U weet dat het CDA daarvoor in belangrijke mate verantwoordelijk is, evenals het departement van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Agrarische gezinsbedrijven zijn daarvan de dupe geworden. Ik vind dat LNV een nogal gesloten bolwerk is en echt een ander beleid moet voeren.

De heer **Willems** (CDA): De consequentie van efficiencymaatregelen is in alle sectoren van de samenleving dat er banen verdwijnen. U kunt toch niet zeggen dat dat slecht is? Aan de andere kant denk ik dat wij op dit punt ook onze zegeningen moeten tellen. Door voortgaande groei en efficiencymaatregelen zullen uiteindelijk veel sterkere bedrijven overblijven die op langere termijn kunnen blijven opereren.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik heb helemaal niets tegen efficiencymaatregelen. Het probleem van dit moment is echter dat het agrarisch gezinsbedrijf niet overeind kan blijven. Dat heeft niet alleen te maken met efficiency, maar ook met schaalvergroting die voor een gezinsbedrijf niet te volgen is. Dat betekent dat wij straks megastallen krijgen die niet logischerwijs op het platteland gevestigd zijn, maar in de haven of op industriegebieden. Dat betekent tevens de ontmanteling van het platteland. Dat heeft onze grote zorg.

De heer **Willems** (CDA): Ik deel niet uw mening dat dit zo'n grote zorg moet zijn. Wij gaan immers juist toe naar een duurzamere landbouw. Dat heeft consequenties, ook voor personen. Binnen de industriële sector hebben wij eenzelfde ontwikkeling gezien. Ook binnen deze sector zijn bedrijven gesloten om andere te kunnen laten overleven. De heer Koffeman geeft hoog op van gezinsbedrijven. Ik doe dat ook. Ik denk dat deze juist binnen de huidige plannen flink wat ruimte krijgen. Vanuit de EU zullen in de toekomst immers meer gelden naar deze bedrijven toe gaan.

De heer **Koffeman** (PvdD): Wij moeten ons ook realiseren dat deze schaalvergroting voor een belangrijk deel niet te dragen is. Nederland gebruikt in ontwikkelingslanden een veelvoud van zijn eigen grondoppervlak om veevoer te verbouwen voor zijn agrarische sector. Als sprake is van een terugkeer naar gemengde bedrijven waarbij het agrarisch gezinsbedrijf een fatsoenlijke boterham kan verdienen -- er worden dus betere prijzen gerealiseerd voor agrarische kwaliteitsproducten -- dan hebben wij het over een ander systeem dan het huidige. Wij hebben tot nog toe ingezet op marginale landbouw en veeteelt waarin nauwelijks verdiend wordt aan een kip of aan een varken en waarin het kip of het varken slachtoffer is. Na de oorlog kostte een ei hetzelfde als nu. Dat is niet te verantwoorden.

De heer **Schaap** (VVD): Dat is heel goed te verantwoorden. Dat is namelijk welvaartsbevordering. Zo werkt het in het hele bedrijfsleven. Door efficiënt te produceren kunnen wij in Nederland een welvarende bevolking onderhouden. De heer Koffeman schetst een buitengewoon somber beeld over de uittocht uit de landbouw. Ik ben ervaringsdeskundige. Ik heb twee keer een bedrijf beëindigd: ons akkerbouwbedrijf in de Noordoostpolder en ons familiebedrijf in Friesland. Dit was totaal geen traumatiserende ervaring; het was gewoon een vrije keus. Vervolgens ga je iets anders doen. Dat gebeurt op het ogenblik op grote schaal.

De heer **Koffeman** (PvdD): Per week 55, dat is veel.

De heer **Schaap** (VVD): Nee, dat is helemaal niet veel. Het is heel gewoon. Dat er schaalvergroting plaatsvindt, is ook een heel gewoon proces. De heer Willems zei het al, dat gebeurt ook in het bedrijfsleven, dus waarom dan niet in de landbouw? Het gaat vaak gepaard met modernisering en een veel prettiger manier van boeren. De heer Koffeman schetst een uiterst somber beeld van het leven van dieren in de moderne stallen. Volgens een rapport van de heer Duijm, werkzaam bij de GGD in Groningen, is de lucht in klaslokalen zo slecht, "dat de prestaties van kinderen en onderwijzers eronder lijden. Door boeren wordt fors geïnvesteerd in het welzijn van dieren, want comfort en frisse lucht bevorderen de productie." Kortom, economische doelstellingen en een goed welzijn gaan samen. Voor de klaslokalen zou men volgens de heer Duijm een voorbeeld kunnen nemen aan het klimaat dat op het ogenblik in de Nederlandse veestallen is gerealiseerd. Wij zijn dus nog beter voor de dieren geworden dan voor de mensen.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik zou er niet voor willen pleiten om kinderen onder te brengen in stallen of in de bio-industrie. Ik vind het wel belangrijk om ze daar eens een kijkje te laten nemen om te laten zien hoe het niet moet. Het veelgehoorde argument dat dieren het goed moeten hebben om te produceren -- zo hoor je pelsdierfokkers bijvoorbeeld zeggen over een dier: kijk eens hoe mooi zijn vacht glanst, hij heeft het dus erg goed -- en dat dit in ons economisch belang is, wordt door tal van welzijnsrapporten miskend en ontkend. Nertsen binnen de pelsdierhouderij

hebben het niet goed. Dit geldt ook voor kippen in de legbatterij.

In het afgelopen jaar bleek dat het Varkensbesluit door meer dan 50% van de varkenshouders niet wordt nageleefd. Je zou denken dat dit schokkend moet zijn voor iemand die bezig is met handhaving van de wet in dit land. De minister komt evenwel met een opmerkelijke oplossing: voortaan gaan wij controleren op verzoek. Alsof een Ferrari-rijder met de KLPD belt om de afspraak te maken dat hij morgenmiddag om 15.15 uur langs hectometerpaaltje 19.3 op de A28 zal sukkelen en daar dan op snelheid gecontroleerd zal worden. Wat moeten wij met dit soort handhaving? Of moeten wij dit verstaan als het verschil tussen dierenwelzijn als politieke realiteit en het vrijhouden van de agrarische sector van de gevolgen daarvan?

De Voedsel en Waren Autoriteit deed begin 2007 verslag van het eigen disfunctioneren in de vee- en vleeskeuring. Men verzuimde de minister een jaar lang op de hoogte te stellen van het vernietigende rapport. En toen het toch uitlekte, stuurde de minister niet de rijksrecherche naar de VWA en de slachthuizen om daar op zoek te gaan naar bewijsmateriaal voor de geconstateerde misstanden, maar gaf zij de Rijksrecherche opdracht om op zoek te gaan naar het lek. In plaats van blij te zijn over het feit dat zij in kennis gesteld wordt van een rapport dat door haar eigen medewerkers voor haar verborgen is gehouden, geeft de minister opdracht de klokkenluider op te sporen. Onbegrijpelijk.

De post mortemkeuringen in de veesector worden in 2006 geprivatiseerd of overgedragen aan keuringsassistenten zonder dat het parlement daar op enigerlei wijze in gekend wordt. De slachterijsector mag voortaan zijn eigen vlees keuren en tegelijk de volksgezondheid bewaken als dat zo uitkomt. Een evaluatierapport van Ernst & Young over deze ontkoppeling wordt maar in zeer kleine kring verspreid en na lezing goeddeels vernietigd. Ook het rapport heet vernietigend te zijn. Dat maakt nieuwsgierig. Kan de minister deze evaluatie van Ernst & Young ter inzage geven aan de Kamer, zodat democratische controle kan worden uitgeoefend op een operatie die zich tot dusver aan het oog van de volksvertegenwoordiging onttrok? Klopt het voorts dat het gelekte VWA-rapport uit 2007 ook nog een voorganger kent uit 2006 en, zo ja, is de minister bereid ook dit rapport aan de Kamer ter inzage te verstrekken?

Er moet veel veranderen in de veehouderij. Als door een Hubertusbekering heeft de minister dit inmiddels ook beaamd. Volgens haar moet de hele veehouderij over vijftien jaar duurzaam zijn. In hoeverre kunnen wij deze minister daarop afrekenen? Wanneer wordt zij concreet in haar eigen ambtsperiode en op welke manier? Vorig jaar konden wij in het Financieele Dagblad lezen dat de minister pas toen zij begon met paardrijden het besef ontwikkelde dat een paard wat betreft de wijze waarop het behandeld moet worden heel wat anders is dan een koe. Zij vindt het niet zielig als kalfjes direct na hun geboorte worden weggehaald bij hun moeder. Volgens hetzelfde artikel heeft de minister met de paplepel ingegoten gekregen dat huisdieren en vee nu eenmaal verschillen. Paarden zijn sociale dieren, maar koeien, kippen en varkens: tja, dat is heel wat anders.

Naar ons gevoel is dit strijdig met het begrip "intrinsieke waarde" waarmee wordt aangegeven dat dieren een eigenwaarde vertegenwoordigen, los van hun nut voor de mens. Als de minister zich niet kan voorstellen dat veulentjes onverdoofd gecastreerd of gecoupeerd worden, dat hun tanden geknipt of gevijld worden of dat zij direct na de geboorte bij de merrie weggehaald worden, waarom kan zij dat dan wel in het geval van biggen of kalfjes? Hoe kan de minister met droge ogen spreken over een duurzame veehouderij als nog steeds elk jaar 30 miljoen haantjes levend versnipperd of vergast worden, alleen omdat ze de verkeerde sekse hebben?

Levende wezens worden behandeld als dingen en het besef zou eindelijk moeten doorbreken dat daaraan een einde dient te komen en een einde gaat komen. Veel mensen hebben gedacht dat afschaffing van de slavernij een onbetaalbaar en daardoor onhaalbaar plan zou zijn. Zij kregen ongelijk; handhaving van de slavernij bleek onhaalbaar. Veel mensen hebben gedacht dat het afschaffen van kinderarbeid een onbetaalbaar en daardoor onhaalbaar plan zou zijn. Zij kregen ongelijk; juist handhaving van de kinderarbeid bleek onhoudbaar. Ook het nu veelgehoorde argument dat het afschaffen van bepaalde vormen van diergebruik zou leiden tot de export van dierenleed, was geen houdbaar argument in de tijd waarin wij de kinderarbeid afschaften. Gelukkig ook maar. Veel mensen hebben gedacht dat het geven van gelijke rechten aan vrouwen op de arbeidsmarkt de economie zou ontwrichten. Zij kregen ongelijk; juist handhaving van het verplicht thuisblijven van vrouwen bleek onhoudbaar.

Veel mensen hebben recentelijk nog gedacht dat een verbod op de drijfjacht niet houdbaar zou zijn, omdat de zwijnenpopulatie op de Veluwe niet meer binnen de perken te houden zou zijn. De minister koos ervoor een beperkte vorm van drijfjacht toe te staan, maar de rechter verbood dat gelukkig. En wat blijkt? Ook zonder drukjacht blijkt de zwijnenpopulatie te slinken tot de gewenste omvang. Hierover wil ik de minister graag nog wat vragen stellen. Heeft de minister een verklaring voor het feit dat op de Veluwe op ieder mannelijk zwijn meer dan vier vrouwelijke zwijnen rondlopen? Dit blijkt althans uit het wildbeheerplan van de Vereniging Wildbeheer Veluwe uit 2002. Niets wijst erop dat dit veranderd is. Is er sprake van een natuurwonder? Als dat waar zou blijken te zijn, kan de minister dan hiernaar wetenschappelijk onderzoek laten verrichten? Stel dat er geen sprake is van een natuurwonder. Moet de oorzaak dan wellicht gevonden worden in menselijk handelen? Een advertentie in De Nederlandse Jager geeft veel helderheid.

Aangeboden wordt drukjacht op wilde zwijnen vanaf aanzitschietkansels, in een gebied van Heinrich Graf zu Ortenburg, waar de

zwijnenstand 40 keer zo hoog is als wat in Nederland de verantwoorde stand wordt geacht. In de voorwaarden wordt aangegeven dat er geen zeugen geschoten mogen worden. Wie een zeug schiet krijgt een boete van €600, het waarom laat zich raden. De zeugen zijn de kraamkamers voor de nieuwe populatie en het nieuwe jachtplezier.

Een minister die niet op de hoogte is van het disfunctioneren van haar eigen VWA, een minister die niet op de hoogte is van volkomen scheefgeschoten geslachtsverhoudingen onder zwijnen op de Veluwe, een minister die ernstig dierenleed laat bestaan, die de vijf vrijheden van Brambell negeert voor dieren in de bio-industrie en die pijnlijke ingrepen tolereert vanwege marginale economische motieven, zo'n minister heeft veel uit te leggen, als zij begrippen als duurzaamheid en dierenwelzijn in de mond neemt.

Ik begon mijn betoog met wat zich in dit huis afspeelde rond de afschaffing van de slavernij. De begroting van Uhlenbeck, de nieuwe minister van Koloniën kwam nog wel met een ruime meerderheid door de Tweede Kamer, maar in de Eerste Kamer liep het spaak. Zijn beleid vond vrijwel algemene afkeuring. Dat kon nog in 1864, toen de Eerste Kamer kennelijk geheel eigen afwegingen maakte, los van coalitiebelangen. De begroting van minister Verburg kreeg in de Tweede Kamer een ruime meerderheid waardoor de uitbuiting van dieren vrijwel ongehinderd door kon gaan, zoals de topambtenaren van LNV op 27 november 2006 aan minister Veerman voorspelden.

De steun in de Tweede Kamer voor de begroting van minister van Koloniën Uhlenbeck, weerhield de Eerste Kamer er in 1864 niet van de begroting af te keuren en de minister naar huis te sturen. Minister Verburg is dan wel geen minister van Koloniën, maar de overeenkomst is wel dat haar beleid staat voor grote onvrijheid van levende wezens en zeer inefficiënte productie van eiwitten. Varkensvoer bestaat volgens de minister voor 70% uit granen. Meer dan 50% van alle graan in de wereld wordt verwerkt tot veevoer terwijl mensen honger lijden. Die mensen hadden dat plantaardige product heel goed kunnen gebruiken om hun honger te bestrijden. Wij gebruiken enorme landoppervlakten in ontwikkelingslanden voor onze veehouderij. Echt, de minister van Koloniën en de minister van LNV, ze hebben meer gemeen dan vaak gedacht wordt.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 17.45 uur tot 18.00 uur geschorst.

Voorzitter: De Vries

*B
!Voorwaardelijke machtiging en dwangbehandeling!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (voorwaardelijke machtiging en dwangbehandeling) (30492).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Minister **Klink**: Mijnheer de voorzitter. Dit wetsvoorstel is op 15 februari 2007 door de Tweede Kamer aangenomen. Het omvat twee afzonderlijke wijzigingen van de wet, namelijk een wijziging van de voorwaardelijke machtiging en een verruiming van de mogelijkheden tot het toepassen van dwangbehandeling. Met beide veranderingen wordt een betere aansluiting van deze wet op de praktijk beoogd. Het veld heeft dan ook dringend behoefte aan beide wijzigingen, men zit erop te wachten.

Verschillende woordvoerders hebben gevraagd naar het tempo dat wij maken met de kabinetsreactie op het rapport van de derde evaluatiecommissie en het tempo dat wij zullen maken met de indiening van het wetsvoorstel dat daarop geënt zal zijn en dat wij hopelijk nog in deze kabinetsperiode zullen kunnen indienen. Wij hebben in de memorie van antwoord vooruitlopend op het kabinetsstandpunt al aangegeven dat wij de motivering van de evaluatiecommissie voor het maken van een geheel nieuwe wet delen. Ook hebben wij aangegeven, ernaar te streven om nog in deze kabinetsperiode ter vervanging van de Wet BOPZ een nieuwe regeling tot stand te brengen.

In de maanden na de aanbieding van het rapport is het conform de aanbeveling van de evaluatiecommissie zelf bij zo veel mogelijk partijen in het veld onder de aandacht gebracht en is er aan deze partijen gevraagd, er schriftelijk op te reageren, in het bijzonder op de aanbevelingen van de evaluatiecommissie voor een nieuwe regeling. En zoals wij verleden jaar in december in een brief aan de Kamer hebben gemeld, hebben wij een groot aantal uitvoeringsorganisaties en andere instanties die betrokken zijn bij de uitvoering van de Wet BOPZ, daarna ook nog mondeling geconsulteerd tijdens een conferentie voor genodigden. Ik vermeld dit maar even om aan te geven dat wij in het afgelopen jaar niet stil hebben gezeten, maar op voorstel van de evaluatiecommissie zelf velen hebben uitgenodigd om hun licht op de voorstellen te laten schijnen. Wij waren verheugd over de veelal uitgebreide en diverse commentaren. Mede hierdoor was er meer tijd nodig voor het schetsen van de hoofdlijnen voor een nieuwe regeling en wij hebben er ook nog eens diep over moeten nadenken hoe wij dit allemaal zouden kunnen gieten in een ambitieus, maar ook zorgvuldig tijdschema. Het is ambitieus in die zin dat wij nog in deze kabinetsperiode een nieuwe wet tot stand willen brengen, en zorgvuldigheid is vereist omdat wij het wetsvoorstel in overleg met alle betrokken partijen willen schrijven. Mevrouw Meurs had dit ook aanbevolen, naar analogie van de totstandkoming van de Vreemdelingenwet. Ik was daar in die periode zijdelings bij betrokken; het was inderdaad een vrij goede werkwijze.

Binnenkort, in maart, zal het kabinetsstandpunt aan beide Kamers worden

aangeboden, maar wij willen nu graag doorgaan met het wetsvoorstel dat wij nu bespreken, ondanks dat de wet in deze kabinetsperiode totaal herzien zal worden, omdat naar onze mening de slechte aansluiting van de huidige wet op de ontwikkelingen in de psychiatrie zozeer knelt dat de voorgestelde verruiming van de mogelijkheden tot dwangbehandeling niet zolang kan wachten. Ook met uitbreiding van de mogelijkheden tot voorwaardelijke machtiging is haast geboden om het beoogde effect te kunnen bereiken, ook bij degenen die minder gemakkelijk kunnen bepalen wat zij willen.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): U zegt dat de kabinetsreactie binnenkort komt, maar in de memorie van antwoord staat dat die de Kamer in november 2007 zou bereiken, terwijl wat verderop staat dat het begin dit jaar zal worden. Nu spreekt u van binnenkort; ik zou het prettig vinden om een wat preciezer tijdstip te horen, want het is een breed gedeeld gevoelen in deze Kamer dat wij een beetje druk op de ketel moeten zetten. Ik respecteer het overigens zeer dat u in overleg met de partijen in het veld tot een goed afgewogen oordeel wilt komen over hoe het verder zal moeten gaan.

Minister **Klink**: Weest u ervan overtuigd dat de minister van Justitie en ik er eigenlijk vooral met elkaar over praten dat er echt tempo gemaakt moet worden, want ook wij zien met lede ogen aan dat het zo lang duurt. Ik noemde overigens zojuist wel de maand maart, wat toch minder speling geeft dan "in het voorjaar" of "voor de zomer". De stok die de Kamer achter de deur houdt, is ons in ieder geval niet onwelkom.

Met een voorwaardelijke machtiging wordt iemand niet opgenomen, ook al vormt hij in potentie vanwege een geestesstoornis een gevaar. Houdt hij zich niet aan de voorwaarden van de machtiging waarmee dat gevaar moet worden ondervangen, of vormt hij ondanks die voorwaarden nog een gevaar, dan kan hij alsnog gedwongen worden opgenomen. Is er eenmaal een voorwaardelijke machtiging verleend, dan kan de geneesheer-directeur daartoe beslissen; de rechter hoeft er dan niet aan te pas te komen.

Volgens de huidige wet kan een voorwaardelijke machtiging alleen worden afgegeven als het behandelplan, dat een onderdeel is van de voorwaarden, met instemming van de patiënt is opgesteld, en als de patiënt zich bereid heeft verklaard, deze voorwaarden na te leven. Er is al gememoreerd dat de Hoge Raad in 2005 bij een beschikking heeft bepaald dat er geen voorwaardelijke machtiging kan worden afgegeven voor iemand die zich tegen die voorwaarden verzet, zelfs als redelijkerwijze kan worden aangenomen dat de betrokkene ze in de praktijk wel zal naleven. Dit werd daarvoor wel gedaan via een "paraplu-machtiging", maar sinds deze uitspraak is dit niet meer mogelijk.

In de praktijk is er wel een grote behoefte aan; er zijn ook patiënten die vanwege een gebrek aan inzicht in hun ziekte nooit met de gestelde voorwaarden zullen instemmen -- "ik ben niet ziek" -- maar zich er wel aan zullen houden. Momenteel is gedwongen opname dan de enige mogelijkheid. Daarom wordt er voorgesteld om in plaats van de formulering "met instemming van" te volstaan met de bepaling dat het voldoende is als het behandelplan na overleg met de patiënt is opgesteld en dat de rechter van oordeel is dat redelijkerwijze te verwachten is dat de patiënt zich aan de voorwaarden zal houden. Er is overigens ook de waarborg dat de voorwaarden in overleg met de patiënt tot stand zijn gekomen; de rechter zal daar natuurlijk op letten en de advocaat zal er ook op toezien. Anders komt er simpelweg geen machtiging tot stand. Uiteraard verdient het de voorkeur dat de betrokkene ermee instemt, dus daar moet naar worden gestreefd. Maar het belangrijkste is uiteindelijk niet of de patiënt zegt dat hij eraan zal voldoen, maar of de verwachting gerechtvaardigd is dat hij zich in de praktijk daadwerkelijk aan de voorwaarden zal houden.

Een gedwongen opgenomen patiënt kan alleen worden behandeld voor zover dit volstrekt noodzakelijk is om het gevaar binnen de inrichting af te wenden. Dit heeft tot gevolg dat patiënten in situaties waarin dat gevaar is geweken, maar het gevaar dat aanleiding was tot gedwongen opneming, nog niet is afgewend, niet kunnen worden behandeld, maar evenmin kunnen worden ontslagen. Dit is dus eigenlijk een patstelling, vergelijkbaar met wat de heer Thissen aangaf: je ziet deze mensen soms verkommeren, je ziet dat zij zichzelf leed berokkenen doordat zij niet behandeld kunnen worden. Ook als hulpverlener zou je dan ter wille van de betrokkene toch het liefste ingrijpen, maar hij levert geen gevaar op binnen de instelling, zodat behandeling niet mogelijk is. Met dit wetsvoorstel wordt het mogelijk gemaakt dat een psychiater ook de stoornis kan behandelen, of het daaruit voortvloeiende gedrag dat gevaar oplevert, voor zover aannemelijk is dat zonder die behandeling het gevaar niet binnen een redelijke termijn kan worden weggenomen. De verwachting is dat op deze manier langdurige gedwongen opnemingen kunnen worden voorkomen.

De minister van Justitie en ik zijn van mening dat het wetsvoorstel ook nodig is om beter gebruik te kunnen maken van de mogelijkheden die de psychiatrie tegenwoordig biedt. Mevrouw Dupuis wees terecht op de ontwikkelingen van de medicatie sinds de jaren tachtig. Ook ik heb overigens in die jaren de vakken psychologie en sociale psychologie gevolgd, die met hetzelfde odium kampten dat zij zo beeldend naar voren bracht. Medicatie is veel meer gangbaar geworden, in de wetenschap dat met licht ingrijpen soms grote resultaten bereikt kunnen worden. Toen deze wetgeving tot stand kwam, was dit inzicht nog veel minder doorgebroken. Tot er in lijn met de door de evaluatiecommissie geschetste uitgangspunten een nieuwe wettelijke regeling is opgesteld, kunnen wij er met behulp van deze wetswijziging voor zorgen dat patiënten de zorg krijgen die zij nodig hebben en dat zij niet onnodig of onnodig lang gedwongen worden opgenomen.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Het verwondert me dat u zich zo vierkant achter de kwalificaties van mevrouw Dupuis opstelt. Met termen als "anarcho-psychiatrie" wekte zij de suggestie dat er maar wat zou zijn aangemodderd in de psychiatrie en dat dit tot ongelooflijk veel ellende zou hebben geleid, wat een weerslag heeft gevonden in de Wet BOPZ. Ik behoor tot de stroming die uitgaat van humanisering van de zorg, van de psychiatrie, en die mensen zo veel mogelijk wil laten deelnemen in de samenleving. U bent het eens met mevrouw Dupuis; betekent dit dat u het niet eens bent met mijn kwalificatie?

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter, het wás een zootje!

Minister **Klink**: Ik moet zeggen dat het wel een boeiend zootje was. Ik herinner me dat er in die periode buitengewoon veel stromingen waren, van gestalttherapie tot en met humanistische psychologie, en dan waren er ook nog de meer freudiaans georiënteerden, met een aantal variaties. Het was ontzettend boeiend, maar ik ben wel blij dat sindsdien de hulp op basis van bewezen resultaten tot ontwikkeling is gekomen. Dit heeft tot een behoorlijke stroomlijning van de behandeling geleid. Dit neemt niet weg dat ik het met de heer Thissen eens ben dat de hulpverlening humaan moet zijn, een kwalificatie die ik overigens wel aan de huidige geestelijke gezondheidszorg zou willen verbinden. En ik ben het ermee eens dat dwangbehandeling soms vermeden kan worden door juist in een vroeg stadium op een humane manier met mensen om te gaan, met activiteitenbegeleiding, met het brengen van structuur in de dagbesteding, met zorgvuldige bejegening. Dit zijn randvoorwaarden waarmee voorkomen kan worden dat mensen psychotische problemen krijgen waarbij dwangmedicatie en dwangbehandeling noodzakelijk is.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Dat is dan toch een beweging die uit het "zootje" van mevrouw Dupuis ontstaan is. De humanisering van de zorg heeft ook geleid tot deconcentratie van instellingen, tot multifunctionele eenheden, tot regionale instellingen voor beschermde woonvormen en andere projecten in de samenleving. Schaart mevrouw Dupuis die onder de kwalificatie die zij zojuist bezigde?

De **voorzitter**: Ik moet u nu toch vragen om u tot de minister te richten. Straks, in tweede termijn, kunt u zich tot uw collega's richten.
**

De heer **Thissen** (GroenLinks): Volgens mij staat dit niet zo in het Reglement van Orde; dat zal ik er dan maar eens op nalezen, al is dat niet mijn hobby.

De **voorzitter**: Vandaag geldt mijn uitleg daarvan.
**

De heer **Thissen** (GroenLinks): Daar leg ik mij uiteraard bij neer, voorzitter.

Minister **Klink**: Voorzitter, mevrouw Dupuis is in staat om allerlei dingen vrijwel digitaal en toch bloemrijk te formuleren, wat een hele kunst is. Een van haar kwalificaties raakte ook een opmerking in de memorie van antwoord over dwangopname en dwangbehandeling. Zij vindt het in het licht van de aanbevelingen van de evaluatiecommissie onbegrijpelijk dat wij in de memorie van antwoord schrijven dat wij de koppeling van opname en behandeling willen verbreken. Ik zal aangeven in welke zin wij deze twee willen ontvlechten, maar ik wijs er alvast op dat wij vinden dat uit een opname eigenlijk sneller behandeling zou moeten voortvloeien. Ik preciseer dit nu alvast maar even, want anders zou het kunnen lijken alsof ik in het begin van mijn betoog in feite alleen maar adstrueer wat mevrouw Dupuis bekritiseert.

Zij plaatst de BOPZ in zijn historische context en wij delen haar analyse grotendeels, zoals zojuist al bleek. Juist daarom willen wij niet verder aanmodderen met de huidige wet, maar een nieuwe wet maken en de huidige wet alvast aanpassen. In de memorie van antwoord hebben wij al enige hoofdlijnen voor die nieuwe regeling geschetst. Mevrouw Dupuis spreekt hierover een oordeel uit dat naar onze indruk althans voor een deel op een misverstand berust. Overigens hebben wij dit misverstand waarschijnlijk wel zelf veroorzaakt door de terminologie die wij gebruikt hebben, al was het maar doordat wij de keerzijde ervan niet hebben aangegeven. In die zin wil ik dus ook wel het boetekleed aantrekken. Het misverstand is dat mevrouw Dupuis uitgaat van de huidige koppeling, terwijl wij in de memorie van antwoord doelen op de bestaande koppeling die inhoudt dat iemand alleen gedwongen mag worden behandeld als hij gedwongen is opgenomen. Met andere woorden: geen dwangbehandeling zonder dwangopname. Van deze koppeling met de locatie willen wij af, wij willen toe naar een systeem waarin gedwongen ingrijpen mogelijk is, ongeacht de plaats en de positie van de patiënt, opdat die met goede zorg en behandeling buiten een psychiatrisch ziekenhuis geholpen kan worden.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Wij praten nu over de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen, het gaat om zulke opnemingen. Dat daarbuiten ooit allerlei vormen van dwangmogelijkheden zullen zijn, is een andere zaak. Wij praten nu in de specifieke context van deze wet, en dan is het toch heel vreemd om te spreken van het loslaten van de koppeling van opneming en behandeling. Ik denk dat het eenieder wel duidelijk is dat een gedwongen opname een gigantische inbreuk op de privacy en op de persoonlijke integriteit is. In dat licht is iemand een pilletje tussen de lippen stoppen toch een kleinere ingreep. Waarom is het zo ontzettend onhandig geformuleerd?

Minister **Klink**: Ik heb geleerd dat de wetsgeschiedenis mede bepaald wordt door de discussie in deze Kamer; daar maak ik dan ook maar gebruik van. Ik ben het met u eens dat je kunt veronderstellen dat gedwongen opname op zichzelf een grotere inbreuk is dan dwangbehandeling. En dan gaat het erom waarom het meerdere wel zou mogen, terwijl het mindere niet mag. Ik ben het volstrekt met u eens dat dit een wat buitenissige situatie is. Dit heeft natuurlijk te maken met de gronden voor dwangbehandeling. Ik heb willen aangeven dat wij mede op basis van het advies van de derde evaluatiecommissie in elk geval de ontkoppeling van locatie en dwangbehandeling in de komende wetgeving willen opnemen. Op dit moment vindt er dwangopname plaats op grond van het externe gevaar dat iemand kan betekenen, terwijl dwangbehandeling gebaseerd is op intern gevaar, gevaar binnen de instelling. Dan ontstaat de vreemde situatie dat die mensen vervolgens niet behandeld kunnen worden. Ik wil dan ook een koppeling van de grond voor dwangopname en de grond voor dwangbehandeling, en niet eens zozeer vanwege het feit van de opname, want dat zou betekenen dat iemand die opgenomen is, altijd doorbehandeld zou moeten worden. Dat zou overkill zijn en daarmee zou zo iemand ook tekort worden gedaan. Ik wil wel dat de grond voor de opname, namelijk het gevaar dat iemand buiten de muren van de instellingen vormt, ook een grond wordt voor dwangbehandeling binnen de muren. Dan is er in ieder geval een koppeling met de gronden die aan de dwangopname ten grondslag liggen. Deze koppeling wordt in dit wetsvoorstel aangebracht. Dus als mevrouw Dupuis het eigenlijk wat zot vindt dat wij er zo lang over gedaan hebben om deze koppeling aan te brengen, omdat er sprake was van een patstelling, ben ik dat volstrekt met haar eens.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Het verontrust mij enigszins als u zegt dat er feitelijk geen verschil is tussen dwangopname en dwangbehandeling, daartoe uitgedaagd door de interruptie van mevrouw Dupuis. Als ik een gevaar voor mijzelf en voor mijn omgeving ben, kan dwangopname een heel goede manier zijn om voorlopig een situatie te scheppen die veilig is voor de samenleving en voor mijzelf. Dat is geen schending van mijn lichamelijke integriteit en ik kan zelf aangeven of ik behandeld wil worden. Dat is een fundamenteel verschil. Als u dat verschil niet ziet, wordt het toch een heel ander debat.

Minister **Klink**: Wij willen nu in de wet opnemen dat aannemelijk moet zijn dat het gevaar dat iemand betekent, niet zonder behandeling binnen een redelijke termijn weg te nemen is. Dit betekent dat wij de mogelijkheid scheppen om op deze basis over te gaan tot dwangbehandeling, wat in de regel op dwangmedicatie zal neerkomen, om te voorkomen wat u ook al noemde: afzondering, verkommering. Ik vind "the right to rot" te harde woorden, zoals u zult begrijpen. Dat willen wij nu juist in een instelling vermijden. Het is net zoals mevrouw Dupuis zegt, namelijk dat het wel een beetje vreemd is dat je met een gedwongen opname een inbreuk mag maken op iemands vrijheid, terwijl er vervolgens alleen dwangmedicatie mogelijk is als de betrokkene intern gevaar oplevert. Wij willen de gronden uniformeren, maar overigens wel met een aantal belangrijke clausules. Je kunt naar de klachtencommissie en vervolgens naar de rechter, en er is een vertrouwenspersoon voor patiënten. Als er een inbreuk op de vrijheid van volstrekt wilsbekwamen wordt gemaakt, gaat er natuurlijk ook een andere afweging een rol spelen. Maar desalniettemin, de gronden voor gedwongen opname en voor gedwongen behandeling trekken wij gelijk.

Mevrouw **Meurs** (PvdA): Betekent dit dat u inderdaad uitgaat van de noden van de persoon in kwestie, zodat er eigenlijk geen sprake is van koppelen of ontkoppelen? Misschien moeten wij de discussie daarover dan maar achter ons laten, want uiteindelijk gaat het toch om de vraag wat in een bepaalde situatie de meest geschikte aanpak is.

Minister **Klink**: Langs die lijnen wordt de nieuwe wetgeving ingericht. Het belang van de betrokken persoon komt daarin voorop te staan. Maar wat is dan nog je grond voor interventie? Het gevaarcriterium zal daarbij belangrijk blijven, op grond van het feit dat je objectiveerbare aanknopingspunten moet hebben voor je afweging, en om te voorkomen dat wordt teruggevallen op het bestwilcriterium.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): De minister gaat een eind met mij mee, maar ik blijf verontwaardigd over die zinsnede. Hij zegt dat ontkoppeld moet worden, maar er was nooit een koppeling. Bovendien is het woord "koppeling" lastig, want het gaat om een logische consequentie: een gevaar, een ernstige psychose, en betrokkene kan door een pil in een betere situatie worden gebracht. Nogmaals, het woord "koppeling" is niet juist in deze context.

Minister **Klink**: Er ontstaat een koppeling tussen twee zaken. Om te beginnen is dat de grond waarop je kunt worden opgenomen, namelijk het gevaar dat je buiten de muren een gevaar vertegenwoordigt. Hetzelfde gevaarcriterium geldt volgens dit voorstel ook voor de intramurale dwangbehandeling. Vervolgens is het de vraag hoe wij de toekomstige wetgeving gaan inrichten. Dan is het in het belang van betrokkene of je tot dwangbehandeling overgaat en zo ja, in welke gradatie. In het nieuwe systeem vervalt de locatiegebondenheid van die afweging in feite. Aan het adres van de heer Thissen teken ik direct aan dat het inderdaad wel een ultimum remedium moet blijven. Het is ontzettend belangrijk te weten dat bijvoorbeeld arbeidsmarktschaarste nooit een externe druk mag zijn, waarbij de te behandelen patiënt een soort sluitpost is. Die waarborgen zijn er al, maar ik wil ze wel preciseren.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): Om voor dwangmedicatie in aanmerking te komen, hoef je niet ook onder dwang te zijn opgenomen. Ik meen mij zelfs te herinneren dat in de discussie over de zelfbindingsverklaring is gezegd dat daarmee een mogelijkheid is gecreëerd om buiten de instelling min of meer onder dwang/drang medicatie toegediend te krijgen. Dat lijkt mij ook een soort ontkoppeling.

Minister **Klink**: Je ziet die tendens bij de zelfbinding en bij de voorwaardelijke machtiging die wij nu kennen. Daarbij gaan wij toe naar meer zorgmodaliteiten, waarbij de locatiegebondenheid vervalt. Op die basis zullen wij de nieuwe wet inrichten, mede naar aanleiding van de adviezen van de derde evaluatiecommissie.

De heer Thissen en mevrouw Meurs noemden een belangrijk punt: wij moeten wel de nodige waarborgen creëren om een soort chemische dwangbuis te voorkomen. Ik wil daarbij onderscheid maken tussen aan de persoon gelieerde waarborgen en de meer institutionele waarborgen. Als voorbeelden van de eerste soort waarborgen noem ik de patiëntenvertrouwenspersoon, de klachtencommissie en de rechter. Dit zijn heel belangrijke waarborgen, die zeker terug zullen komen in de nieuwe wetgeving. Meer institutioneel is het van belang om de al bestaande prestatie-indicatoren verder te ontwikkelen en te bezien of dit soort verschuivingen daarin kan worden meegenomen, zodat wij ook langs die lijnen inzicht krijgen in een en ander. Verder let de Inspectie hierop. Eventuele ongewenste verschuivingen ontsnappen daarom niet aan onze aandacht. Verder noem ik de richtlijnen die gaandeweg worden ontwikkeld door de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie (NVVP), waarin waarborgen liggen besloten dat niet te snel wordt overgegaan tot dwangbehandeling.

Mevrouw Dupuis en de heer Thissen vroegen onze visie op het grote aantal separeercellen in Nederland. Wij hebben inderdaad een groot aantal separeercellen in Nederland, wat samenhangt met het grote aantal psychiatrische ziekenbedden dat in Nederland aanwezig is. In tegenstelling tot veel andere landen heeft Nederland relatief weinig ziekenhuisbedden afgebouwd ten tijde van de door mevrouw Dupuis gewraakte antipsychiatrie en daarna. Dat heeft erin geresulteerd dat er relatief veel ziekenhuiscapaciteit aanwezig is in Nederland, en dus ook relatief veel ruimte om te separeren. Ook in onze regelgeving om in aanmerking te komen voor een toelating als psychiatrisch ziekenhuis stond tot voor kort dat het verplicht was om een separeerruimte te hebben. Inmiddels is die regelgeving gewijzigd: een ziekenhuis hoeft niet meer zelf over een separeer te beschikken, mits er afspraken zijn met een ander ziekenhuis over hoe om te gaan met crisissituaties. Dit relatief grote aantal separeercellen heeft eraan bijgedragen dat er relatief veel wordt gesepareerd. Verder durf ik de stelling wel aan dat in het verleden separatie als minder ingrijpend werd gezien dan dwangmedicatie. Aantasting van de persoonlijke vrijheid versus aantasting van de lichamelijke integriteit, was het decor waartegen te snel werd gesepareerd. In dat opzicht zie je het tij keren, maar dat heeft te maken met de ontwikkeling in de sfeer van de geneesmiddelen en de mogelijkheden van medicatie. Die zijn veel meer op maat toe te snijden dan in het verleden. Wij faciliteren dit met de huidige wetgeving, die ook milde vormen van dwangbehandeling mogelijk maakt, ook voor diegenen die in het verleden in een patstelling zaten. Zij kwamen te snel in aanmerking voor separatie.

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Als het om een humane behandeling gaat, mag ik de mensen die nooit in een PZ zijn geweest erop wijzen dat de aanwezigheid van iemand in een separatiecel een dermate inhumane aanblik oplevert, dat een dwangmedicatie daarbij als een uiterste humaan middel moet worden gezien.

Minister **Klink**: De mogelijkheden voor dwangbehandeling die wij nu creëren voorkomen dat mensen zo snel achteruitgaan dat er niet anders resteert dan de isoleercel. Voor deze mensen kwijnt de sociale infrastructuur waarop men extramuraal terug kan vallen, langzamerhand ook weg. Hier vindt een vorm van hospitalisering in optima forma plaats, die wij niet zouden moeten willen.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): Ik ben het eens met mevrouw Dupuis dat er situaties kunnen zijn waarin een heel kortdurend verblijf beter aanslaat dan wekenlang pillen slikken. Het komt mij voor dat de minister al te hoge verwachtingen heeft van medicatie, terwijl vooral medicatie in de psychiatrie heel akelige bijwerkingen kan hebben, wat weer een reden kan zijn voor verzet bij patiënten. In dat kader vroeg ik mij af of de minister nog ingaat op de instelling van de drieschaar, genoemd door het veld.

Minister **Klink**: Daar kom ik nog op terug.

In aansluiting op het grote aantal separaties vragen mevrouw Meurs en de heer Holdijk mij, hoe ik aankijk tegen de stijging van het aantal dwangopnames, rechterlijke machtigingen en dwangtoepassingen in de afgelopen jaren, en de daarbij geconstateerde verschillen in regio's en instellingen. Mevrouw Meurs vroeg naar meer inzicht in de achtergronden van die verschillen, en of de wijzigingen die vandaag worden voorgesteld positief zullen uitwerken op die cijfers. Natuurlijk is het altijd goed om meer zicht te hebben op ontwikkelingen in de praktijk. Wel zijn er nu al enorm veel gegevens. De duiding daarvan is overigens weer een ander punt. De door mevrouw Meurs genoemde cijfers zijn ook ontleend aan deze registraties. Ter verklaring van de groeiende aantallen dwangmaatregelen verwijst de heer Holdijk naar de bevindingen van Niels Mulder. Zonder dat wij dat zelf onderzocht hebben, hebben wij wel de indruk dat psychiaters in toenemende mate gebruik maken van de mogelijkheden die de wet biedt, mogelijk als gevolg van de extra

gecreëerde mogelijkheden in de Wet BOPZ, de toenemende bekendheid daarmee en de toenemende bereidheid van hulpverleners om gebruik te maken van de modaliteiten die ik net noemde.

De geconstateerde regionale verschillen zouden te maken kunnen hebben met verschillen in patiëntenpopulaties, de aanwezige voorzieningen en het aantal separeercellen in de psychiatrische ziekenhuizen. Niet in elke regio is namelijk hetzelfde aanbod voorhanden. Maar ook zal ongetwijfeld hebben meegespeeld dat er verschillen zijn tussen hulpverleners en de bedrijfsculturen van de verschillende instellingen. Ik verwacht dat de wetswijziging die wij vandaag bespreken, zal bijdragen aan meer mogelijkheden voor hulpverleners om in een vroegtijdig stadium in te grijpen. Het aantal gedwongen interventies zal daarmee wellicht niet dalen, maar de ernst en de duur ervan zullen naar verwachting afnemen na inwerkingtreding van dit wetsvoorstel. Dat neemt overigens niet weg dat ik ook van mening ben dat wij daar meer greep op moeten krijgen, te meer daar hier het volgende bij meespeelt. Gaat het bij gemeenten als men mensen kent die overlast veroorzaken om hulp aan betrokkenen, of is het in feite het vermijden van maatschappelijk ongerief? Die vraag vind ik van groot belang. Om die reden vind ik het bepleite onderzoek heel zinnig. Het hebben van cijfers is één, maar duiding daarvan is een tweede. Ik zal mij langs de geëigende kanalen ervoor inzetten om dat onderzoek in gang te zetten.

Mevrouw **Meurs** (PvdA): Is dat nadere onderzoek naar geschillen een taak van de Inspectie?

Minister **Klink**: Daar ben ik nog niet uit. Mijn aarzelingen bij de Inspectie zitten hierin dat de Inspectie de komende jaren buitengewoon veel taken krijgt. Wellicht moeten wij naar een andere instantie kijken.

Ik kom nog even terug op de vraag of er geen groot risico bestaat dat met deze wetswijziging te snel naar het middel van dwang wordt gegrepen, wat ten koste gaat van arbeidsintensieve, maar wel succesvolle werkwijzen, zoals het geven van aandacht, een correcte bejegening, een goede dagstructuur, activiteitenprogramma's en dergelijke. Mevrouw Meurs noemde zelf al de dwang- en drangtrajecten, die nu onder leiding van GGZ-Nederland in het veld plaatsvinden, waarmee wordt beoogd het aantal separaties en andere dwangtoepassingen terug te dringen. Zoals gezegd beogen wij met dit wetsvoorstel dat hulpverleners in een zo vroeg mogelijk stadium kunnen gaan ingrijpen. Dat is echter iets anders dan direct naar het zwaarste middel grijpen; met dit wetsvoorstel maken wij het juist mogelijk om met minder zware medicatie in een vroegtijdig stadium te gaan ingrijpen. Toch vind ik het wel essentieel dat goed gemonitord wordt, hoe de praktijk gaat verlopen. Meer concreet heb ik het dan over de ontwikkeling van prestatie-indicatoren, het toezicht van de IGZ en de patiëntenvertrouwenspersonen. Momenteel ben ik in gesprek met de IGZ over het toezicht op de gedwongen zorg, waarbij ik het monitoren zal meenemen. Dit staat los van het onderzoek en de duiding ervan, hoewel er een behoorlijke mate van verwevenheid is. Last but not least: op dit moment is er een richtlijn dwangtoepassing van de NVVP in ontwikkeling, welke richtlijn binnenkort zal zijn gerealiseerd.

De heer Van de Beeten vroeg of wij bereid zijn, de wijziging van artikel 14d over het vrijwillige verblijf van iemand met een voorwaardelijke machtiging nog niet in werking te laten treden, maar eerst in overleg te gaan met de Tweede Kamer over de amendering die heeft plaatsgehad in het licht van het debat in deze Kamer. Van mijn kant merk ik op -- ik herhaal daarbij wat mijn voorganger in de Tweede Kamer stelde -- dat een en ander meer zorginhoudelijk gezien gepaard zal moeten gaan met extra aandacht van de Inspectie en van de patiëntenvertrouwenspersonen voor dergelijke vrijwillige opnames. Ook zal ik in overleg treden met de psychiaters en andere beroepsgroepen om te bezien, of langs die weg nog extra waarborgen zijn in te bouwen voor het op een juiste manier omgaan van de hulpverleners met diegenen die vrijwillig kiezen voor opname, althans voor zover zij een voorwaardelijke machtiging hebben. In reactie op de zorgen van de heer Van de Beeten over de rechtspositie van de patiënt verwijs ik naar wat de minister van Justitie nog zal melden.

De heer Van de Beeten wijst erop dat het niet verdedigbaar is om met een beroep op het zelfbeschikkingsrecht van een patiënt in het bijzonder ten aanzien van lichamelijke integriteit hem in een situatie te laten voortleven waarin het hem onmogelijk is om met betrekking tot die overige menselijke vermogens een minimum aan zelfverwerkelijking te bereiken. Iets eenvoudiger: mag je iemand laten zitten in zijn eigen mislukte autonomie? Of moet je mensen naar een niveau van autonomie helpen dat men zich anderszins weigert toe te eigenen? Met andere woorden: is een kleine inbreuk gerechtvaardigd ter wille van het herstel van autonomie? Op zichzelf delen wij die analyse van de heer Van de Beeten. Juist bij de patiënt met psychische stoornissen is het essentieel om die afweging voortdurend te maken tussen enerzijds het recht op zelfbeschikking en anderzijds dat op zelfverwerkelijking. Tijdelijk ingrijpen in het richt van zelfbeschikking is soms nodig vanuit de gedachte om na de behandeling weer iemand maximaal de ruimte te geven ten aanzien van de zelfverwerkelijking. In het nu voorliggende wetsvoorstel en in de gewenste nieuwe regeling geven wij daarvoor de kaders en de ruimte. Het zal wel altijd een afweging blijven tussen het zelfbeschikkingsrecht van een persoon en de autonomie die hij daarmee aan de dag legt, en de inschatting van de behandelaar dat behandeling nodig is, waarvoor criteria nodig zijn. Om die reden wees ik op de gevaarzetting, want wij willen ook niet terug naar het bestwilcriterium. Er zijn dus wel grenzen aan wat wij vanuit een paternalistisch motief zouden willen met patiënten en wat wij ons juridisch gezien zouden moeten toestaan. Die afwegingen, die bijna neigen naar ambivalentie, zie

je ook terug in de geschriften van de derde evaluatiecommissie.

De heer Van de Beeten vroeg of er een principieel verschil is tussen de positie van psychiatrisch patiënten en zij die aan drugs en alcohol zijn verslaafd. Wij delen zijn suggestie dat er van een principieel verschil tussen beide groepen eigenlijk geen sprake is. Vanuit zorginhoudelijk perspectief vallen alcohol- en drugsafhankelijkheid onder de classificatie van psychische stoornissen. Zodra die verslaving gevaarlijk gedrag veroorzaakt, is toepassing van de Wet BOPZ en de beoogde nieuwe regeling zeer wel mogelijk.

Mevrouw Slagter refereert aan de motie-Voordewind over onderzoek naar de lengte van dwangmedicatie versus noodmedicatie, in relatie tot bijwerkingen. Zij wijst zeer terecht op de onderzoeksproblemen bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Bij het geven van uitwerking aan die motie zijn wij tot dezelfde conclusie gekomen. Wij hebben de Inspectie gevraagd of zij wil meedenken over de vraag hoe dit het beste kan worden onderzocht. Het is buitengewoon lastig om controlegroepen te realiseren, nog afgezien van de meer principiële vraag of je wel mag experimenteren in deze sfeer. Onze verwachting is dat dit niet eenvoudig zal zijn, maar wij houden de Kamer op de hoogte van de bevindingen van de Inspectie.

Mevrouw Slagter vroeg in dit verband naar het materieel en immaterieel bevorderen van de drieschaar per regio. Vooruitlopend op de nieuwe regeling willen wij via pilots onderzoeken, hoe de door de evaluatiecommissie voorgestelde commissie psychiatrische zorg het beste vorm kan worden gegeven. Met die experimenten geven wij deels invulling aan de taken die worden toegeschreven aan deze drieschaar met betrekking tot de proportionaliteit van dwangbehandeling. Daar gaan wij dus zeker aan werken, maar dan in het licht van het toewerken naar de door de derde evaluatiecommissie bepleite commissie psychiatrische zorg.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): Ik vind dat prettig om te horen. Toen ik een en ander las, deed mij dat erg denken aan de scen-arts uit de toetsingscommissie euthanasie, maar ik weet niet of die vergelijking terecht is. Ik kan mij een in de geest van die commissie opgezet systeem wel voorstellen.

Minister **Klink**: Ik ook, zij het dat deze commissie in de plaats komt van het OM in de richting van de rechter, terwijl in het geval van de toetsingscommissie euthanasie het OM er nog tussen zit. Maar de figuur is hetzelfde. Het sluit ook aan bij een opmerking in uw betoog, namelijk dat je hier hebt te maken met een onderwerp op het snijvlak van ethische, juridische en sociale vraagstukken. Uit dien hoofde is een breed samengestelde commissie wel van belang.

De heer Thissen vroeg wanneer wij patiënten hebben gevraagd wat zij nodig hebben om zich veilig te voelen. Anders dan wat ik in zijn betoog las, is dat wel gebeurd in de aanloop naar de nieuwe regeling. Ook bij eerdere wetswijzigingen is niet alleen gesproken met hulpverleners, juristen en derden, maar ook veelvuldig met de patiënten, zowel met individuele patiënten, familieleden en organisaties. Ook in de evaluatiecommissies waren patiënten en familieleden vertegenwoordigd. Wij menen dat wij ons maximaal hebben ingezet om samen met patiënten en familieleden te komen tot een wetsvoorstel, en zullen dat ook doen ten behoeve van de nieuwe regeling. Mede daarom ben ik het oneens met de heer Thissen dat het voorliggende wetsvoorstel alleen maar een soort chemische dwangbuis voor hulpverleners levert, en dat het wetsvoorstel de rechtspositie zal verslechteren. Ik heb al aangegeven dat ik wel zijn punt deel dat je voldoende waarborgen en zekeringen moet inbouwen. Wij delen dus zijn zorg, maar er zijn in onze beleving op dit moment voldoende waarborgen.

Ik heb al gemeld dat de dwangbehandeling die wij nu mogelijk maken in feite ook ertoe strekt het escaleren van de slechte toestand van patiënten tegen te gaan. Wij willen met dit wetsvoorstel bereiken dat al eerder kan worden ingegrepen, met lichtere middelen in lichtere doseringen. Tevens kunnen opnames korter duren en is er meer kans dat het maatschappelijke steunsysteem waarover ik sprak in stand blijft.

Ik zie in het maatschappelijk steunsysteem, zeker op het moment dat wij van het locatiegebonden karakter van de dwangbehandeling afgaan en gaan werken met de drieschaar, veel meer mogelijkheden voor de afwegingen die rond de machtiging kunnen spelen. In feite was het punt van de heer Van de Beeten in de schriftelijke ronde al hoe tegen het decor van de opvang van de mensen door familie, vrienden enz. de mate waarin dwangbehandeling noodzakelijk kan zijn wordt afgestemd. Welke voorwaarden worden bij machtigingen gesteld? Ook daar zie ik een rol voor de drieschaar. Volgens mij past dit bij de behoefte die de heer Van de Beeten, mevrouw Meurs en mevrouw Dupuis uitten om de inbedding van de patiënt in zijn relaties mee te nemen in het locatieongebonden karakter van de hulp die wij willen aanbieden.

Dat verleidt mij tot een opmerking naar aanleiding van de beschouwing van de heer Van de Beeten over Nussbaum en Rawls. Voor zover ik Rawls altijd zelf bekritiseerde had dat er minder mee te maken dat de mensen in een veil of ignorance met elkaar aan tafel zaten en spraken over regels voor de inrichting van de samenleving. Je wist in die veil of ignorance niet hoe je in het leven zou terugkomen: gehandicapt, ziek, arm, rijk, bijzonder begaafd of niet begaafd. Niemand aan de fictieve tafel van Rawls wist in wat voor een positie hij hier uiteindelijk zou gaan leven. Verondersteld wordt dat je je dan inleeft in de personen die wellicht het slechtst af zijn. Je gaat dan goed in de gaten houden dat de regels voor de inrichting van de samenleving dusdanig zijn, dat vooral de "laagst ingeschaalden" er niet op achteruit gaan. Sterker nog, die krijgen de beste positie. Ik deel niet de opvatting van Nussbaum dat de minst zwakken daar niet aan tafel zaten, zodat er wel regels uit

moesten voortkomen die uiteindelijk ten detrimente van hun positie zouden gaan.

Het gaat mij zeer ter harte dat de inschattingen door de mensen te maken hebben met een identificatie waarin je uiteindelijk je eigen belang nastreeft. Als dat eigenbelang prevaleert in de werkelijke wereld, waar je wel weet wie je bent, of je rijk, intelligent, man, vrouw, allochtoon of autochtoon of wat ook bent, doet dat afbreuk aan de identificatie die wij wensen. De motivatie waarom en de gronden waarop je je wilt inzetten voor de ander zijn van belang. De heer Van de Beeten zeg ik dat dit vooral speelt voor de meest kwetsbaren, de psychiatrische patiënten. Wij kunnen met elkaar regels afspreken wat wij willen, maar het zal vooral op de motivatie en de cultuur van de instellingen aankomen. De regels gelden en wij zien erop toe, maar als de cultuur van de instellingen niet zodanig is dat men zoveel mogelijk probeert af te zien van dwangbehandeling om via structuur, begeleiding, bejegening enz. in een vroeg stadium te helpen, hebben wij veel verloren. Ik denk dat wij veel aan de cultuur van de instellingen moeten werken. Graag onderstreep ik dat onze intentie moet zijn om de mensen terug te brengen op het niveau van zelfverwerkelijking c.q. autonomie dat mevrouw Nussbaum voor ogen staat. Nogmaals, ik vind de cultuur van de instellingen buitengewoon belangrijk.

Mevrouw **Meurs** (PvdA): De minister zou nog terugkomen op de positie van de geneesheer-directeur. Ik heb hem daarover niet meer gehoord. Ik krijg graag nog een korte toelichting.

Minister **Klink**: Ik zie dat ik niet alleen de vraag van mevrouw Meurs, maar een aantal vragen heb laten liggen. Ik zal bij mevrouw Meurs beginnen.

Mevrouw Meurs stelde dat de geneesheer-directeur op dit moment pas kan opnemen, als de patiënt gehoord is en onderzocht is door een niet-behandelend betrokken arts. De eis van onderzoek vervalt nu en de geneesheer-directeur kan, gehoord de behandelaar, de patiënt laten opnemen. De vraag wat precies de positie van de geneesheer-directeur is en hoe onafhankelijk hij is, is dan ook terecht. Als arts is hij op grond van artikel 1, lid 2, van de Wet BOPZ belast met de zorg voor de algemene zaken op geneeskundig gebied in een psychiatrisch ziekenhuis. De geneesheer-directeur bekleedt geen directeursfunctie in het psychiatrisch ziekenhuis. Evenmin is de geneesheer-directeur betrokken bij de behandeling van de patiënt in kwestie. Zijn taak is om als een iets meer op afstand staande, maar ten opzichte van de instelling als geheel wel centrale persoon voor dit soort beslissingen een goede afweging te maken. De geneesheer-directeur is dus arts, hij is geen directeur. Hij ziet veel van dit soort situaties voorbijkomen en kan daarom beter voor eenheid van beleid zorgen binnen de instelling. Per behandelaar een ander beleid betekent natuurlijk voor de patiënt meer risico's op willekeur. Daarom achten wij de geneesheer-directeur geschikt om onafhankelijk tot beslissingen te komen zoals deze hem in de wet zijn toegekend.

Mevrouw Slagter vroeg naar de harmonisatie van rechtsposities. Daarbij gaat het om dwangmaatregelen in de psychogeriatrie, de zorg voor verstandelijk gehandicapten en de jeugdzorg. Zij vroeg allereerst hoe het staat met het wetsvoorstel inzake de psychogeriatrie en de zorg voor verstandelijk gehandicapten. De staatssecretaris is er op dit moment mee bezig. Het is inderdaad de bedoeling om in deze kabinetsperiode een wetsvoorstel voor deze groepen af te ronden.

Er zijn op dit moment inderdaad grote verschillen in de regelingen ter zake van de gedwongen interventies en de jeugdzorg, de jeugd-ggz en de zorg voor jeugdige verstandelijk gehandicapten. Mevrouw Slagter wees er vandaag op en mevrouw Quik-Schuijt stelde dit aan de orde bij de behandeling van het wetsvoorstel inzake de gesloten jeugdzorg. Ook wij vinden dit punt belangrijk. Wij onderzoeken de mogelijkheid tot harmonisatie. Inmiddels zijn met betrokkenen uit de diverse sectoren gesprekken gevoerd om duidelijk te krijgen welke opvoedkundige maatregelen in diverse sectoren nodig zijn en wat de behoeften zijn op het gebied van dwangbehandeling. Daar gaat het om: opvoedkundige maatregelen aan de ene kant en mogelijkheden voor dwangbehandeling aan de andere kant. Het gaat dan uiteindelijk om de behandeling van psychische stoornissen.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): Eigenlijk wilde ik op dit punt een geruststelling, in de zin dat ten aanzien van de contouren van de nieuwe Wet BOPZ en dwangbehandeling de norm die in gesloten jeugdzorg kan gelden, niet zal gaan gelden. Tijdens het debat in december hebben wij daarover ook onze zorgen uitgesproken.

Minister **Klink**: Wij proberen toch wel de zaken te harmoniseren. Als u praat over de zorg, hebt u ongetwijfeld voor ogen waar uw zorg precies zit en waar u vindt dat er in de jeugdzorg op dit moment meer mogelijkheden voor interventies zijn dan gerechtvaardigd is. Het is bijna een wedervraag.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): In de gesloten jeugdzorg is gedwongen medicatie gewoon mogelijk, terwijl dit voor een jeugdige met een psychiatrische stoornis in een jeugd-ggz alleen maar kan onder de waarborgen van de Wet BOPZ. Die waarborgen van de Wet BOPZ gelden in de jeugdzorg niet.

Minister **Klink**: Ik ben geneigd -- maar dan loop ik vooruit op de nieuwe regeling en op de zoektocht waar wij op dit moment mee bezig zijn -- om ook ter zake van de jeugd-ggz aansluiting te zoeken bij de Wet BOPZ in algemene zin en bij de criteria daarin. Die afweging moeten wij echter nog maken. Dat is mijn voorlopige antwoord op dit moment. De harmonisatie zal ook min of meer langs die lijn moeten lopen. Bij de jeugd spelen wel de opvoedkundige aspecten een rol. Voor de jeugdigen zal dus misschien een iets ander regime gaan gelden. Het zijn echter wat prealabele opmerkingen

van mijn kant. Ik neem echter de zorgen van mevrouw Slagter mee.

Mevrouw Slagter vroeg ook of het ruimere criterium van dwangbehandeling deel zal uitmaken van de nieuwe wet. Een ding is zeker: in de nieuwe wet zullen wij niet teruggaan tot de beperkte behandelcriteria die wij proberen te herijken. Het zou echter prematuur zijn om nu te stellen dat het criterium voor dwangbehandeling, zoals nu geformuleerd, deel zal uitmaken van de nieuwe wet.

*N

Minister **Hirsch Ballin**: Mijnheer de voorzitter. Hartelijk dank voor de behandeling van het wetsvoorstel vandaag in uw Kamer. Het wetsvoorstel betreft twee urgente kwesties en voorziet in een breed gevoelde behoefte. Graag sluit ik mij van achter de regeringstafel aan bij de gelukwensen aan het adres van mevrouw Meurs met haar maidenspeech en haar als altijd doordachte bijdrage aan het debat. Als ik zeg "als altijd" denkt u natuurlijk dat het niet klopt, want het is haar eerste bijdrage aan het debat in de Eerste Kamer. Ik heb echter het genoegen gehad om vele bijdragen van mevrouw Meurs aan het wetenschappelijke en maatschappelijke debat te mogen volgen. Vandaar dat de woorden "als altijd" mij even ontglipten. Dus gelukwensen ermee!

Alvorens in te gaan op de inhoud van het wetsvoorstel, ga ik graag in op de verhouding tussen dit wetsvoorstel en de uitkomst van de derde evaluatie van de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen en de contouren van de nieuwe regeling. Mijn collega heeft er al iets over gezegd. De evaluatiecommissie heeft daarvoor de aanzet gegeven. Verschillende fracties hebben er vragen over gesteld. Mevrouw Slagter vroeg wie het voortouw zal nemen bij de nieuwe wettelijke regeling. Het is en blijft een gezamenlijke verantwoordelijkheid van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en van Justitie. Mijn collega en ik hebben echter wel de afspraak gemaakt om de verantwoordelijkheden anders te beleggen dan nu het geval is. Mijn collega van Volksgezondheid blijft verantwoordelijk voor de kwaliteit van de zorg, de patiënten en de uitvoering van de wettelijke regeling, ook de nieuwe wettelijke regeling, door de geestelijke gezondheidszorg. De totstandkoming van de nieuwe wettelijke regeling zal primair de verantwoordelijkheid van Justitie zijn, maar wij doen het natuurlijk gezamenlijk. Daarom zal ik in aanvulling op mijn collega nog iets zeggen over de manier waarop wij ons voorstellen die wettelijke regeling vorm te geven. U kunt mij dus ook als eerste aanspreken -- en sommigen van u hebben dat al gedaan -- op het tempo van totstandkoming van de nieuwe wettelijke regeling. Ik zal straks graag ingaan op de indringende vragen die daarover zijn gesteld, ook door de heer Van de Beeten. Het gaat tenslotte om een ambitieus en belangrijk wetgevingstraject, dat ertoe moet leiden dat de Wet BOPZ in zijn geheel wordt vervangen, zoals ook was voorgesteld door de evaluatiecommissie. Over de wenselijkheid daarvan bestaat ook volstrekt geen verschil van inzicht.

De conclusie van de evaluatiecommissie is dat de Wet BOPZ als locatiegebonden systeem niet bestendig is voor de toekomst en dient te worden vervangen door een nieuwe regeling, waarin het uitgangspunt centraal staat dat passende zorg aan de patiënt wordt geboden, waar die zich ook bevindt. Mijn collega en ik hebben u bericht dat wij deze conclusie delen en dat wij nog deze kabinetsperiode op basis van dit uitgangspunt een nieuwe regeling tot stand zullen brengen.

Ervan uitgaande dat die regeling medio 2010 in het Staatsblad moet staan, zal, als wij uitrekenen wat dit concreet betekent, in het najaar van 2008 een wetsvoorstel voor consultatie gereed moeten zijn. Hiermee ga ik in op een vraag van mevrouw Meurs. Volgens deze planning zou in het voorjaar het wetsvoorstel bij de Tweede Kamer moeten worden ingediend. Ik wil graag toezeggen dat ik, uiteraard in nauwe samenwerking met mijn collega, mij tot het uiterste zal inspannen om deze planning te realiseren. Ik ben in elk geval blij met het positieve oordeel van mevrouw Meurs over het door de evaluatiecommissie en ook door ons voorgestane nieuwe wettelijke kader.

Dat positieve oordeel blijkt ook uit de bijdrage van mevrouw Dupuis. Zij heeft haar oordeel wel scherp verwoord, maar dat betekent niet dat wij niet kunnen constateren dat wij het op een belangrijk punt eens zijn. Wij moeten toe naar een systeem waarmee op de minst belastende wijze voor de patiënt die niet wil of kan inzien dat hij of zij zorg nodig heeft, kan worden voorzien in zijn of haar zorgbehoefte. Dat past ook bij het standpunt van de heer Van de Beeten, die meent dat het zelfbeschikkingsrecht van de patiënt niet te ver mag worden doorgevoerd, zonder, zoals mijn collega ook al zei, afbreuk te doen aan de invulling van het gevaarscriterium. De Kamer kan ervan verzekerd zijn dat wij met deze plannen voortvarend aan de slag gaan.

Natuurlijk heb ik begrip voor het dilemma waarvoor de fractie van de Partij van de Arbeid zich gesteld ziet. Terecht is er kritiek op de huidige kaders van de wet, maar wij zullen in ieder geval met deze wet nog even moeten leven. Daarom verheugt het mij dat mevrouw Meurs de noodzaak en ook de winst ziet van aanneming van het wetsvoorstel dat vandaag wordt behandeld. Totdat de nieuwe wet waarover wij met deze Kamer nog uitgebreid komen te spreken in het Staatsblad staat, zullen wij met de huidige wet moeten werken. Tot die tijd zullen wij ook met oog op de zorgbehoefte van de patiënt en de ontwikkelingen binnen de psychiatrie -- daarnaar werd met recht en rede verwezen -- de mogelijkheden van de Wet BOPZ optimaal moeten benutten. Daartoe dient dit wetsvoorstel.

Mevrouw Meurs en mevrouw Slagter vroegen of wij vandaag nog iets specifieker kunnen ingaan op de uitgangspunten van de nieuwe regeling. Mevrouw Meurs heeft in het bijzonder aandacht gevraagd voor de taken en de positie van de commissie psychiatrische zorg, waarover ook de evaluatiecommissie spreekt. Ik meen dat het goed

is om daarover nog iets te zeggen, vooruitlopend op het verschijnen van het kabinetsstandpunt dat, zoals mijn collega al zei, volgende maand verschijnt en in aanvulling op wat mijn collega zei over het beperkte opnamegebonden karakter van de wet. Daarmee ging hij in op het betoog van mevrouw Dupuis.

De evaluatiecommissie constateerde dat de Wet BOPZ tot op heden best goed -- ik vind dat een riskante uitdrukking -- heeft gefunctioneerd, maar dat zij in de toekomst niet langer werkt, omdat daarmee wordt uitgegaan van tegenstellingen. Dit werd op allerlei manieren verwoord met terugblikken. Daarmee zei men hoe deze wet heeft gewerkt en hoe zij is ontstaan. De patiënt werd gepositioneerd tegenover de behandelaar, de familie, het Openbaar Ministerie en de zorginstelling. Met die benadering werd dwang geassocieerd met macht van de psychiatrie en de Staat, alsof het daarbij om twee verschillende grootheden gaat, grootheden die tegenover elkaar staan. In het licht van de antipsychiatrie die hoogtij vierde in de periode waarin de Wet BOPZ tot stand kwam, was die zienswijze zeer verklaarbaar. Die zienswijze is mede bepalend geweest voor de zeer gecompliceerde en langdurige totstandkomingsgeschiedenis van de Wet BOPZ. De eerste ontwerpen ervan waren van voor de periode van de antipsychiatrie. Als jong wetgevingsambtenaar bij Justitie heb ik dat fysiek mogen aanschouwen toen ik als derde in de rij verder mocht werken aan het toen reeds aanhangige wetsvoorstel BOPZ. Het eerste concept had namelijk nog de zogenaamde doorslagen. Misschien is in de Handelingen een verklarende voetnoot nodig van het begrip doorslagpapier.

De **voorzitter**: Het zou prettig zijn als u dat wilde uitleggen.
**

Minister **Hirsch Ballin**: De doorslagen waren de wat moeilijk leesbare afdrukken van het oorspronkelijke concept, omdat die afdrukken waren verkregen door het werken met carbonpapier. Dat concept dateerde namelijk van begin jaren vijftig toen de eerste aanzetten door een wetgevingsambtenaar van het ministerie van Justitie werden gegeven voor de opvolging van de Krankzinnigenwet van 1884.

De Wet BOPZ werd dus geconfronteerd met de opkomst van de antipsychiatrie. Vele nota's van wijziging zijn in de wet verwerkt. De wet is daardoor vele malen gewijzigd en ik meen dat wij nu gekomen zijn bij het einde van de levenscyclus van die wet. Inmiddels staan wij gereed om, rekening houdend met alles wat vanmiddag naar voren is gebracht over belangrijke elementen, een nieuwe wet voor te bereiden. Zoals gezegd hopen wij een dergelijk tempo te kunnen realiseren dat in 2009, 2010 de parlementaire behandeling ervan zal plaatsvinden.

Ons staat dus een regeling voor ogen waarmee de zorgbehoefte van de patiënt in gezamenlijkheid en uitdrukkelijk vanuit het perspectief van de patiënt en de familie wordt vastgesteld. Dat past bij het pleidooi van de heer Thissen voor patient empowering. De door de evaluatiecommissie als commissie psychiatrische zorg aangeduide commissie kan ook in onze hogen hierbij een belangrijke rol vervullen. Door de multidisciplinaire samenstelling van die commissie zal naar ons oordeel het uitgangspunt van zorg op maat effectief en op een kwalitatief goede manier kunnen worden gerealiseerd. Op deze wijze is er ruimte om alle facetten van de psychiatrische, vaak meervoudige problematiek te belichten. Zoals de heer Thissen heeft bepleit, zullen de wensen en de voorkeuren van de patiënt een belangrijke rol spelen bij het bepalen van de zorgbehoefte. Door de positie van de patiënt te versterken, kan ook worden voorkomen dat patiënt zorg gaat mijden vanwege slechte ervaringen met de geestelijke gezondheidszorg. Wij denken aan een model waarmee deze commissie deels de taken vervult die nu worden vervuld door de Inspectie voor de gezondheidszorg, het Openbaar Ministerie en de geneesheer-directeur. Over de precieze taakomschrijving en vormgeving zullen wij de komende maanden in het kader van het wetgevingstraject verder nadenken. Ik breng dit naar voren, zodat duidelijk is dat wij niet nog hoeven te beginnen met nadenken over het kabinetsstandpunt, maar dat wij gereed staan om te starten met de voorbereiding van de nieuwe wetgeving.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): U sprak over een commissie psychiatrische zorg. Ik heb het idee dat die commissie net zoiets is als die drieschaar waarover is gesproken, maar misschien vergis ik mij. Daarnaast wil ik weten hoe u tot de opstelling van een wetsontwerp zult komen. Vrij Kamerbreed is namelijk aangedrongen op het inschakelen van deskundigen, mede gelet op de kwaliteit van de beantwoording met sommige stukken.

Minister **Hirsch Ballin**: Straks zal ik iets zeggen over de manier waarop wij de wetgeving voorbereiden, maar ik wil alvast zeggen dat daarbij alle beschikbare deskundigheid zal worden aangeboord. Ik hoop evenwel dat mijn reactie van zo-even duidelijk maakt dat wij niet nog hoeven te beginnen met nadenken over de vraag wat wij moeten doen met het evaluatierapport.

Ik wil vervolgens iets zeggen over de zorgen van de heer Van de Beeten. Die betroffen de rechtspositie van de patiënt en de voorwaardelijke machtiging die vrijwillig wordt opgenomen. Bij de vormgeving van de nieuwe regeling zullen wij uitdrukkelijk aandacht besteden aan de vraag of specifieke rechtsbeschermingsregels nodig zijn bij een vrijwillig verblijf van de patiënt met een rechterlijke machtiging. Een vrijwillig verblijf wordt geregeerd door de regels van afdeling 5 van Boek 7 van het Burgerlijk Wetboek. Die gaan over de geneeskundige behandelingsovereenkomst. De kern van deze privaatrechtelijke relatie is dat de patiënt op elk moment het verblijf kan beëindigen en dat hij of zij toestemming moet geven voor een behandeling. Aan dat vrijwillige karakter kan een rechterlijke machtiging die betrekking heeft op een

ambulante behandeling niets afdoen. Als wij de indruk krijgen dat een vrijwillig verblijf van een patiënt met zo'n machtiging met het beoogde nieuwe stelsel onder druk komt te staan, moeten maatregelen worden genomen. Mijn collega en ik delen de overtuiging dat een patiëntenvertrouwenspersoon op dit punt een essentiële functie kan vervullen en de mogelijkheid van alarmering kan gebruiken.

Mevrouw Slagter en mevrouw Meurs stelden vragen over de totstandkoming van het wetsvoorstel. Mevrouw Meurs noemde ook haar eigen positieve ervaringen met de herziening van de Vreemdelingenwet, waarbij de veldpartijen een actieve bijdrage leverden. Die werkwijze zullen wij op de een of andere manier moeten volgen bij de totstandkoming van deze nieuwe wettelijke regeling. Het is in onze optiek van groot belang dat de organisaties en de deskundigen die op enigerlei wijze deelnemen aan de uitvoering van een regeling, al bij de vormgeving ervan betrokken zijn. Dat draagt bij aan de uitvoerbaarheid van en het draagvlak voor de regeling. Ik heb daarnet al iets gezegd over het proces van totstandkoming. Het begint met de opstelling van een wetsvoorstel dat in consultatie wordt gegeven. Eigenlijk is dat nu de vaste werkwijze bij belangrijke wetgeving van het ministerie van Justitie. Wij hebben onze ervaringen met internetconsultatie in het kader van onze verantwoordelijkheid voor het algemene wetgevingsbeleid met de collega's gedeeld. Wij hebben het als een algemene werkwijze bij de voorbereiding van wetgeving aanbevolen. Eind vorig jaar is er een kabinetsstandpunt over bepaald. Wetsvoorstellen worden op een open manier voorbereid. Er zijn geen geheime stukken; iedereen kan reageren. Daarnaast gaan wij door met het gericht benaderen van deskundigen. Als de consultatiefase voorbij is, worden de resultaten verwerkt. Pas dan krijgt het wetsvoorstel de vorm waarin het in formele procedures aan de ministerraad en de Raad van State wordt voorgelegd.

Ik heb een snelle studie gemaakt van de recente rechtsfilosofische literatuur naar aanleiding van de bijdrage van de heer Van de Beeten. Ik doel vooral op het werk dat ik kon vinden van Martha Nussbaum. Helaas ontbrak de literatuuropgave bij de bijdrage van de heer Van de Beeten. In een stuk dat duidelijk raakvlakken heeft met hetgeen de heer Van de Beeten naar voren bracht, wordt verwezen naar "Sex and social justice", een publicatie van Martha Nussbaum uit 1999. In het stuk wordt ingegaan op de vraag of het "veil of ignorance" in overeenstemming is met de gelijke behandeling ongeacht maatschappelijke positie, handicaps en andere beperkingen, en leven in ontwikkelingslanden. Het is een interessant aangrijpingspunt voor het denken over de positieve overheidstaak op het terrein van de gezondheidszorg. Vandaaruit zou in het denken in termen van vrijheden en inspanningen, bijvoorbeeld op het terrein van de zorg, een interessante benadering zijn te geven van de vraagstukken die ons vandaag bezighouden. Ik neem de opmerkingen van de heer Van de Beeten daarover en het begin van een leeswijzer graag ter harte.

Kan hierbij gebruik worden gemaakt van staatscommissies, deskundigencommissies, etc.? Wij zullen de deskundigheid op een andere manier mobiliseren, zoals ik daarnet al heb aangegeven. Als wij nu zouden zeggen dat wij een staatscommissie gaan instellen, dan zouden wij niet onze toezegging gestand kunnen doen om voor het einde van deze kabinetsperiode nieuwe wetgeving op dit terrein tot stand te zullen brengen.

Moet verslaving aan alcohol of drugs onder het toepassingsbereik van de nieuwe wettelijke regeling worden gebracht? Zodra een verslaving gevaarlijk gedrag veroorzaakt, is er alle reden om een verslaving gelijk te schakelen aan een psychiatrische stoornis, en regels voor gedwongen interventies op het terrein van de zorg van toepassing te laten zijn. De geschiedenis van de verscheidene aanpassingen van de Wet BOPZ biedt hiervoor ook aanknopingspunten. Het zal zeker een plaats krijgen in de opzet van de nieuwe wetgeving.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Hoe ziet in uw optiek bij een ernstige verslaving aan alcohol of drugs dwangbehandeling eruit?

Minister **Hirsch Ballin**: Ik stem in met de aanbeveling van de heer Van de Beeten om ook verslaving aan alcohol en drugs onder het toepassingsbereik van de nieuwe wettelijke regeling te brengen. Hoe dat precies vorm gaat krijgen, in welke situaties nog kan worden aangenomen dat men in staat is om zelf een standpunt in te nemen, is een zaak die in de uitwerking van de wettelijke regeling aan de orde zal komen. Het lijkt ons verkeerd om de scheidslijn zo te trekken, dat dit erbuiten blijft. De huidige wetgeving geeft allerlei aanknopingspunten voor nuanceringen. De bijzonderheden zullen wij een plaats geven in het kabinetsstandpunt rond de opzet van het wetsvoorstel.

Via een amendement van mevrouw Kant is in het wetsvoorstel opgenomen de mogelijkheid van een onbeperkte vrijwillige opname van een patiënt met een voorwaardelijke machtiging. De heer Van de Beeten zei met zoveel woorden dat hij zich niet aan de indruk kon onttrekken dat mijn toenmalige collega van Volksgezondheid Hoogervorst en ik er niet van overtuigd waren, dat met het amendement de vrijwilligheid van een opname van iemand met een voorwaardelijk machtiging goed bewaakt kan worden. Mevrouw Slagter acht de rechten van de patiënt in deze situatie gewaarborgd door de Wet geneeskundige behandelingsovereenkomst en de Wet beroepen individuele gezondheidszorg. Aanvankelijk deelden mijn toenmalige collega en ik de zorg die de heer Van de Beeten verwoordt. Wij hebben die zorg in de Tweede Kamer ook geuit. Alle argumenten voor en tegen zijn gewisseld. De Tweede Kamer was duidelijk in haar standpunt. Vandaar dat het wetsvoorstel er ligt zoals het er ligt. Een vrijwillige opname is uit behandeloogpunt altijd te verkiezen boven een gedwongen opname. Wij verdedigen hier een wetsvoorstel zoals het door de Tweede Kamer is geamendeerd. Ik denk niet dat

het zin heeft om hierover weer in discussie te gaan met de Tweede Kamer. Mevrouw Slagter zei terecht dat de rechten van de patiënt door de twee genoemde wetten en de kwaliteitswet worden gewaarborgd. De patiënt kan rekenen op de patiëntenvertrouwenspersoon, die wettelijk de taak heeft gekregen om de belangen te behartigen van personen voor wie een voorwaardelijke machtiging geldt. Ook al is een patiënt vrijwillig opgenomen, dan nog blijft het een patiënt met een voorwaardelijke machtiging. Hij kan dus een beroep doen op de patiëntenvertrouwenspersoon. Wij zullen het uiteraard volgen, maar wij verdedigen het geamendeerde wetsvoorstel graag in deze Kamer.

De heer Holdijk vroeg naar ons commentaar op de brief van de LOC-LPR, een belangenorganisatie van cliënten in de geestelijke gezondheidszorg. In de brief van 9 januari jongstleden wordt gesteld dat de voorgestelde regeling voor dwangbehandeling in het wetsvoorstel zich niet verdraagt met twee uitgangspunten die de evaluatiecommissie heeft geformuleerd voor de nieuwe wet: het respecteren van de wilsbekwame weigering van een behandeling en het vooraf door de rechter beslissen over de toelaatbaarheid van dwangbehandeling. Beide elementen staan niet in de huidige Wet BOPZ. De evaluatiecommissie heeft een genuanceerd standpunt geformuleerd. De commissie neemt als uitgangspunt dat meer betekenis moet worden gehecht aan wilsbekwaam verzet dan aan wilsonbekwaam verzet. Dat betekent dat bij de toepassing van dwang inderdaad rekening moet worden gehouden met wilsbekwaam verzet.

Voorzitter: Timmerman-Buck

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter. Onderscheid moet worden gemaakt of daardoor gevaar voor de patiënt of gevaar voor derden ontstaat. Als er gevaar voor derden ontstaat, mag dat worden doorbroken. Als weigering van gedwongen behandeling alleen leidt tot gevaar voor de patiënt, is het uitgangspunt dat wilsbekwaam verzet wordt gerespecteerd. Daarbij heeft de evaluatiecommissie wel een kanttekening geplaatst, namelijk dat het uit het oogpunt van de rechten van de mens de vraag is of het honoreren van wilsbekwaam verzet in uitzonderlijke situaties nader geclausuleerd moet worden. Mijn collega en ik zijn van plan om dit uitgangspunt met alle daarbij behorende nuances ook te betrekken bij de voorbereiding van de nieuwe wet ter vervanging van de Wet BOPZ. De huidige Wet BOPZ kent geen vergelijkbaar genuanceerde benadering. Dat neemt niet weg dat in de praktijk de behandelaar nuances kan aanbrengen en wilsbekwaam verzet kan laten meewegen bij een beslissing om tot dwangbehandeling over te gaan. Wij mogen zelfs zeggen dat hij dat moet doen om te voldoen aan de op hem rustende verplichting tot levering van verantwoorde zorg. De behandelaar heeft tenslotte een wettelijke bevoegdheid en geen wettelijke verplichting om dwang toe te passen. Als de psychiatrische patiënt gemotiveerd aangeeft waarom hij niet vrijwillig een behandeling wil ondergaan, zal de behandelaar zich hiervan rekenschap moeten geven. Dat geldt ook als niet behandelen inhoudt dat er gevaar ontstaat of blijft bestaan voor de patiënt.

De evaluatiecommissie heeft inderdaad een rechterlijke toetsing voorafgaand aan dwangbehandeling als uitgangspunt geformuleerd voor een nieuwe wettelijke regeling. Ook dat uitgangspunt zullen wij hanteren bij de uitwerking van de nieuwe regeling ter vervanging van de Wet BOPZ. Het klopt dat in het huidige systeem van de Wet BOPZ de behandelaar beslist over dwangbehandeling. In dat systeem is ervoor gekozen dat de beslissing tot dwangbehandeling achteraf rechterlijk getoetst wordt. Omdat de mogelijkheid tot dwangbehandeling in de Wet BOPZ gekoppeld is aan gedwongen opneming, heeft in alle gevallen een rechter al vastgesteld dat de betrokkene lijdt aan een geestesstoornis die gevaar veroorzaakt. Het is immers de rechter die deze beoordeling maakt in dit kader van de machtigingsprocedure. Dat zal in de nieuwe regeling anders zijn. Daarin kan dwangbehandeling plaatsvinden los van een gedwongen opneming. In dat systeem komt de rechter in beeld wanneer de mogelijkheden tot het toepassen van dwang voor de patiënt in kwestie moeten worden vastgesteld.

Wij zijn van mening dat de wettelijke mogelijkheden die dat nieuwe wetsvoorstel creëert kunnen leiden tot een verbetering van de geestelijke gezondheidstoestand van een bepaalde groep psychiatrische patiënten. Daarom willen wij hetgeen in het thans voorliggende wetsvoorstel is neergelegd graag zo snel mogelijk introduceren. Het gaat erom te voorkomen dat de geestelijke gezondheidstoestand van een patiënt gedurende of als gevolg van een gedwongen opneming ongewijzigd blijft of dusdanig verslechtert dat hij zonder behandeling geen uitzicht heeft op ontslag.

Tot zover mijn bijdrage over enkele belangrijke aspecten van het voorliggende wetsvoorstel. Daarbij heb ik, zoals uw Kamer heeft gevraagd, een accent gegeven op de contouren van de nieuwe wettelijke regeling die wij in voorbereiding hebben genomen. Om redenen die gelukkig ook door de sprekers van vanmiddag werden erkend, menen wij dat het van belang is om deze wijzigingen nog aan te brengen in de huidige Wet BOPZ. Ik zie met belangstelling uit naar hetgeen in tweede termijn door de Kamer zal worden opgemerkt.

*N

Mevrouw **Dupuis** (VVD): Voorzitter. Ik zal het kort houden. Ik heb een vijftal opmerkingen.

Ten eerste heeft in mijn ogen dit debat enige scherpte gemist door met name de verwijzing naar Nussbaum en Rawls. Bij deze auteurs gaat het namelijk om mensen die een zelfbeschikking kunnen realiseren. Bij de groep patiënten in de Wet BOPZ is die zelfbeschikking echter tijdelijk geheel afwezig. Dat is nu juist de rechtvaardiging van de gedwongen opname. Dan vind ik het toch erg verwarrend dat mensen die in aanmerking komen

voor een gedwongen opname qua mentale vermogens op gelijk niveau worden gezet met de gemiddelde mens. Het gaat hier echt om zeer zieke mensen. Degenen die wel eens hebben rondgelopen in psychiatrische ziekenhuizen weten ook hoe ernstig het beeld dan is. Dat is niet te vergelijken met een normale persoon met zelfbeschikking.

Het tweede punt is dat met name de minister van VWS ver is meegegaan met de visie van de VVD-fractie. Wij hebben vertrouwen in zijn zicht op de samenhang van dwangopname en dwangmedicatie. Eigenlijk heeft de minister van Justitie dat bevestigd. Dat neemt niet weg dat de ontkoppeling zoals genoemd in regel 12 van paragraaf 1 van de memorie van antwoord een raadsel blijft. Mijn fractie blijft bij haar verzoek tot helder denken en helder taalgebruik. Ik vat het nog even samen. Als ik de ministers goed begrijp, zijn zij voor een regeling waarin een koppeling van dwangopname en dwangmedicatie wel mogelijk is, niet als een ijzeren bepaling, maar als een mogelijkheid in het belang van de patiënt. Voor zover het ontkoppeling betreft, gaat het toch om een situatie die zich afspeelt buiten het psychiatrisch ziekenhuis. Dat is niet aan de orde in de Wet BOPZ. Ik verzoek dan ook om vermijding van dergelijke onhelderheden.

Het derde punt gaat erover dat humane behandeling van psychiatrische patiënten uiteraard ons aller wens is. Er is niemand in deze Kamer die dat niet wenst. In dat kader blijf ik benadrukken dat dwangmedicatie heel wat humaner is dan dwangseparatie.

Dan mijn vierde punt. Gezien de kwaliteit van de memorie van antwoord is mijn vraag of er wel voldoende tijd genomen zal worden en of er er voldoende geïnvesteerd zal worden om inderdaad deskundigen inzake deze problematiek te horen. Over deze materie moet toch met echte kennis van zaken worden gesproken.

Mijn vijfde en laatste punt gaat erover dat er nu gesproken wordt over de zorgbehoefte van de patiënt. Ik vind dat toch wel een uitermate softe en verhullende term als het gaat over situaties waarin sprake is van een evidente medische indicatie voor toediening van psychofarmaca. Ik zou eerder willen spreken van de morele plicht van de samenleving om mensen die op basis van allerlei criteria gedwongen zijn opgenomen ook te behandelen en zo snel mogelijk weer in een positie te brengen dat zij weer kunnen meepraten over hun verdere behandeling. De term "zorgbehoefte" is daarom niet echt adequaat. Natuurlijk is er sprake van een zorgbehoefte -- daarvan is bij alle zieken sprake -- maar in dit geval gaat het toch om een echte en evidente medische indicatie, alsmede om de morele plicht van de samenleving om psychiatrische patiënten met tijdelijke, zeer ernstige stoornissen weer zo goed mogelijk in een betere positie te brengen.

*N

De heer **Thissen** (GroenLinks): Voorzitter. Ik wil eigenlijk heel graag aansluiten bij de laatste zinnen van mevrouw Dupuis. Daarmee ben ik het volstrekt eens. De samenleving heeft een morele plicht om ernstig zieke mensen te omgeven met een gevoel van veiligheid en geborgenheid. Er moet bij hen geïnvesteerd worden in het vertrouwen dat de zorg die de samenleving weet te organiseren, adequaat is. Indien nodig moet die zorg geleverd kunnen worden via een tijdelijke, gedwongen opname. Daar is niets mis mee.

Ik wil echter veel eerder beginnen. Wij hebben uit humane overwegingen er ooit voor gekozen om mensen met een psychiatrische handicap zo veel mogelijk in de eigen context en in de samenleving op te vangen en een zelfstandig bestaan te laten leiden. Mevrouw Dupuis heeft dat getypeerd als het "zooitje van de antipsychiatrie". Wij hebben echter nagelaten meer te doen aan het systeem van maatschappelijke steun. Er is te weinig "outreachende" hulp. Gemeenten werken er nog te weinig breed en voldoende voluit aan om de Wmo adequaat neer te zetten in de samenleving. In die optiek wordt het nog te veel gezien als huishoudelijke zorg. Het is echter ook maatschappelijke opvang en verslavingszorg. Er moet niet alleen curatieve zorg geboden worden. Er bestaat ook vooral een noodzaak tot preventieve investeringen. Daar zijn wij overigens in dit land überhaupt niet goed in. Hierbij is aan de orde het principe van zelfbeschikking van elke burger in deze samenleving, dus ook de burger met een ernstige psychische handicap. Voordat over die zelfbeschikking, met redenen en waarborgen omkleed, heen gestapt kan worden en naar vormen wordt gezocht voor gedwongen behandeling, willen wij eerst met elkaar het debat voeren over wat er in de samenleving nodig is aan adequate maatschappelijke steunsystemen die meer zijn dan alleen de inbedding van de patiënt in zijn eigen relationele netwerk van familie, vrienden en buren. Ook de overheid dient te acteren met outreachende hulp die adequaat en professioneel zeer aan de maat is. Die overheid dient daarbij ook haar wederkerigheid te laten zien tegenover elke burger, dus ook een burger die ziek tot ernstig ziek is. Het debat dient dus te gaan over wat er nodig is aan uitgangspunten voor één nieuwe wet in plaats van de Wet BOPZ dan wel voor meerdere wetten in plaats van de Wet BOPZ.

Alles afwegende en gelet op de huidige mogelijkheden van de Wet BOPZ die inderdaad niet adequaat is en niet de mensen de zorg geeft die ze behoeven, vinden wij het niet verstandig om nu over te gaan tot een wijziging van de Wet BOPZ die dwangbehandeling binnen de instelling meer mogelijk maakt. Onze keuze is er in gelegen om veel meer te doen in de samenleving en om zo veel mogelijk te investeren in vertrouwen, ook waar het gaat om mensen met een psychische handicap. Ondanks het feit dat ze die handicap hebben, is het van belang dat ze de regie over hun eigen leven zo veel mogelijk zelf in handen hebben. Mocht het een keer komen tot gedwongen opname, dan dient dat te gebeuren in een vertrouwenwekkende sfeer waarbij sprake is van een vertrouwensrelatie tussen de burger met een psychische handicap en de hulpverlener.

*N

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): Voorzitter. Ik was mijn betoog in eerste termijn geëindigd met de opmerking dat wij over twee kwesties duidelijkheid wilden hebben. De eerste is duidelijkheid over de nieuwe wet. Ik heb met vreugde gehoord dat de zoon van minister Klink op 11 maart jarig is -- ik feliciteer hem daar bij voorbaat mee -- en dat wij op die dag ook het kabinetsstandpunt zullen krijgen over de contouren van de nieuwe wet en over het rapport van de derde evaluatiecommissie. Dit geldt temeer daar hij heeft gezegd dat hij wel zo'n beetje wist waarover hij sprak. Dat biedt toch weer perspectieven.

Verder heb ik genoteerd dat eind 2008 het wetsvoorstel gereed zal zijn en dat het in 2009 in de Tweede Kamer behandeld kan worden en daarna, naar ik aanneem, ook in de Eerste Kamer. Medio 2010 zou de wet dan in werking treden. Het is heel ambitieus, maar ik juich dat van harte toe. Ik zal er dan ook graag aan mee willen werken. Naar ik heb begrepen, zullen de conclusies van de evaluatiecommissie uitgangspunt zijn en zal er ook gebruikgemaakt worden van bepaalde deskundigheid zodat er ook sprake zal zijn van inbedding in het veld. Mijn fractie acht dat van groot belang.

De discussie met de burgers via internet vind ik ook een interessant punt. Wel vraag ik mij af hoe dit zich verhoudt tot de mensen die het betreft, zoals de chronisch psychiatrische patiënten. Ergens werden ze ook wel de "Swiebertjes" genoemd, hoewel ik dat eigenlijk een denigrerende term vind. In ieder geval lijken mij dat niet de mensen die zo een-twee-drie via internet zullen reageren. Maar goed, misschien dat daar ook een mouw aan gepast kan worden.

De minister van Justitie neemt het voortouw. Naar ik aanneem betekent dit dat wij hem kunnen aanspreken op een eventueel gebrek aan voortgang. Ik ga er tevens van uit dat wij van hem voortgangsrapportages kunnen verwachten.

De zorgbehoefte van de patiënt, los van de locatie, vind ik zelf een belangrijk uitgangspunt.

Daarnaast is het van groot belang dat de nu voorgestelde uitbreiding van dwangbehandelingsmaatregelen gemonitord en geëvalueerd wordt op basis van richtlijnen van de beroepsgroep, de prestatie-indicatoren en de acties van de IGZ. Ik ga ervan uit dat wanneer de IGZ daartoe een verzoek bereikt, zij bereid zal zijn om te kijken naar het verschil tussen provincies. Ik vond zelf een interessante verklaring dat het aanbod de vraag schept. Dat is iets wat wij in discussies over marktwerking wel vaker hebben gezegd, waarbij wij hebben aangegeven dat dit niet altijd een goede zaak is.

Met genoegen heb ik geluisterd naar de instemming van beide bewindslieden ten aanzien van de drieschaar als een countervailing power voor cliënt, zorgverlener en directie. Het idee om er een jurist, een psychiatrische-zorgdeskundige c.q. arts en een ethicus bij in te schakelen lijkt mij heel goed.

Ten slotte nog een waarschuwing. Let extra op harmoniseren van dwang jeugdzorg, jeugdpsychiatrische zorg en zorg verstandelijk gehandicapten en jeugdig verstandelijk gehandicapten. De waarborgen van de Wet BOPZ lijken ons ten aanzien van dat onderwerp heel belangrijk.

Met minister Klink zeg ik dat wij hier in de Kamer, gezien onze deskundigheid, wel zo'n beetje weten waar wij over spreken. En daarop vinden wij elkaar ook wel.

*N

Mevrouw **Meurs** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Mede namens mijn fractie dank ik beide ministers heel hartelijk voor hun uitvoerige antwoorden. Ik moet eerlijk zeggen dat ik in mijn maidenspeech ook een "maidenmotie" had voorbereid, maar door de uitstekende antwoorden van de beide ministers heb ik besloten de motie niet in te dienen. In mijn inleiding heb ik gezegd dat ik een geconditioneerd "ja" zou zeggen tegen deze wetswijziging. Die condities zijn ten volle toegezegd. Mijn fractie zal deze wet van harte steunen omdat wij het buitengewoon belangrijk vinden dat patiënten die de behandeling hard nodig hebben, die ook krijgen en niet verpieteren en verkommeren binnen de instelling.

Minister Hirsch Ballin heeft een ambitieus tijdpad genoemd voor de indiening van een nieuw wetsvoorstel. Hij heeft daarbij ook een aantal uitgangspunten genoemd. Minister Klink heeft dat ook gedaan. Wij zijn zeer verheugd met dit snelle tijdpad. Het is meer dan wij hadden durven hopen. Wij zullen de minister daar de komende periode zeker aan houden. Ook over de uitgangspunten zijn belangrijke toezeggingen gedaan. Voor mijn eigen gemoedsrust wil ik er nog een aantal noemen, wellicht ter adstructie van hetgeen de minister al gezegd heeft, maar ook omdat mijn fractie het belangrijk vindt om dit kader te expliciteren. Naar mijn mening kunnen de uitgangspunten in vier groepen worden samengevat.

1. Het gaat om een gelijkwaardige hantering van de uitgangspunten van de medische indicatie van de patiënt, de zorg van de familie en de veiligheid van de samenleving. Steeds moet de afweging tussen deze drie elementen aan de orde zijn. 2. Het wetsvoorstel biedt een richtinggevend kader voor een zorgvuldige afweging in individuele gevallen tussen het zelfbeschikkingsrecht van de patiënt en de noodzaak van dwangtoepassing. In die zin vraag ik om een adstructie van de uitgangspunten van beide ministers omdat het gaat om de individuele noden van patiënten. 3. Het gaat om het vermogen van patiënten om een waardig leven te leiden. Het wetsvoorstel zou dat moeten ondersteunen. Het idee van de vermaatschappelijking en het belang van netwerken willen wij graag onderschrijven. 4.Ten slotte de positie en de bevoegdheden van de door de evaluatiecommissie voorgestelde commissies psychiatrische zorg. Ik denk dat het heel belangrijk is om dat in het nieuwe wetsvoorstel op te nemen. Dan weten de ministers al ongeveer waar wij in de

komende periode op zullen letten als het wetsvoorstel deze kant op komt.

Dan maak ik nog een aantal opmerkingen naar aanleiding van de inbreng van minister Klink. In mijn eerste termijn heb ik om meer inzicht in de verschillen gevraagd. Het is belangrijk om te weten waar die verschillen precies vandaan komen, zodat daarnaar kan worden gehandeld. Ik heb in mijn eerste termijn ook gevraagd naar de positie van de geneesheer-directeur. Deze twee punten wil ik koppelen. Minister Klink heeft gewezen op de cultuurverschillen tussen de instellingen. Ik meen dat deze juist veel te maken hebben met de cultuurverschillen tussen de psychiaters, de directeuren, maar ook tussen de geneesheren-directeuren, die uiteindelijk in dienst zijn van een instelling. Ik wil nog eens de nadruk leggen op het belang van meer inzicht in deze verschillen. Dan kunnen wij beter beoordelen of de geneesheer-directeur als arts en niet-behandelaar daadwerkelijk onafhankelijk oordeelt.

Het is prettig te horen dat de bewindslieden de toepassing van drang en dwang laten monitoren via de inspectie opdat de wet zal werken zoals is bedoeld. Ik kan mij geheel vinden in het uitgangspunt dat minister Klink enkele keren naar voren heeft gebracht: zo vroeg mogelijk interveniëren, zodat minder zwaar ingrijpen mogelijk is.

Ten slotte uit ik nog een wens. Ik hoop dat minister Klink daaraan tegemoet kan komen. Hij heeft aangegeven dat hij pilots zal starten met de commissies psychiatrische zorg. Mijn fractie vindt dat een goed idee, juist omdat je in de praktijk ervaring kunt opdoen met deze commissies en je kunt zien hoe zo'n continu proces van wikken en wegen werkt. Dat zijn toch zaken die je minder makkelijk in een wet vastlegt. Om goed te kunnen werken, hebben deze commissies mensen en middelen nodig. Ik hoor daarom graag de toezegging van de minister dat middelen worden vrijgemaakt om de pilots met de commissies psychiatrische zorg echt te laten werken.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Mevrouw de voorzitter. Ik dank de beide bewindslieden voor hun reactie op onze inbreng in eerste termijn. Ik denk dat in die eerste termijn al genoegzaam gebleken mag zijn dat onze fracties het wetsvoorstel voluit steunen.

Ik wil nog een enkele vraag stellen en opmerking maken over het traject dat de regering zich voorstelt bij de totstandkoming van een nieuwe wettelijke regeling. Ik denk dan vooral aan de procedurele kant daarvan. Het lijkt mij een erg ambitieus streven om medio 2010 een nieuwe wet in het Staatsblad te willen hebben. Het lijkt mij ambitieus omdat behalve de minister van Justitie ook ik mij enige anekdotes kan indenken over de totstandkoming van de Wet BOPZ. Hoe het ook zij, wij hebben daar twintig jaar parlementaire behandeling voor nodig gehad. Nu denken wij in twee jaar tijd een complete nieuwe wet op tafel te hebben. Dat is denkbaar als in de wereld waarin de wet moet werken voldoende unanimiteit, zo niet een unisono geluid zou bestaan. Mij staat bij dat juist in de wereld van de psychiatrie de meningen daarover nog wel eens fors uiteenlopen ondanks alle deskundigheid die wij ons voornemen in te zetten. Ik wil niet zeggen dat het streven té optimistisch is, maar dat het optimistisch is, lijkt mij duidelijk.

Houdt dit voornemen in feite in dat wij vandaag de laatste wijziging van de Wet BOPZ behandelen voordat wij hier met een wetsvoorstel voor een nieuwe BOPZ aan de slag gaan? Mag ik de stand van zaken en de voornemens van de regering zo samenvatten?

*N

De heer **Van de Beeten** (CDA): Voorzitter. Ik dank de beide bewindslieden voor hun uitvoerige beantwoording. Ik zal hen nog voorzien van vindplaatsen Rawls en Nussbaum, maar dat na afloop van het debat. Ik zeg dit mede ter geruststelling van mevrouw Dupuis, alhoewel ik toch nog even op beiden terug moet komen.

Ik heb begrepen dat ik aan een dood paard zou trekken als ik ervoor zou pleiten om toch nog eens met de Tweede Kamer van gedachten te wisselen over de positie van de vrijwillig opgenomen patiënt. Naar ik heb begrepen is dat een weinig productieve bezigheid, dus daar zal ik mij niet aan bezondigen. Ik wacht af op dit punt. Het nieuwe wetsvoorstel zal ongetwijfeld ook aan de positie van deze patiënt opnieuw aandacht moeten geven. Dat zal de regering "on the rebound", een sportterm meen ik, wellicht nog in 2009 aan de Tweede Kamer presenteren. Ik wacht dat met belangstelling af.

Mijn volgende opmerking gaat over de procedurele aanpak van de voorbereiding van de nieuwe wet. Ik heb al eens gepleit voor een staatscommissie. Ik begrijp dat de regering daar niet zoveel voor voelt, maar dat zij wel voelt voor een zeer brede en grondige aanpak. Net als de heer Holdijk meen ik dat dit wenselijk is omdat in het veld verschillende opvattingen leven. Wij moeten niet met de situatie worden geconfronteerd die wij eerder hebben meegemaakt. Ik noem nog maar eens de Wet op de jeugdzorg die deze beide bewindslieden zich ook nog uit andere hoofde zullen herinneren. Je ziet dat zo'n wet vrij gemakkelijk en snel door de Tweede Kamer gaat, maar dan wordt men in de samenleving wakker en komen de grote protesten en ernstige zorgen hier op tafel waar geen amendering mogelijk is. Daarom steun ik het pleidooi van mevrouw Meurs voor een grondige en brede aanpak. Ik moedig de bewindslieden aan om hetgeen zij hier vandaag hebben gezegd, ook in praktijk te brengen.

Minister Klink heeft gelijk met zijn opmerking over de sluier van onwetendheid van Rawls, maar de mensen die aan tafel zaten bij Rawls waren wel allemaal van ongeveer dezelfde maatschappelijke statuur in sociaaleconomische zin. Dat was een voorwaarde waar Hume al vanuit ging voor het contractsdenken. Die gelijkwaardigheid geldt met name inkomen en bezit. De aanpak van Rawls was er ook op gericht om op basis van het

differentiebeginsel ertoe te komen dat de armen die aan tafel zaten er uiteindelijk beter van zouden worden, ook al werden de rijken nog rijker dan de armen minder arm werden. Om maar eens met de heer Lubbers te spreken: de armste rijken en de rijkste armen. Dit was de kerngedachte van de sluier van onwetendheid van Rawls. Daar zaten dus geen gehandicapten aan tafel en hun positie was dan ook zeker geen punt van zorg bij het definiëren van het begrip rechtvaardigheid.

Als mevrouw Dupuis nu zegt dat mijn betoog scherpte aan het debat heeft ontnomen, meen ik dat dit in wezen niet het geval is. Zeker de manier waarop Nussbaum daar vervolgens kritiek op formuleert, maakt duidelijk dat exact de zorg die mevrouw Dupuis heeft, ook door Nussbaum wordt onderkend. Het debatje in de eerste termijn van de regering over de vraag of vrijheidsbeneming een ernstiger inbreuk is dan het gedwongen toedienen van medicatie, maakt al duidelijk dat je heel snel het risico loopt dat je in rangordes van rechten gaat denken in plaats van in een omgeving van rechten waarbij je soms afhankelijk van omstandigheden het ene recht zwaarder moet laten wegen dan het andere. Dan kan het inderdaad voorkomen dat het separeren een ernstiger inbreuk is dan het toedienen van medicatie, terwijl in andere omstandigheden het tegendeel het geval kan zijn. Dit maakt de problematiek ook zo complex. Dit betekent ook dat je een groot beroep moet doen op de deskundigheid en het inlevingsvermogen van de mensen die in de praktijk met deze wettelijke voorzieningen zullen moeten gaan werken. Daarbij speelt ook de cultuur van waaruit wordt gewerkt een belangrijke rol. Als die cultuur alleen maar is gericht op puur de positie van de patiënt en ook nog eens op een intramurale behandeling en niet op de vraag wat diens perspectief is en hoe wij de maatschappelijke omgeving van de patiënt kunnen inschakelen bij een mogelijke integratie in de samenleving en het realiseren van zijn vermogens, dan hebben wij een groot probleem. De overheid kan hier niet direct invloed op uitoefenen. De structuur van de wetgeving en de impulsen die daarvan uitgaan, kunnen wel een positieve invloed hebben.

Daarbij doet zich dan wel een dilemma voor als de bewindslieden vasthouden aan het gevaarcriterium. Ik wijs erop dat de evaluatiecommissie zegt dat dit gevaarcriterium is opgerekt tot grenzen, omdat er situaties moesten worden opgelost die met dat gevaarcriterium eigenlijk niet meer waren op te lossen. Als dit zo is en de bewindslieden willen er toch aan vasthouden, dan plaatsen zij zich voor een dilemma. Ik ben dan ook zeer benieuwd wat zij op dit punt in de kabinetsreactie op de evaluatie naar voren zullen brengen. Als dit probleem niet adequaat wordt opgelost, zal ook een nieuwe wet geen oplossing bieden voor de problemen waarover wij vandaag hebben gesproken.

*N

Minister **Klink**: Mevrouw de voorzitter. Het is verleidelijk om in te gaan op Rawls en alles wat daarmee samenhangt. Ik zal me beperken tot het laatste punt waar de heer Van de Beeten over sprak, het gevaarcriterium, het objectieve aanknopingspunt om al dan niet tot dwangbehandeling over te gaan, hetzij binnen de muren van een psychiatrische inrichting, hetzij straks ook daarbuiten. Ik denk dat wij dit debat in het licht van de nieuwe wet nog uitvoerig met elkaar zullen voeren. Hij constateert terecht dat de derde evaluatiecommissie tegen die randen aanzit. Ik zei het zo-even al met betrekking tot zelfbeschikking, ook intramuraal. Onder verwijzing naar het Europese Hof voor de Rechten van de Mens wordt gemeld dat zelfs daar waar iemand wilsbekwaam is er desalniettemin in uitzonderlijke situaties redenen kunnen zijn om daarop inbreuk te maken. Kennelijk is er ook een verder gelegen criterium dan alleen maar het zelfbeschikkingsrecht van de persoon in kwestie. Dat kun je in de gevaarsetting zoeken, maar dit wordt natuurlijk ook opgerekt in die zin dat wij allen van mening zijn dat zelfbeschikking niet alleen een maar negatiefrechtelijk aspect in zich draagt -- "u blijft van mijn lijf" -- maar ook de notie dat je iemand als het ware de condities wil meegeven waardoor hij die vrijheid kan verwerkelijken. Dan kom je al snel in een schimmige situatie terecht, want kan de overheid bepalen wat het verwerkelijken van vrijheid is. Wij kennen uit de geschiedenis de nodige voorbeelden waar de overheid c.q. de behandelaar wel erg ver ging. Toch zullen wij dit debat moeten voeren, want wij kunnen niet weglopen voor die scherpe vraagstelling. Sterker nog, daar zullen wij op de een of andere manier doorheen moeten. Dit is een interessant debat, maar ook een ontzettend belangrijk debat, dat geef ik mevrouw Dupuis na. Als je de mensen in de ogen kijkt om wie het gaat, zie je de teloorgang zich aftekenen. Dan is die vraag behoudens filosofisch ook heel reëel en heel direct en daarmee ook indringend.

Wij hebben uitvoerig gesproken over de koppeling. Ik zal niet herhalen wat ik al heb gezegd. Ik denk dat wij het in grote lijnen eens zijn. De opmerking dat het wat ongelukkig is geformuleerd, trek ik naar me toe. Wij zijn het er in ieder geval over eens dat wij van het locatiegebonden karakter van de zorg af moeten. Tegelijkertijd geldt dat daar waar een persoon gedwongen is opgenomen, het mindere als het ware niet in de weg mag worden gestaan door de criteria die uiteindelijk al golden voor de gedwongen opname, dus ook dwangbehandeling refererend aan het gevaarsettingcriterium.

Ik ben het met mevrouw Dupuis eens dat dwangmedicatie humaner kan zijn dan dwangseparatie. Dit geldt met name voor het traject dat daaraan voorafgaat. Ik sprak zo-even al over de teloorgang, mensen die langdurig worden blootgesteld aan psychoses en de hersenschade die daar het gevolg van kan zijn. Als je dat kunt verhinderen via dwangmedicatie is dat inderdaad een humane stap.

Ik laat het antwoord op de opmerking over het horen van deskundigen graag over aan de minister van Justitie.

De term zorgbehoefte is een gangbare term voor hulpverleners. Ook de rechter toets hieraan. Het begrip kent dus ook harde dimensies waaraan vervolgens ook rechten worden gekoppeld door de rechter. Zorgbehoefte mag echter niet zo worden verstaan dat alleen de patiënt in kwestie zijn behoefte kan definiëren. Ook een medicus of in sommige gevallen de rechter kunnen bepalen wat de zorgbehoefte is. De afweging scharniert om de criteria die daarvoor zijn geformuleerd.

De heer Thissen sprak over de afwegingskaders waar wij voor staan. Ik meen dat die vanmiddag wel helder zijn geworden. Hij zegt dat hij niet voor deze wet zal stemmen omdat er eerst moet worden gekeken naar de voorliggende acties en voorzieningen. Ik kan daar in die zin wel in meegaan dat ook ik heb benadrukt dat zowel in de instelling als daarbuiten de voorwaarden moeten worden gecreëerd voor een maatschappelijke structuur die in feite preventief is. Ik denk dat er met dit wetsvoorstel eerder een bijdrage wordt geleverd aan preventie, zij het in de vorm van dwangmedicatie, dan dat er afbreuk aan wordt gedaan. Ik deel wel met hem dat dit geen alibi mag zijn om andere aspecten van de maatschappelijke structuur te laten zitten.

Ik zal nader moeten bezien in het licht van de begroting in hoeverre wij middelen gaan uittrekken voor de drieschaar. Ik wil graag overgaan tot een pilot, met de samenstelling die mevrouw Slagter in hoofdlijnen aangaf en die samenhangt met het snijvlak van ethiek, recht en zorg. Dat dient erin terug te komen.

Mevrouw Meurs vroeg om meer inzicht in de verschillen. Wij gaan daarnaar onderzoek doen. Ik ben zeer benieuwd wat daar uit komt. Wat ik zo-even deed, was niet meer dan iets veronderstellen. Een belangrijk onderdeel van de vraagstelling is, of het aanbod zijn eigen vraag schept. Wij gaan dus kijken naar de duiding en de positie van de geneesheer-directeur zal hierbij worden meegenomen. Het zou best zo kunnen zijn dat de professionele houding van betrokkene van invloed is op het aantal dwangopnames, maar dat moet uit de studie blijken.

Interventies moeten inderdaad zo vroeg mogelijk plaatsvinden. Het is belangrijk dat wij in dat opzicht de vinger aan de pols houden. De inspectie is daarbij van belang, maar ook de nadere ontwikkeling van de prestatie-indicatoren zou hierbij kunnen helpen. De inspectie zal er nauwlettend op toezien via de monitor die wij willen. Ik heb het een en ander gezegd over de vrijheidsbeneming en de medicatie. Dit zal nader terugkomen inde afwegingen die wij gaan maken bij de wetgeving naar aanleiding van de derde evaluatiecommissie.

Mevrouw Slagter heeft een vraag gesteld over de harmonisatie met betrekking tot de dwangbehandeling. Wij denken eraan om het criterium van de Wet BOPZ ook te laten gelden in de jeugdzorg. Zeker zullen waarborgen gaan gelden voor een zorgvuldige en deskundige behandeling, in welke sector de behandeling ook wordt uitgevoerd, maar nogmaals, wat ons betreft is de Wet BOPZ maatgevend, ook voor de andere sectoren waarover wij spraken. Voor wat betreft de opvoedkundige maatregelen denken wij aan aansluiting bij de mogelijkheden die de Wet op de jeugdzorg biedt. Als u mij vraagt naar de verhouding tussen de Wet BOPZ en die opvoedkundige maatregelen, zeg ik: dat laat ik graag over aan de nadere behandeling van de wetgeving die toch nog moet komen, want daar zit natuurlijk nog wel de nodige afweging.

Mevrouw **Slagter-Roukema** (SP): Er zijn verschillen geconstateerd tussen dwangopnames en dwanghandelingen. Wij hebben het gehad over de mogelijke achtergronden, maar ik meen dat u nu zei dat er onderzoek naar gedaan wordt. Is al bekend wie dat gaat doen, enzovoort? In eerste instantie was het een constatering van de inspectie. In het persbericht staat dat de inspectie geen onderzoek heeft gedaan naar een verklaring, maar dat zij dat mogelijk wel zou willen doen.

Minister **Klink**: In antwoord op de vragen van mevrouw Meurs heb ik gezegd dat ik dat onderzoek graag tegemoet zie. Wie het gaat doen, is nog een nadere afweging. Het gebeurt wat mij betreft echter wel.

Voorzitter. Ik feliciteer mevrouw Meurs graag met haar maidenspeech in deze Kamer. Het trof mij dat mevrouw Bouwmeester en zij beiden de maidenspeech hielden over de Wet BOPZ; mevrouw Bouwmeester in de Tweede Kamer. Wellicht is er een traditie geboren binnen de Partij van de Arbeid. Aan de andere kant: het sneuvelen van deze wet in de nabije toekomst doet ons vermoeden dat zij waarschijnlijk de laatste in de rij is binnen de PvdA die hierover de maidenspeech heeft gehouden. Desalniettemin: felicitaties van mijn kant.

*N

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter. Ik sluit mij graag aan bij de woorden van dank voor de steun voor het wetsvoorstel die in de bijdragen in tweede termijn naar voren kwam. Aanvankelijk bestond de indruk dat er in het denken over het onderwerp en het belang daarvan een gebrek aan aansluiting was. Ik ben blij dat die indruk nu is weggenomen. Ik onderschrijf van mijn kant graag wat mevrouw Dupuis zei over de ernst van de psychiatrische problematiek in de instellingen en in de zorg, ten behoeve waarvan deze wet bestaat. Zij kan ervan verzekerd zijn dat bij nieuwe wetgeving hetzelfde geldt, uiteraard ook voor een ander terrein van wetgeving, waar ik de komende jaren samen met de staatssecretaris van Justitie mee bezig zal zijn, te weten de forensische zorg.

Er is dus steun voor ons wetgevingsproject. Mevrouw Slagter noemde het ambitieus; de heer Holdijk gebruikte het woord optimistisch. Ik heb goed kennis genomen van de aanmoediging die naar voren kwam van de kant de Kamer in reactie op wat ik in eerste termijn had gezegd. Zonder verlies van te veel tempo zullen wij goed en met

veel zorg de inbreng van deskundigen en belanghebbenden bij het onderwerp van de wetgeving een plaats geven.

Wij zien het als een ambitieuze, maar niet als een onmogelijke opgave. Misschien is het goed om wat dat betreft nog even terug te grijpen op de inderdaad extreem langdurige geschiedenis van de Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen, waarvan ik in verschillende hoedanigheden verschillende fasen heb meegemaakt. Als je op die geschiedenis terugkijkt, kun je constateren dat een wetgevingsproces ook gewoon veel te lang kan duren. Dan krijg je wat hierbij inderdaad speelde, namelijk dat het wetgevingsproces zich voortsleepte en er soms niet maanden, maar jaren verstreken tussen opeenvolgende stappen in het wetgevingsproces. De onderliggende concepties en ideeën over de vraag waartoe de wet moest dienen en waarop hij gericht moest zijn, veranderden. In mijn antwoord in eerste termijn zei ik al dat het allereerste concept van het wetsvoorstel ver lag voor de psychiatriekritiek die eind jaren zestig, begin jaren zeventig zich manifesteerde. Desalniettemin is geprobeerd om met hetzelfde wetsvoorstel verder te gaan. Dat verklaart het oponthoud, maar ook de moeite die het dan kost om het te verwerken. Daarom was het ook zo belangrijk, als ik dat bij deze gelegenheid mag opmerken, dat wat uit de onderscheiden fracties naar voren kwam en wat mijn collega en ik vanachter de regeringstafel hebben gezegd, een hoge mate van convergentie vertoonde. Wij beschikken nu over een heel opmerkelijke mate van eenheid van conceptie over wat de uitgangspunten moeten zijn voor de nieuwe wetgeving.

Uit dat oogpunt vond ik dit debat belangrijk, ook met het oog op de ambitieuze taak die wij op ons hebben genomen. U mag mij inderdaad als aanstaande eerste ondertekenaar aanspreken op de voortgang van het wetgevingsproces. Ik zal dat als een aanmoediging zien, maar ik vond het ook buitengewoon betekenisvol dat er al zoveel kon worden gezegd over de lijnen die aan het wetsvoorstel ten grondslag liggen. Dit geldt voor wat mevrouw Meurs zei in haar bijdrage over de uitgangspunten. Het geldt ook voor de discussie die zich in het bijzonder met de heer Van de Beeten en mevrouw Dupuis ontrolde over Martha Nussbaum en John Rawls. Ik zal desalniettemin nu de verleiding weerstaan om nog meer te zeggen over die discussie. De heer Van de Beeten sprak enkele behartigenswaardige woorden over de verhouding tussen de Tweede Kamer en de Eerste Kamer als het gaat om een amendement. Ik denk dat de Tweede Kamer vaker wordt geciteerd in de Eerste Kamer, maar als wij nu op de sluier van onwetendheid verder doorgingen met deze discussie tussen regering en Eerste Kamer, denk ik dat de heer Van de Beeten misschien de niet door hem geheel gewenste verrassing zou overkomen dat hij wordt aangehaald in het komende debat in de Tweede Kamer over het burkaverbod.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van GroenLinks wordt conform artikel 121 van het Reglement van Orde aantekening verleend dat zij geacht willen worden, zich niet met het wetsvoorstel te hebben kunnen verenigen.
**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B
!Duurzame ontwikkeling!

Aan de orde is de voortzetting van het **themadebat Duurzame ontwikkeling van de landbouw in Europees en mondiaal perspectief** in het kader van de behandeling van **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2008 (31200-XIV) en het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2008 (31200-F)**.

*N

Minister **Verburg**: Voorzitter. Voor ik met mijn inbreng begin, wil ik graag een opmerking maken. Het kan zijn dat ik van tijd tot tijd langs mijn neus wrijf. Dat is deels emotie en deels noodzaak omdat ik vorige week woensdag een kleine ingreep aan mijn oog heb ondergaan. Dat wil nog wel eens leiden tot enige vochtafscheiding. Het is geen verkiezingscampagne en er is er ook geen in zicht voor zover ik weet, dus ik kan dit ook niet benutten op de een of andere manier. U weet nu in elk geval waar het mee te maken heeft.

Ik dank de leden van de Eerste Kamer voor hun inbreng in eerste termijn. Ik dank de Kamer ook voor de keuze die is gemaakt om dit debat op een paar thema's toe te spitsen. Dat leidt tot verdieping, tot een aantal zeer interessante gedachtewisselingen en tot goed opgebouwde betogen. Ik dank de Kamer daar zeer voor. Ik feliciteer de leden die hun maidenspeech hebben gehouden vanmiddag. Beide waren van een indrukwekkend gehalte. Ik zal later ingaan op de zaken die zij hebben aangesneden.

Ik heb mijn betoog opgebouwd in een aantal blokken. Ik ga eerst in op het thema innovatie en duurzaamheid, dan op het blok gemeenschappelijk landbouwbeleid en vervolgens ga ik in op een aantal losse vragen dat is gesteld. Als de leden ergens in een blokje de beantwoording van hun vraag missen, hebben zij goede kans dat ik daar later nog op terugkom.

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit is in veel opzichten het ministerie van het goede leven. Met de zorg voor gezond en lekker eten en voor een rijke groene leefomgeving, staat LNV voor waarden die burgers belangrijk vinden en die sterk bepalend zijn voor de kwaliteit

van ons aller leven. Wat vraagt de samenleving, wat vragen 16 miljoen burgers van Nederland en wat vragen agro-ondernemers in dit verband van de overheid op het gebied van voedsel, natuur, de leefomgeving en een goed ondernemersklimaat? Ik zie twee speerpunten die ik als een rode, of groene, draad vanavond in mijn inbreng wil uitrollen, namelijk innovatie en duurzaamheid. Dat zijn de belangrijkste uitdagingen en maatschappelijke opgaven waarvoor de agrosector staat. Op die thema's wil ik mijn beleid daarom niet alleen vanavond, maar ook de komende jaren focussen.

De land- en tuinbouw en de agroketen, inclusief de visserij, staan voor geweldige opgaven die vaak een Europese en een mondiale dimensie hebben. In zeker zin is iedere agrarische ondernemer een global player. Geen enkele boer, en overigens ook geen enkele landbouwpoliticus, kan zich onttrekken aan de veranderingen in de vraag naar en het aanbod van voedsel en energie of aan veranderingen van het klimaat als gevolg van het broeikaseffect. Wij zullen dus voortdurend over onze eigen grenzen heen moeten blijven kijken om voorbereid te blijven op de toekomst. Daarbij gaat het niet alleen op het inspelen op kansen en bedreigingen. Wij moeten ook onze verantwoordelijkheden nemen voor bijvoorbeeld de biodiversiteit in andere delen van de wereld, voor het tegengaan en opvangen van de gevolgen van klimaatverandering en voor de voedselvoorziening.

De mondiale vraag naar voedsel verandert. In delen van de wereld is nog altijd een schreeuwend tekort aan voedsel. Er zijn echter ook regio's waarin de welvaart snel toeneemt en daarmee ook de vraag naar hoogwaardigere producten, zoals vlees. In 2050 leven wij mogelijk met 9 miljard mensen op deze aarde. Het zal niet eenvoudig zijn om aan de groeiende vraag te blijven voldoen, vooral vanwege de te verwachten extra druk op landbouwgronden en schaarse middelen als water. De productie van een kilo vlees kost nu eenmaal meer energie en water dan die van een kilo rijst.

Ook met betrekking tot de bescherming van waardevolle kwetsbare ecosystemen lopen wij wereldwijd tegen grenzen aan. Het debat over de groei van de teelt van energiegewassen toont dit in alle scherpte aan. Grondstoffen voor de voedselproductie moeten steeds meer concurreren met de productie van gewassen die dienen als grondstof voor energie en chemie. Ik doel onder andere op palmolie, suiker, maïs, koolzaad en soja. Daarmee ligt de vraag op tafel of wij willen produceren voor de mond of voor de motor, voor de tafel of voor de tank. Of is het onder voorwaarden allebei mogelijk? Een aantal woordvoerders is zeer terecht op dit dilemma ingegaan. Mijn positie is helder: bij schaarste moet naar mijn stellige overtuiging voorrang worden gegeven aan de mond.

De veranderingen in productieomstandigheden als gevolg van de voorspelde klimaatveranderingen zetten de zaken nog verder op scherp. Het zou wel eens kunnen zijn dat juist in onze streken de omstandigheden gunstiger worden voor voedselproductie. Dat schept verplichtingen waar het gaat om het leveren van een bijdrage aan de mondiale voedselzekerheid en roept vragen op over de toekomst van het Europese landbouwbeleid. De vraag is hoe wij omgaan met thema's als voedselzekerheid en klimaatverandering in het gemeenschappelijk landbouwbeleid van na 2013.

De heren Willems en Smaling merkten terecht op dat landbouw een cruciale rol speelt bij armoedebestrijding en het behalen van de millenniumdoelen. Dat is ook een van de centrale boodschappen van het laatste World Development Report van de Wereldbank. In samenwerking met minister voor Ontwikkelingssamenwerking, de heer Koenders, heb ik reeds verschillende initiatieven genomen voor versterking van de rol van de landbouw in ontwikkelingslanden, zoals enkele publiek-private partnerschappen in een aantal Aziatische en Afrikaanse ontwikkelingslanden gericht op het vergroten van de markttoegang van landbouwproducten uit deze landen.

Overigens schetste de heer Smaling niet helemaal het juiste beeld van mijn inzet op dit gebied. Wij hebben de Homogene Groep Internationale Samenwerking, HGIS, op de rijksbegroting nu juist ingesteld om een gezamenlijke internationale inzet tot stand te brengen. Het gaat daarbij niet alleen om de contributie voor de FAO of de kosten van de landbouwattachés, maar om de totale inzet van 0,8% van het bnp voor ontwikkelingssamenwerking. Daarnaast is 0,1% van het bnp bestemd voor internationaal natuur- en milieubeleid.

De heer **Smaling** (SP): Ik geloof de minister op haar woord. Ik volg toch al lange tijd wat er bij LNV gebeurt en wat er aan de overkant van dat ministerie gebeurt op de Bezuidenhoutseweg. DGIS en LNV hebben altijd intenties gehad, maar die hebben volgens mij veel te weinig opgeleverd. Er zijn twee periodes geweest waarin landbouw geen prioriteit was in het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. Het ministerie LNV laat naar mijn mening toch liggen dat het primaat van de beleidsontwikkeling op dat terrein eigenlijk bij hem ligt, terwijl ontwikkelingssamenwerking dat altijd lijkt te hebben.

Minister **Verburg**: De laatste opmerking klinkt mij als muziek in de oren. Over de eerste opmerking wil ik zeggen: laat u verrassen en verwonder u. Nog dit voorjaar zullen minister Koenders en ik een concreet actieplan aan de Kamer sturen. Ik ben het met u eens dat het klimaat tussen de beide departementen in het verleden wel eens wat koeler is geweest. Op dit moment is echter de overtuiging groot dat wij samen veel kunnen betekenen. Nog dit voorjaar, voor de zomer, sturen wij een gezamenlijk actieplan naar beide Kamers. In dat ontwerpplan zal worden ingegaan op de belangrijke rol van de CGIAR-instellingen in dit verband. Dat is wellicht een extra verrassing.

Op veel plaatsen in de wereld kan de productiviteit van de landbouw aanzienlijk worden

verbeterd. Ik denk dat Nederland daar als agrokennisland bij uitstek het nodige voor kan betekenen. Waar mogelijk zullen wij ontwikkelingslanden steunen bij de verbetering van hun voedselproductie door kennis te delen, door te helpen bij duurzame ketenontwikkeling, door het stimuleren van lokale en regionale markten, door het bevorderen van infrastructuur en, niet in de laatste plaats, door het bevorderen van internationale markttoegang. U weet dat juist deze weken in de Doharonde van de WTO beslissend lijken te worden voor de Europese onderhandelaar, de heer Mandelson, die een scherp mandaat heeft gekregen. Wat Nederland betreft, worden handelsverstorende maatregelen drastisch afgebouwd en worden landbouwmarkten met name voor de armere ontwikkelingslanden verder opengesteld. Het uiteindelijke akkoord moet natuurlijk wel goed in balans zijn. De Europese agrosector moet de concurrentie op de wereldmarkt op basis van gelijkwaardige kansen tegemoet kunnen blijven treden. De heer Smaling wierp de vraag op of liberalisering niet vooral voordelen voor relatief sterke landen zoals Brazilië en Thailand opleverde ten koste van de minst ontwikkelde landen. Verschillende rapporten wijzen inderdaad uit dat liberalisering vooral aan de rijke landen en rijkere ontwikkelingslanden ten goede zal komen. Juist daarom antwoord ik dat het zo belangrijk is dat in de lopende Doharonde extra wordt ingezet op een goede uitkomst voor de minst ontwikkelde landen. Juist zij zullen van een nieuw WTO-akkoord moeten kunnen profiteren. Daar zet Nederland ook volop op in. Sinds de hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid in 2003, zo voeg ik hieraan toe, zijn de meeste handelsverstorende elementen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid weggenomen. De Europese Unie heeft aangegeven, in 2013 de exportsubsidies helemaal te hebben uitgefaseerd. In de WTO-onderhandelingen zet Europa in op een wereldwijde vermindering met 70% van handelsverstorende instrumenten. Laten wij bij dit alles niet vergeten dat de Europese Unie verreweg de grootste importeur van agrarische producten uit Afrika is. Mij dunkt dat dit een ambitieuze inzet is, terecht. Laten wij hopen dat die tot een goed resultaat leidt.

Onlangs mocht ik het eerste exemplaar van het boekje "Nieuwsgierig, creatief en de mouwen opgestroopt" in ontvangst nemen. Dat gaat over kennis en vernieuwing in de Nederlandse landbouwsector. De auteurs laten zestien ondernemers aan het woord die allen innovatie hoog in het vaandel hebben staan, zij het op hun eigen manier. Zo komen er een plantenteler aan het woord die zijn kassen met heet water van zo'n 60 à 65 graden Celsius verwarmt, dat via anderhalve kilometer lange pijpen uit de aarde wordt gepompt, en twee ondernemers die de eerste duurzame commerciële kwekerij van tropische garnalen op het noordelijk halfrond zijn begonnen in een tuinbouwbedrijf op de Maasvlakte. Dit soort baanbrekende voorbeelden, hoe uiteenlopend zij ook zijn, vertonen op twee punten een wezenlijke overeenkomst. In de eerste plaats hebben de betrokken ondernemers een grenzeloze passie voor het zoeken naar nieuwe wegen. In de tweede plaats hebben zij een onstuitbare nieuwsgierigheid naar de behoefte en de behoefteontwikkeling op de markt en dus van de consument. Het mooie en sterke van het Nederlandse agrocluster is dat de zestien ondernemers uit het boekje hierin niet alleen staan. Zij worden gevolgd en geflankeerd door nog honderden, duizenden innovatieve ondernemers. Nederland is na de Verenigde Staten van Amerika 's werelds grootste exporteur van landbouwproducten en voedingsmiddelen. Landbouw en voeding beslaan 20% in het totale Nederlandse exportpakket en 10% van de werkgelegenheid in Nederland. 10% van ons nationale inkomen wordt in de agrosector verdiend.

De heer **Smaling** (SP): Voorzitter. Eén opmerking: wij zijn geneigd om onszelf erg op de borst te slaan omdat wij zo'n geweldig exporterend land van landbouwproducten zijn, maar laten wij niet vergeten dat wij het gros van wat wij exporteren eerst zelf importeren. Nederland is dus zeg maar een transitland. Laten wij dat dus niet te veel opblazen.

Minister **Verburg**: U mag eraan toevoegen wat u wilt, dat vind ik prima. Ik vind soms alleen dat de agrosector te veel in de schaduw wordt gesteld. Ik vind dat haar gerichtheid op innovatie, op presteren op de markt, op middenin de samenleving willen staan en op duurzaamheid wordt veronachtzaamd. Ik laat u deze kanttekening graag plaatsen, maar dat neemt niet weg dat er geweldige prestaties worden geleverd.

De heer **Smaling** (SP): Dat deel ik deels met u.

Minister **Verburg**: Heel goed.

Een bloeiende economie schept welvaart, banen en mooie producten. De agrosector moet echter rekening houden met en inspelen op algemene trends en ontwikkelingen om haar stevige concurrentiepositie veilig te stellen. Het hoog innovatieve karakter van de Nederlandse land- en tuinbouwsector en visserij moet de sector in staat stellen, het hoofd te bieden aan mondiale ontwikkelingen en uitdagingen waarvoor wij ons geplaatst zien. Ik sprak net al over de gevolgen van klimaatontwikkeling en de veranderde productieomstandigheden. Het antwoord van de agrosector op die ontwikkelingen schuilt grotendeels in verduurzaming. Duurzame ontwikkeling is streven naar evenwicht tussen economische, ecologische en sociale ontwikkeling. Daarbij gaat het er niet alleen om dat hier en nu evenwicht wordt bereikt, maar dat dat ook daar gebeurt, internationaal, met bijzondere aandacht voor ontwikkelingslanden en met het oog op later, voor de komende generatie. Sommigen van u hebben dat rentmeesterschap genoemd. Ik voel mij bij die term zeer thuis.

De uitdaging is om een toekomstbestendige balans te vinden tussen de drie dimensies van het begrip duurzame ontwikkeling: people, planet en profit.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter. Voelt de minister ervoor om naast het evenwicht tussen economie, ecologie en het sociale een evenwicht te bepleiten tussen die drie plus het technische en biologische? Het ecologische moet je echt onderscheiden van het biologische. In de drie die u noemt is het technische vooronderstelde, maar naar mijn overtuiging wordt dat eigenlijk veel te weinig en kritisch betrokken.

Minister **Verburg**: U ontlokt mij nu al de bekentenis dat ik mij op dat punt niet helemaal thuis voelde bij uw betoog. Ik denk namelijk dat de Nederlandse landbouw niet geheel is gebaseerd op technologie. Wij kennen geen technische landbouw. Ik meen wel te hebben begrepen dat u het van belang vindt dat wij in de toekomst aandacht besteden aan respect voor rentmeesterschap en kwaliteit, nu wij een tijd lang voor de markt hebben geproduceerd en meer in termen van kwantiteit hebben gedacht. U hebt de biologische en technische landbouw tegenover elkaar gezet. Ik ga straks nog iets zeggen over biologische en gangbare landbouw. Ik vermoed dat ik dan op uw punt inga.

Nationaal weet de intensieve veehouderij de ogen op zich gericht als het gaat om duurzaamheid. De heer Willems vroeg naar mijn visie over de toekomst van deze sector. Ik heb die onlangs in een brief aan de Kamer uiteengezet. De kern van mijn visie is dat wij over vijftien jaar een veehouderij hebben die op alle fronten, dus qua people, profit en planet, duurzaam is. Die veehouderij zal met respect voor mens en dier produceren. Ook ondernemers zijn hiervoor verantwoordelijk. Ik wil met het bedrijfsleven een convenant sluiten om betekenisvolle stappen te zetten op weg naar de duurzame veehouderij. Ik wil dat onder het motto "van het land tot de klant" doen. Zo zie ik de keten namelijk. Ik laat niet alles aan de markt over; van het land tot de klant moeten daar afspraken over worden gemaakt.

De heer Koffeman vraagt mij in hoeverre ik daarop als minister kan worden afgerekend. Het antwoord is: ik zet nu samen met de partners in de keten zo veel en zo snel mogelijk stappen. Dergelijke stappen moeten de voorgenomen veranderingen mogelijk maken, zij het binnen een haalbare termijn.

De heer **Koffeman** (PvdD): De minister heeft de Kamer een brief gestuurd waarin zij haar visie geeft op duurzaamheid en veehouderij. Hierin laat zij evenwel ook ruimte voor megastallen. "Van het land naar de klant" doet vermoeden dat dieren ook buiten kunnen lopen. In megastallen is dat per definitie uitgesloten. Kan de minister aangeven hoe zij dit ziet?

Minister **Verburg**: Ik bedoel dat de transportsector, de verwerkende sector, de retail en kennisinstellingen als de Universiteit Wageningen van het begin af aan een rol spelen in de keten die begint bij de ondernemer en eindigt bij de klant.
De heer **Koffeman** (PvdD): Dat begrijp ik. Waar vroeger "van het land naar de klant" betekend zou hebben dat het land een rol speelde, gaan wij ook in de duurzame toekomstvisie van de minister toe naar niet-grondgebonden veeteelt waarin megastallen in bijvoorbeeld de Amsterdamse haven zouden kunnen staan. De minister zegt dat wij kunnen bezien hoe wij het dieren in een besloten systeem zo veel mogelijk naar de zin kunnen maken. Buitenlucht en wroeten horen daar echter niet meer bij.

Minister **Verburg**: Ik zie dat anders. In mijn nota over duurzame veehouderij heb ik het vooral over de melkveehouderij. Mijn ideaal is de koe in de wei. Dat zal voor de onderneming ook mogelijk moeten zijn. Vandaag hebben vier gerenommeerde onderzoeks- en adviesorganen een advies gepubliceerd waarin wordt aangegeven dat niet alleen het milieu, maar ook de arbeidsomstandigheden, het dierenwelzijn en de duurzaamheid gediend kan worden in megastallen. Juist in megastallen. Dat ondersteunt mijn idee dat het mogelijk is om deze stallen zorgvuldig in te passen in het landelijk gebied.

De heer **Koffeman** (PvdD): In de conclusies zoals deze vandaag gepresenteerd zijn, zegt het RIVM dat deze stallen een gevaar voor de volksgezondheid kunnen vormen. Waar de Raad voor Dierenaangelegenheden zegt dat dierenwelzijn er niet slechter van hoeft te worden, betekent dit dat de huidige omstandigheden in de bio-industrie ook in de megastallen hun plek kunnen vinden. Het betekent evenwel niet een verbetering van dierenwelzijn in de zin dat dieren licht, lucht, ruimte en een vrije uitloop hebben en wroetgedrag aan de dag kunnen leggen.

Minister **Verburg**: Op het eerstgenoemde punt ben ik het met de heer Koffeman eens. Dat verbaast mij ook niet, omdat het RIVM waarschuwt voor iets wat al langer aan de orde is. Dat heeft te maken met de mogelijkheid met betrekking tot bijvoorbeeld het gebruik van antibioticum en het risico op het verspreiden van ziekten. Dat risico is echter niet nieuw en ook niet uniek voor megastallen. Dat risico hebben wij nu ook. Dit is de reden dat ik al in december 2007 een brief aan de Kamer heb gestuurd en heb gezegd: dames en heren, beste ondernemers en beste deelnemers binnen de keten, wij hebben een gezamenlijke taak om dit risico met elkaar terug te dringen. De Voedsel en Waren Autoriteit is bezig met een analyse. Deze zal mogelijk leiden tot maatregelen. Megastallen op zich vormen geen groter risico. Sterker, het zou zelfs zo kunnen zijn -- de voorwaarden moeten hiertoe wel gecreëerd worden -- dat door een zorgvuldige bouw en een eveneens zorgvuldig, innovatief en duurzaam houdsysteem de risico's beperkt worden doordat een aantal bedrijven geconcentreerd wordt in zogenaamde landbouwontwikkelingsgebieden. Andere gebieden worden hierdoor vrijgespeeld. Ik doel hierbij op de extensiveringsgebieden en de zogenaamde verwevingsgebieden die wij allemaal kennen uit de Reconstructiewet.

De heer **Smaling** (SP): Deze landbouwontwikkelingsgebieden zijn aangewezen. Laat ik Overijssel nemen. Gebieden als Olst, Wijhe, De Marne zijn als zodanig aangewezen. Op zich gaat het hierbij om kleinschalig ogende gebieden. Wat een mooi landschap is, wat kleinschalig is en waarvan je geniet blijft heel persoonlijk. Waarom zouden deze LOG's geschikt zijn voor de huisvesting van megaflats? In mijn ogen is het landschap in de genoemde gebieden nog steeds kleinschalig. Dan heb ik het nog niet over de bewoners die hiertegen heftig in opstand komen. Tijdens een bijeenkomst in Hellendoorn bleek dat mensen zich grote zorgen maken. Het is niet, zoals de heer Schaap zegt, alleen maar een kwestie van "not in my backyard". Het is een wezenlijke angst dat de eigen leefomgeving op het spel staat.

Minister **Verburg**: Ik moet mijn antwoord in tweeën knippen. Juist na de uitbraak van de klassieke varkenspest in, naar ik meen, 1997 hebben wij gezegd dat wij in Nederland gebieden moesten aanwijzen waar varkens wel gehouden kunnen worden en waar niet. Waar wij dus wel intensieve veehouderij wensen en waar niet. Dat heeft geleid tot de benoeming van drie soorten gebieden: de extensiveringsgebieden, de verwevingsgebieden en de landbouwinvesteringsgebieden. In overleg met provincie en gemeente zijn deze aangewezen op basis van draagvlak bij de bevolking. Dat betekent een vorm van concentratie. Het moet dan wel mogelijk zijn om te investeren in die gebieden. Wij zien nu dat er aanvragen zijn voor megastallen -- megaflats zijn er niet en komen er volgens mij ook niet -- waarbij omwonenden en gemeenten terecht aan het gemeentebestuur of het provinciebestuur vragen wat ze betekenen voor hun regio. Hoe worden deze stallen ingepast, hoe wordt omgegaan met het milieu, hoe met dierenwelzijn?

Uit de adviezen die vanmiddag zijn uitgebracht, blijkt dat de kansen en mogelijkheden er zijn. Een ondernemer die wil investeren in een megastal, zet in op innovatie en op milieu, op dierenwelzijn en op arbeidsomstandigheden. Als de gemeente eisen stelt aan de landschappelijke inpassing, zijn hiervoor mogelijkheden. Ik denk bijvoorbeeld aan het halfverdiept aanleggen, aan een geheel of gedeeltelijk plat dak of aan het aanleggen van een heuvel over een gedeelte van de stal waardoor de aanleg van een wandel of fietspad mogelijk is. Kortom, daar waar gezocht wordt naar creatieve oplossingen, zijn heel veel mogelijkheden. Deze kansen worden helder beschreven in de rapporten. Ik ben blij met deze rapporten, omdat ze het mogelijk maken om in de gemeente waar zich een dergelijke vraag voordoet, te debatteren op basis van argumenten in plaats van eenzijdige emoties. Met deze adviezen van gerenommeerde adviseurs kan men lokaal en provinciaal uit de voeten. Dit laat onverlet dat wij naast de kansen ook de risico's moeten blijven zien. Er is, zoals gezegd, geen sprake van een nieuw risico.

De heer Koffeman vraagt wat de dieren ermee zijn opgeschoten dat de Tweede Kamer zo'n twintig uur over dierenwelzijn heeft gesproken. Naar mijn overtuiging veel. Met uitzondering van de Partij voor de Dieren hebben alle partijen met mij en met elkaar een goed en inhoudelijk debat gevoerd waarbij dierenwelzijn in de volle breedte en diepte is besproken. De Kamer heeft zich uiteindelijk in grote lijnen geschaard achter het beleid dat ik heb voorgesteld. Wat schieten de dieren hiermee op? In dit verband verwijs ik graag naar het werkprogramma Dierenwelzijn dat concreet 97 maatregelen bevat ter verbetering van het dierenwelzijn. Dat noem ik geen lippendienst, maar concrete stappen durven en willen zetten. Voor het eerst in de geschiedenis van ons land is er een nota geschreven over dierenwelzijn dat behandeld is in de Tweede Kamer.

Een mooi voorbeeld van hoe verduurzaming in de agrarische sector op internationaal niveau heel concreet wordt ingevuld, vind ik het initiatief van telers, handelaren, verwerkers, financiële instellingen en maatschappelijke organisaties om een ronde tafel voor verantwoorde soja op te richten. De deelnemers aan de ronde tafel werken samen om duurzaamheidscriteria voor de teelt van soja te ontwikkelen en te implementeren. Daarbij gaat het om zowel sociale thema's -- ik noem werknemersrechten, respect voor traditionele teeltsystemen en het welzijn van de inheemse bevolking -- als ecologische thema's. Denk bij dit laatste aan bescherming van biodiversiteit, watergebruik, bestrijdingsmiddelen et cetera. De FAO heeft aangegeven dat dit de enige manier is om tot internationaal duurzame productie waarbij alle betrokkenen zich gehoord weten te komen. Zij zitten mee aan tafel.

In het coalitieakkoord staat dat een nieuwe balans tussen ecologie en economie nodig is, waarbij economische dynamiek en ecologische ontwikkeling met elkaar worden verbonden. Duurzaamheid en innovatie zijn wat mij betreft dan ook twee kanten van een medaille. Bijzondere uitdagingen voor de agro-innovatie liggen in de veehouderij en in de bio-based economy, de groene economie. In de veehouderij moet verder invulling worden gegeven aan steeds veranderende normen, in eerste instantie maatschappelijke normen en daarna normen in de zin van formele regels, op het gebied van dierenwelzijn of voor diergezondheidsbeleid gekoppeld aan doelstellingen op het gebied van natuur en milieu. De bio-based economy biedt verrassende perspectieven voor het maximaal benutten van plantaardige hulpbronnen. Groene grondstoffen worden toegepast voor de vervaardiging van chemicaliën, materialen en producten en voor energie- en transportbrandstoffen. Het optimaal benutten van groene brandstoffen kan voorkomen dat de keuze mond of motor een reëel dilemma wordt.

In antwoord op de vragen van de heren Schaap en Willems hierover: ik ben geen voorstander van subsidiëring van de teelt van energiegewassen. Over de verplichting tot bijmenging van biobrandstoffen zijn in de Europese Unie afspraken gemaakt. Integraal onderdeel van die afspraken is dat de productie van biobrandstoffen op een duurzame manier moet plaatsvinden.

De heer **Smaling** (SP): Wij weten hoe de minister denkt over de kwestie van de biobrandstoffen, mond versus motor. Dat is veel in het nieuws. Ziet zij geen mogelijkheden om een vlucht vooruit te maken en de discussie over de vraag of biobrandstoffen duurzaam geteeld worden te verlaten? Kunnen wij onmiddellijk gaan voor de alternatieven die bijna Kamerbreed zijn aangedragen vanmiddag?

Minister **Verburg**: Ik kom daarop. Ik ben bijna zover met mijn betoog. Als ik veel extra tijd nodig had, zou ik dat nu in het antwoord op de interruptie smokkelen.

De **voorzitter**: Er wordt hier niet gesmokkeld.
**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Zo-even heeft de minister mij iets toegezegd. Ik twijfel er niet aan dat zij dat zal waarmaken. Toch wil ik op een punt wijzen. Een minister van Economische Zaken kan hetzelfde verhaal houden, terwijl het over een heel ander gebied gaat. De minister spreekt over economie en ecologie. Wat is het verschil tussen haar verhaal en het verhaal van de minister van Economische Zaken? Ik maak het beeld van de minister van Economische Zaken wat eenvoudig: die is bezig met het bevorderen van de productie van auto's of koffiekannen. In de landbouw is de minister met heel andere dingen bezig. Dat ontbreekt in verhalen over people planet profit. Zulke terminologieën, waaraan wij zo gauw gewend raken, omdat wij denken er alles in gevangen te hebben, zijn levensgevaarlijk. Die passen bij de industriële techniek. Ik heb daar niets tegen, maar als zo over de landbouw wordt gesproken, wijs ik erop dat het in de landbouw altijd over levende wezens gaat: planten, dieren en mensen. Het kan niet anders. Dat is het hart van de landbouw. Ik vind het merkwaardig dat dit hart altijd als een soort restpost wordt ingebouwd. Soms wordt terecht een correctie geëist. Daar ben ik natuurlijk blij mee, maar ik wil eigenlijk dat vooraf verdisconteerd wordt dat wij met een andere werkelijkheid bezig zijn dan in een economische onderneming à la de productie van auto's.

Minister **Verburg**: Om te beginnen zou ik graag willen dat mijn collega van Economische Zaken dit soort verhalen ook zo maar hield. Ik zou daar trots op zijn als minister van LNV, want het zou op sommige punten een geweldige steun in de rug zijn, op het gebied van duurzaamheid, van biobrandstoffen of van natuur. Overigens steunt de minister van Economische Zaken mij meestal, maar ik heb haar nog niet kunnen betrappen op een betoog dat zo ingaat op de verbinding van wat ecologisch verantwoord is; laat ik het maar huiselijk zeggen: op het rentmeesterschap. Toen ik minister van LNV werd en op het departement kwam, was een van de dingen waarvan ik het meest onder de indruk raakte de manier waarop veel ondernemers, productieondernemers, ondernemers in de tuinbouw en in de veeteelt, bezig zijn met innovatie en verduurzaming. Daarbij worden de wezenlijke elementen van maatschappelijk ondernemen, binnen de randvoorwaarden van duurzaamheid, dus met ingebouwde voorzorg, meegenomen. Als ik spreek over people planet profit -- wat mij betreft mag men ook zeggen: mens, milieu en meerwaarde -- zijn er twee elementen. Je moet zorgen dat je rentmeester wilt zijn in internationaal opzicht. Wij zijn niet alleen aan de slag voor 16 miljoen Nederlanders. Daar heb ik zojuist over gesproken. Er is ook een ander element. Hoe doen wij het verantwoord voor de generaties die na ons komen? Die vorm van rentmeesterschap zullen wij moeten uitoefenen. In mijn nota over duurzame landbouw staat een aantal stappen en ambities voor over vijftien jaar. Met de sector zullen wij die stappen moeten nemen.

De Kamer zal zich moeten realiseren, net zo goed als anderen zich dat realiseren, dat dit niet in twee jaar kan worden gedaan. Een ondernemer in de agrarische sector die investeert, investeert al heel gauw voor tonnen, zo niet voor miljoenen. Dan moet al gauw in termen van impulsen en omgroei worden gedacht. Verduurzaming en innovatie zijn leidende motieven in de landbouw. Respect voor het leven en respect voor de omgang met levende dieren en levend materiaal is cruciaal.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dit laatste is mij ook uit het hart gegrepen.

Ik kom even terug op de term rentmeester. Wat betekent rentmeesterschap? Wat betekent duurzaamheid? Een rentmeester is volgens mij iemand die kapitaal heeft en leeft van de rente van dat kapitaal. Een goede rentmeester zorgt ervoor dat het kapitaal vermeerderd wordt. Dat is de richting. Je hebt dan ook garanties voor toekomstige generaties. Ik ben blij dat de minister daar de nadruk op legt.

Hoe kun je kapitaal vermeerderen en gebruik maken van de vruchten van het kapitaal, zonder het kapitaal aan te tasten? Terugkijkend moeten wij constateren dat wij op grote schaal kapitaal vernietigd hebben. Denk alleen maar aan het enorme verlies van biodiversiteit. Ik zeg dat niet alleen. De minister weet het nog veel beter. Allerlei organisaties hebben keer op keer duidelijk gemaakt hoeveel plant- en diersoorten, die aangeven hoe rijk het leven binnen de schepping is, per dag, per week en per jaar nog altijd uitsterven.

Minister **Verburg**: Daarover verschillen de heer Schuurman en ik niet van mening. Dat maakt nu juist duidelijk dat het accent moet komen op de verduurzaming. Daarvoor moeten wij eerst de terugloop stopzetten. Tegelijkertijd moeten wij werken aan verbetering van de biodiversiteit.

Overigens moeten wij niet helemaal somber zijn. Soms raken wij hier een paar soorten kwijt, maar worden wij ergens anders met grote verbazing en verwondering weer verrast door de natuur, doordat soorten tevoorschijn komen op plaatsen waar wij ze helemaal niet meer hadden verwacht. Ik ben het eens met de heer Schuurman dat wij als rentmeester op te grote voet hebben geleefd. Moeten wij gewoon doorgaan? Nee! Mijn beleid en het beleid van het kabinet is er voluit op

gericht om dat te veranderen. Dat leven op te grote voet moet eerst worden ingeperkt. Vervolgens moet worden gezorgd voor verdere verduurzaming, zodat wij de aarde op een verantwoorde wijze nalaten aan volgende generaties.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Wat zou ik blij zijn als de minister de lijn van de accentverschuiving, waar ik blij mee ben, doortrok. Zij zou kunnen vaststellen dat wij, zoals vanmiddag aan de orde is geweest, een paradigma shift zullen moeten bepleiten.

Minister **Verburg**: Volgens mij zitten wij midden in die paradigmashift en stellen wij voorwaarden aan duurzaamheid. Als wij het vergelijken met een debat dat misschien tien jaar geleden in deze Eerste Kamer is gevoerd, voeren wij een totaal ander debat. Als wij praten over een zorgvuldige combinatie van ecologie en economie en over verduurzaming, zijn wij vele stappen verder. Maar u en ik hebben ook respect voor de ondernemers die wijzen op de nieuwe mogelijkheden die dat richten op verduurzaming en het accent op innovatie bieden. Met een verwarmingssysteem in de kassen hebben wij dan geen energievretende kassen meer voor de productie van voedsel of sierteelt, maar zijn wij netto-energieleverancier. Neem de garnalenkwekers op de Maasvlakte die gebruikmaken van reststoffen en andere stoffen, afvalstoffen normaal gesproken, om er "happy shrimps", gelukkige garnalen, te kweken. Ik vind het een vondst. Kom er maar op! Dat zijn combinaties waar ik trots op ben en die volstrekt voldoen aan de elementen van zorgvuldig rentmeesterschap. Wij zitten dus volop in die veranderingen. Als u vraagt of wij er al zijn, is mijn antwoord: nog lang niet, daar hebben wij nog een aantal mijlen voor te gaan. En ik denk dat u die met mij wilt gaan.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik heb grote bedenkingen bij het geluk van die garnalen, maar daar zal ik het nu niet over hebben.

Ik voel mij erg aangesproken door uw pleidooi en het pleidooi van collega Schuurman voor rentmeesterschap en duurzaamheid. Als u moet kiezen tussen de mond en de motor, wat beide nuttige toepassingen zijn, kiest u in een wereld waar honger dreigt of heerst, voor de mond en niet voor het stimuleren van de eerste generatie biobrandstoffen. Dat is een beleidskeuze. Die beleidskeuze is ook toe te juichen. Stel dat zo'n zelfde beleidskeuze moet worden gemaakt als het gaat om de efficiency van de voedselproductie. Wij weten allen dat plantaardig voedsel veel efficiënter is te produceren dan dierlijk voedsel. U hebt dat zojuist zelf ook aangegeven. De heer Eigeman heeft ook gezegd dat de wereldvoorraad rijst en graan nog nooit zo laag is geweest als nu. Het is echt een probleem. Het moet dan toch ook aan u knagen dat er bij het afnemen van die wereldgrondstoffenvoorraad hier een overconsumptie is van die wereldgrondstoffenvoorraad, voor een inefficiënt product waarvan wij weten dat er geen noodzaak toe is en het voor een belangrijk deel een luxe product is voor lekkere trek. Kunt u aangeven waarom u in de afweging tussen mond en motor er niet lang over na hoeft te denken en kiest voor de mond en de eerste generatie biobrandstoffen niet gaat stimuleren, maar niet de beleidskeuze maakt om in te zetten op de stimulering van de productie en consumptie van plantaardige eiwitten om op die manier de wereldgrondstoffenvoorraad eerlijker te verdelen?

Minister **Verburg**: Het heeft lang geduurd, maar in de laatste zin komt het eruit. U maakt in eerste instantie de vergelijking tussen de productie van biobrandstoffen en in de laatste zin kwam de consumptie naar voren. Op het moment dat de consumptie verandert, heb je die hele keten nodig. De verwachting in Noordwest-Europa is dat die consumptie zo langzamerhand zal veranderen; er komen alternatieve eiwitten en steeds lekkerder producten. Aan het eind van het verhaal heb je wel de consument nodig die zegt dat hij dat wil, dat hij minder vlees wil eten en voor dat product kiest. Dat betekent dat je in de hele keten iets moet doen. Het is mij veel te gemakkelijk om te zeggen dat de overheid moet aangeven wat de consument mag en moet. Als wij in die richting ontwikkelen en dat bewustzijn zo scherp doorontwikkelen, zou ik daar blij mee zijn. Het is echter iets wat je niet afdwingt, maar wat zich verder moet ontwikkelen.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dat ben ik zeer met u eens. Nederland is in kenniseconomie echter sterker dan in marginale productie. Het kan een beleidskeuze zijn dat de Nederlandse kenniseconomie het voortouw neemt, om de ontwikkeling van plantaardige eiwitten te stimuleren zodat mensen vervolgens makkelijker die keuze maken. U weet dat China en India een voorbeeld nemen aan het rijke Westen voor hun consumptiepatroon. Het is niet toevallig dat de vleesconsumptie daar stijgt. Als wij een bijdrage leveren aan goede alternatieven in plantaardige vorm, kan dat voor de wereld iets betekenen. Dat betekent niet dat je iemand zijn vlees afneemt, maar het betekent dat je plantaardige alternatieven biedt. Bent u bereid om meer in te zetten op de ontwikkeling van plantaardige alternatieven?

Minister **Verburg**: Dat doen wij al. Solanic, de nieuwe fabriek die Avebe onlangs heeft gelanceerd, vind ik een fantastisch staaltje van wetenschappelijk onderzoek. Uit afvalstoffen van aardappelen wordt een nieuw eiwit gehaald dat op enig moment kan worden toegepast voor tal van zaken. Dat soort ontwikkelingen stimuleer ik. Wij kijken zelf ook wat wij meer met alternatieven eiwitten kunnen. Om dat laatste ben ik ook blij. Dat zoeken naar alternatieven en ontwikkelen van alternatieven heeft mijn warme belangstelling en aandacht. Ik denk ook dat wij nog niet aan het eind zijn van de mogelijkheden van die wetenschappelijke en kennisontwikkeling.

Op Europees niveau zijn er voor de duurzame productie van biobrandstoffen criteria opgesteld die geïmplementeerd gaan worden. Het

behoud van biodiversiteit en het behoud van de broeikasbalans -- de productie van energiegewassen mag niet meer energie kosten dan het oplevert -- zijn hierbij belangrijke criteria. Gegeven de schadelijke gevolgen van de toenemende productie van biobrandstoffen voor de biodiversiteit en de ontbossing ben ik het van harte eens met de woordvoerders die erop aandringen om vooral in te zetten op de tweede generatie biobrandstoffen. Daarvoor zet ik ook kennismiddelen in, zoals de heer Schaap heeft gesteld. Wageningen UR ontwikkelt met internationale consortia van bedrijven en andere kennisinstellingen onder andere processen voor de productie van waterstof en voor de productie van tweede generatie biobrandstoffen en chemicaliën uit biomassa. Deze onderzoeksprogramma's worden mee gefinancierd door de Europese Unie. Ik zie innovatief ondernemerschap als drijvende kracht achter de zoektocht naar die nieuwe balans, achter duurzame ontwikkeling en de duurzame ontwikkeling als het startpunt van innovatieve ontwikkeling. Dat zijn namelijk de ideeën en ambities van het bedrijfsleven en die spelen ook in op de vragen van bewuste consumenten.

Ik ben dan weer bij de heer Koffeman en bij de keten en de samenhang van het land tot de klant. In dat opzicht mogen wij onszelf gelukkig prijzen dat het Nederlandse agrobedrijfsleven over een enorme innovatieve kracht en dynamiek beschikt. Dat betekent uiteraard niet dat ondernemers er alleen voor staan en dat de overheid de handen in de zakken houdt of achter de rug. Verschillende agrosectoren hebben hun visie en toekomstbeeld vastgelegd in zogenaamde innovatieagenda's. Die vormen een goede basis van samenwerking, voor het opstellen van onderzoeksprogramma's, voor het invullen van programma's in de groene kenniscoöperatie en in het onderwijs en voor de inzet van financiële stimulansen.

Ik ben ook zeer ingenomen met de korte lijnen op het terrein van LNV tussen de wetenschap en de praktijk, tussen theorie en praktijk en de korte lijn met het ministerie, omdat wij zo zo direct mogelijk de aansluiting kunnen stimuleren en behouden. Wij hebben slimme en aansprekende concepten nodig. Uitwisseling van kennis en ervaring tussen de agrosector en andere domeinen moet bijdragen aan de vorming van nieuwe denkrichtingen. Doorbraaktechnologieën zoals ICT, nanotechnologie, biotechnologie en genomics zullen worden ingezet om input te verminderen, om output te maximaliseren en om afvalstoffen te reduceren en om te vormen tot uitgangsmateriaal voor nieuwe productieprocessen. De heer Eigeman noemde dat principe "cradle to cradle". Dat is mooi: afval als uitgangsmateriaal voor nieuwe productieprocessen.

Ik ben het met de heer Schaap eens dat biotechnologie mogelijkheden biedt voor de uitdagingen waar de landbouw voor staat, niet alleen in onze regio maar zeker ook in ontwikkelingslanden. Ook de heren Willems en Schuurman spraken over dit thema. Het doorbreken van het taboe, zoals de heer Schaap het noemde, is noodzakelijk, maar moet wel nadrukkelijk gebeuren met inachtneming van randvoorwaarden, met name op het gebied van voedselveiligheid, het milieu en de keuzevrijheid voor de consument. Dat is de reden dat ik in de Landbouwraad heb gepleit voor toelating van ggo-producten. Als de Europese voedselveiligheidsautoriteit, de EFSA, een ggo als veilig heeft beoordeeld voor mens, dier en milieu, dan dient dat ook tot de markt te worden toegelaten. Dat is het Nederlandse uitgangspunt.

De heer Schuurman vroeg of er niet te weinig aandacht is voor cisgene transformatie. Ik wijs erop dat cisgene transformatie een van de interessantste nieuwe technologieën is. In Europees verband is hiervoor dan ook wel degelijk aandacht. Thans wordt de discussie gevoerd over de vraag hoe deze technieken moeten worden geduid en ook of het eindproduct als ggo moet worden gekwalificeerd. Zou de uitkomst zijn dat dit het geval is, dan gelden de Europese voorwaarden voor het toelaten van ggo's. Ik ben een warm voorstander van de toepassing van dergelijke innovaties als de EFSA de veiligheid positief beoordeelt.

Ik ga over tot de behandeling van een nieuw onderwerp en dat is het gemeenschappelijk landbouwbeleid en de health check. Interesse in het ontwikkelen van iets nieuws en de wil om je te verdiepen in de vraag van de markt en hoe die zich zal ontwikkelen, heeft de Nederlandse agrosector nodig. Nederland juicht het dan ook toe dat wij nu en in de komende jaren in de Europese Unie opnieuw fundamenteel met elkaar nadenken over de toekomst van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Dat het landbouwbeleid een gemeenschappelijk beleid moet blijven, staat voor mij vast. De uitdaging waarmee wij nu worden geconfronteerd en die ik zojuist schetste, geeft daartoe zeker even zoveel aanleiding als de opgave waarvoor Sicco Mansholt stond, de grondlegger van het gemeenschappelijk landbouwbeleid die dit jaar overigens honderd jaar geleden het levenslicht zag. Het is daarom goed dat wij nu in Europa opnieuw de tijd nemen om ons gemeenschappelijk landbouwbeleid aan een kritische zelfreflectie te onderwerpen en om zo nodig opnieuw in te richten. De mededeling van de Commissie over de health check voor het gemeenschappelijk landbouwbeleid kan Nederland in grote lijnen ondersteunen. De voorstellen betekenen een steun in de rug voor een gezond ondernemersklimaat in de landbouw, waarbij innovatie, gelijk speelveld en versterking van de concurrentiekracht sleutelbegrippen zijn. Bovendien maken zij het mogelijk om Europese inkomenstoeslagen sterker te koppelen aan het realiseren van maatschappelijke waarden als voedselveiligheid, voedselzekerheid, het in stand houden van landschap en natuur en de zorg voor milieu en dierenwelzijn.

De heer **Schaap** (VVD): U deed een warme aanbeveling voor een heroriëntatie van het Europese landbouwbeleid. Dat betekent dat u zich behoorlijk gaat verzetten tegen de druk van alle kanten om te komen tot hernationalisering van het landbouwbeleid?

Minister **Verburg**: Daarover bestaan verschillende opvattingen. Eén ding is zeker, het budget voor het gemeenschappelijk landbouwbeleid staat vast tot 2013. Wij oriënteren ons nu op de toekomst en ik meen dat het belangrijk is om nu stappen te nemen die gericht zijn op die toekomst. Het is mijn overtuiging dat de nieuwe mondiale uitdagingen die u vanmiddag uitvoerig hebt geschetst en waarop ik vanavond heb gereageerd, Europa noodzaken tot een gezamenlijk optrekken en het zich opstellen als een wereldwijd verantwoorde partner. Ik vond uw bijdrage van vanmiddag dan ook boeiend. Europa staat voor een opgave waarbij het zich richt op het klimaat, de duurzaamheid, wereldvoedselzekerheid enzovoorts. Het is mijn overtuiging dat wij een dergelijk beleid ook na 2013 nodig hebben.

Ik zei dat het beleid meer maatschappelijke randvoorwaarden moet kennen. Daar komt bij dat de health check een prima gelegenheid biedt om vereenvoudiging van de regelgeving door te voeren en om vermindering van de administratieve lasten te realiseren. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de toekomst moet niet alleen effectief, maar ook efficiënt worden ingericht, zeg ik in antwoord op de opmerking van de heer Smaling over de hoge administratieve lasten van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Ik ben het zeer met hem eens. Ik heb de commissaris al uitgedaagd om met zeer forse vereenvoudigingen te komen. Zij schrijft daarover in haar mededeling dat de nadere invulling daarvoor nog moet komen. Wij zullen haar aan haar woorden houden, zeker nu de Eerste Kamer dit voornemen steunt.

De ideeën voor een health check zijn wat mij betreft een goede eerste stap in de richting die wij uit willen, namelijk een eenvoudiger gemeenschappelijk landbouwbeleid, waarmee de directe koppeling tussen producten en steun is los gelaten en waarmee de inkomenstoeslagen sterker zijn verbonden met de maatschappelijke waarden die wij allen belangrijk vinden. Maatschappelijke diensten die ondernemers leveren, moeten passend beloond worden. Let wel, ik zeg: een eerste stap. Ik ben het helemaal eens met commissaris Fischer-Boel. Zij zei dat de health check en de verdere hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid op één lijn moeten liggen. Two steps, one vision, zei zij daarover. De uitdrukking two steps is overigens van belang. Ik heb al gezegd dat het landbouwplafond op de Europese begroting tot 2013 vastligt en dat wordt hiermee gemarkeerd. De health check laat dat kader volledig intact. Volledige ontkoppeling van de resterende steun en afscheid van inkomenssteun gebaseerd op historische referenties, is een kernelement van de ideeën van de Commissie. Ik onderschrijf die, met de aantekening dat soms -- denk aan zetmeel -- een overgangsperiode nodig is om marktverstoringen, marktdistorsies, te voorkomen. Ongewenste regionale effecten moeten bovendien met flankerend beleid gecorrigeerd kunnen worden. De overgang van een historisch naar een regionaal model van inkomensverdeling vraagt om zorgvuldige afwegingen op het punt van overgangstermijnen, gebiedsafbakening enzovoorts. Ik denk verder aan de beoogde maatschappelijke functies waaraan die steun in de toekomst kan worden verbonden.

De heer Willems vraagt hoe ik denk over een publieke noodvoorziening voor de graan- en zuivelmarkt en wellicht voor andere markten. De Commissie geeft met de health check duidelijk aan dat zij aanstuurt op een verdere afslanking van het resterende markt- en prijsbeleid, in het bijzonder tegen de achtergrond van de gunstige vooruitzichten in de graan- en zuivelmarkt. Dat past bij mijn inzet. Om die reden ben ik ook niet op voorhand overtuigd van de noodzaak van het creëren van brede vangnetten op dit gebied. Wat mij betreft zou echt uitsluitend sprake moeten en mogen zijn van een noodvoorziening. Bij de vormgeving van het toekomstig gemeenschappelijk landbouwbeleid gaat het om ingrijpende verschuivingen. Des te meer is er reden om dit met de grootst mogelijke zorgvuldigheid vorm te geven en uit te voeren.

Tegelijk mag het betrachten van zorgvuldigheid niet worden vertaald met immobiliteit. Al voor 2013 moeten zichtbare stappen worden gezet op de weg naar een maatschappelijk steviger gefundeerde inkomenssteun. Zeker in eerste instantie en misschien ook op de langere termijn zullen wat Nederland betreft de nieuwe uitdagingen die de Commissie terecht noemt binnen de eerste pijler van het gemeenschappelijk landbeleid moeten worden aangegaan. Dat kan ook heel goed met de opgaven die ik noemde op het gebied van klimaatverandering, voedselveiligheid, voedselzekerheid, milieu et cetera. Van de noodzaak om het percentage verplichte modulatie te verhogen, ben ik dan ook niet overtuigd, zeg ik in de richting van de heren Eigeman en Schuurman. Zij stelden dit punt aan de orde. Ik denk aan verruiming van de toepassingsmogelijkheden van artikel 69 in de eerste pijler. Dit artikel biedt lidstaten de mogelijkheid om betalingen te richten op specifieke soorten landbouw die extra prestaties leveren voor het milieu of die extra kwaliteit voor de eindproducten betekenen. Andere lidstaten passen artikel 69 zo toe dat zij daarmee steun kunnen geven aan de teelt van gewassen met bepaalde eigenschappen, voor deelname aan kwaliteitsprogramma's voor zuivel of rundvlees of voor het toepassen van bepaalde milieumaatregelen. Onder bepaalde voorwaarden kan het voor Nederland ook interessant zijn om artikel 69 toe te passen. Ik ga hierop studeren en hierover overleg plegen. Wij gaan dus na of en, zo ja, hoe wij dit kunnen doen.

De heer **Eigeman** (PvdA): Ik heb artikel 69 niet genoemd, maar een ruimere toepassing biedt meer soelaas om maatschappelijke doelen te realiseren. Ik vind het echter jammer dat de minister niet wat meer ruimte wil bieden op het punt van de strikte scheiding tussen de eerste en de tweede pijler. De ruimte voor Nederland wordt groter als iets meer ruimte wordt genomen door vrijwillige modulatie. Waarom doet de minister dat niet? Vanuit bestuurlijk oogpunt snap ik het, maar het is de

moeite waard om te proberen wat meer bestuurlijke ruimte creëren.

Minister **Verburg**: Ik weet niet meer precies wie het citaat van mijn voorganger gebruikte: van elke euro investering blijft €0,75 aan de strijkstok hangen. Met het ruimer toepassen van artikel 69 worden de maatschappelijke bijdragen van agrariërs zo direct mogelijk beloond. Als wij naar de tweede pijler gaan, komen wij op POP's terecht, op nieuwe ontwerpen, op cofinanciering. Daarvoor zijn heel ingewikkelde zaken nodig. Via artikel 69 kunnen wij veel directer sturen. Wij zullen veel directer op en rond het boerenerf resultaat kunnen zien.

De heer **Eigeman** (PvdA): Ik constateer dat de minister mijn inhoudelijke doelstelling deelt en dat zij met artikel 69 allerlei ingewikkelde Brusselse regelgeving omzeilt.

Minister **Verburg**: Ik ben er nooit op uit om Europese regelgeving te omzeilen. Als wij in de geest van de heer Smaling de administratievelastendruk effectief kunnen verminderen, dan is dat mij een lief ding waard. Ik denk dat dat ook geldt voor de partij van de heer Eigeman.

De heer **Eigeman** (PvdA): Het gaat om het op een goede manier gebruikmaken van de Europese regelgeving. Als wij scherper gebruikmaken van artikel 69, dan komt de minister beter toe aan datgene wat zij via de tweede pijler ook kan.

Minister **Verburg**: U formuleert het op uw eigen manier. Voorlopig heb ik een voorkeur voor de eerste pijler, vanwege de eenvoud en de directheid van de toepassing.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Aan het eind van haar eerste blok sprak de minister over innovatieve ontwikkelingen in relatie tot duurzaamheid. Zij verwees naar genetisch gemanipuleerde organismen. Dat ging allemaal heel snel in vergelijking met de grote problemen die wij in deze Kamer al meer dan twintig jaar bespreken. Rondom ggo's wordt het "nee, tenzij"-criterium of het "ja, mits"-criterium gehanteerd. Laten wij ons even beperken tot de akkerbouw. Wat de cisgenese betreft ben ik best tevreden met dat "ja, mits". Ook in de dierenwereld komt een bepaalde vorm van inteelt voor. Ook daar heb je rekening te houden met ecologische systemen. Het gaat om een techniek die iets bewerkstelligt dat ook op een min of meer natuurlijke wijze zou kunnen ontstaan. Transgenese heeft echter enorm veel consequenties, met name op de lange termijn. De minister noemde het "mits" alleen in relatie tot veiligheid en gezondheid, maar dat is te gemakkelijk. Je moet op zijn minst ook denken aan het verlies aan biodiversiteit. Alle voorstanders van ggo-planten zeggen dat voor dat probleem nog geen oplossing gevonden is. Genetisch gemanipuleerde planten leiden tot een verlies aan biodiversiteit. Dan moet er ergens een alarmbel gaan klinken.

Bijna iedereen geeft aan dat een grootschalige, intensieve invoering nodig is met het oog op de financiële inzet en vanwege de beoogde resultaten. Voor ontwikkelingslanden kan dat leiden tot een grotere afhankelijkheid en misschien zelfs wel het verlies aan oude landbouwproductiemethoden waarin een bepaalde wijsheid geborgen zit waar wij, Westerse mensen, de ogen makkelijk voor sluiten. Zo zijn er nog wel meer argumenten onder dat "mits" te brengen. Ik zou willen dat de minister de Nederlandse inbreng helder in het gemeenschappelijk landbouwbeleid blijft verkondigen.

De heer **Schaap** (VVD): De heer Schuurman luidt hier weer de alarmbel rond genetische modificatie. Het afzien van het gebruik van genetische modificatie is echter rampzalig, vooral voor de Derde Wereld. Ik wijs op de ziekten en plagen aldaar. Met genetische modificatie kunnen daarvoor heel gemakkelijk oplossingen worden gevonden. Ik heb vanmiddag het voorbeeld genoemd van de schimmel in de droge rijstbouw. Door allerlei angsthazerij duurt de ellende in die landen wel voort.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Vaak als iemand interrumpeert, denk ik: daar zit wel wat in. Dat geldt ook voor de woorden van de heer Schaap. Cisgene modificatie biedt mijns inziens meer mogelijkheden dan de transgenese, die altijd gepaard gaat met een afname aan biodiversiteit. Ik vind de risico's daarvan groot, juist met het oog op de toekomst en duurzame productie. Datgene wat wij nu verliezen aan biodiversiteit, zouden wij in de toekomst wel eens nodig kunnen hebben.

De heer **Schaap** (VVD): Er worden op dit moment op grote schaal genenbanken opgezet. Er wordt een enorme hoeveelheid genetisch materiaal bewaard. Die biodiversiteit wordt volgens mij echt wel veiliggesteld.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dit is nu juist een argument dat ik tegen de heer Schaap zou moeten inbrengen in plaats van andersom. Jarenlang heb ik tegen studenten gezegd dat zij erop moeten letten dat wij vele planten- en diersoorten verliezen. Veel mensen zeggen dan: geen nood, wij richten wereldwijd genenbanken op. Gelukkig wel, maar het is natuurlijk wel heel merkwaardig. Op een kunstmatige wijze gaan wij dát doen wat wij op een natuurlijke wijze zouden moeten bewaren en beschermen.

De heer **Schaap** (VVD): Die genenbanken worden niet opgezet omdat wij bezig zijn om zo veel kunstmatig uit te roeien. Veel soorten die nu nagenoeg onvindbaar zijn, zijn met een genenbank direct bruikbaar voor de land- en tuinbouw, voor de veredeling, enz. Het probleem is niet zo groot als de heer Schuurman schetst.

Minister **Verburg**: Ik geniet zeer van dit interruptiedebatje. Het raakt aan een kernpunt van de hele discussie rond biotechnologie. Als ik een taxatie mag maken, dan is deze avond te kort om deze discussie zorgvuldig te voeren. Als de Kamer mij zou uitnodigen voor een nader debat hierover, dan zou ik dat debat zeer graag voeren. Het is uitermate wezenlijk om dit vraagstuk te doordenken in al zijn mogelijke kansen en risico's, ook in het licht van een duurzaam landbouwbeleid. Die discussie moet behoedzaam en zorgvuldig worden gevoerd. De heer Schuurman zegt dat transgenese ten koste van biodiversiteit gaat. De heer Schaap zegt, volgens mij terecht, dat je niet moet generaliseren. Sommige transgenese maakt het mogelijk om een hogere productie te krijgen of om een ras te ontwikkelen waarvoor minder gewasbeschermingsmiddelen nodig zijn. Kortom, er valt heel veel over te zeggen. Het is uitermate boeiend om hierover van gedachten te wisselen. In Europa hangen nog veel taboes om dit onderwerp. Ook in de Tweede Kamer wordt heel divers over dit onderwerp gedacht. Wij moeten kijken naar de kansen, zonder daarbij de risico's en de ethische afwegingen uit het oog te verliezen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Als voorzitter van de vaste commissie voor LNV kan ik wel zeggen dat de commissie er zeker over zal nadenken of wij daarover volgend jaar niet eens met elkaar een hele avond moeten spreken. Ik ben het eens met uw argumentatie dat hier heel snel in een paar zinnetjes heel belangrijke dingen worden gezegd waaruit verkeerde conclusies zullen kunnen worden getrokken.

De heer **Willems** (CDA): Voorzitter. Ik dacht dat de minister ons uitnodigde om dat debat zelfs eerder dan volgend jaar te houden. Ik krijg de indruk dat wanneer wij dat debat eens in de komende maanden voeren, de discussie op een goed niveau wordt gebracht en wij dan verder komen met de antwoorden hoe wij nu verder met ggo.

Minister **Verburg**: Voorzitter. Als oud-parlementariër weet ik dat dit de orde van de Eerste Kamer zelf is.

De **voorzitter**: Mevrouw de minister, dat heeft u buitengewoon goed gezien!
**

Minister **Verburg**: Voorzitter. De twee pijlers van het gemeenschappelijk landbouwbeleid hebben in het verleden hun diensten bewezen. In reactie op de vraag van de heer Koffeman zeg ik nu geen reden te hebben daarvan af te stappen. Ik ben blij met het Plattelandsontwikkelingsprogramma 2007-2013, maar ik zie ook goede mogelijkheden om via de eerste pijler een verdere bijdrage te leveren aan de vermaatschappelijking van de landbouw.

De heer Willems stelde een aantal vragen over toepassing van de cross compliance. Ik wens dat dit ook voor de toekomst een belangrijk instrument blijft. In het licht van het doel van de cross compliance is een nadere analyse van de reikwijdte van het instrument nodig. Het moet de wensen en eisen van de samenleving op het vlak van duurzame landbouwproductie blijven weerspiegelen. Er moet een juiste balans zijn tussen kosten en baten van de geldende voorwaarden. Ook moet het de duurzame landbouw stimuleren. Ik zie dat de heer Willems het met me eens is. Terecht wil de Commissie onderzoeken of er geen randvoorwaarden zijn die irrelevant zijn voor het doel dat wij willen bereiken en of er omgekeerd niet randvoorwaarden moeten worden toegevoegd om de effectiviteit te vergroten. Kern van de zaak is immers dat de gestelde voorwaarden een goede weerspiegeling vormen van de maatschappelijk gewenste duurzaamheid op nationaal en regionaal niveau. Wat Nederland betreft blijft de cross compliance gericht op de legitimatie van het huidige landbouwbeleid en op het bijdragen aan de ontwikkeling van een duurzame economische landbouw.

De heer Smaling vroeg of het loslaten van de melkquotering niet leidt tot verdere intensivering van de productie en tot een lagere prijs voor de boer. Wanneer de komende jaren de melkquota met enkele procenten worden verruimd, zal dit geen substantiële gevolgen hebben voor de intensiteit van de melkveehouderij. Als vanaf 2015, na de zogenaamde zachte landing, de melkquotering helemaal verdwijnt, zal de melkproductie plaatsvinden op die plaatsen waar dat het beste kan. Uiteraard gebeurt dit binnen de uit het oogpunt van duurzaamheid gestelde grenzen. Die intensiteit wordt mede bepaald door de milieuvraagstukken.

Ter afronding van het blokje Europa ga ik in op de vraag van de heer Smaling of het mij lukt in Europa zaken voor elkaar te boksen. Ik heb daar mijn bokshandschoenen niet voor nodig. Ik heb met veel Europese collega's intensief contact om steun te vinden voor de Nederlandse opvatting over de health check. Ook op ambtelijk niveau vinden overigens de nodige contacten plaats om coalities te smeden; dit gebeurt niet alleen in Brussel maar ook in de verschillende hoofdsteden. Daarbij doel ik op de landbouwattachés waarover de heer Smaling eerder sprak. Overigens waren zij vorige week in Nederland en heeft de Kamer kennis met hen gemaakt.

De heer **Koffeman** (PvdD): U sprak over vergroting van de melkquota. U zei dat dat onder de randvoorwaarde van milieu zou plaatsvinden. Wij weten echter dat er mogelijkerwijs een knelpunt bestaat tussen milieu en dierenwelzijn. Momenteel wordt gekeken naar de vraag of koeien naar binnen gebracht moeten worden in geconditioneerde omstandigheden, zodat de broeikasgassen afgevangen kunnen worden. Anderzijds bestaat er een voorkeur voor koeien in de wei. Overigens heeft CLM aangegeven dat er geen groot verschil zou hoeven te bestaan in de effecten van enerzijds koeien die buiten gehouden worden en anderzijds koeien die binnen gehouden worden. Is naast milieu ook dierenwelzijn voor u een randvoorwaarde? Hoe wilt u beide aspecten met elkaar in verbinding laten staan?

Minister **Verburg**: Alle elementen die in de vermaatschappelijking meegenomen worden -- dat zijn landschap, milieu, natuur, biodiversiteit en dierenwelzijn -- tellen mee. De vraag is dus hoe wij daar de komende jaren mee omgaan. Ik kan daar nu mijn ideeën over geven. Ik wacht daar echter mee, maar ik vind wel dat er een gebalanceerd kader moet zijn. Natuurlijk vormen de milieurandvoorwaarden daar één deel van. Er zijn er echter nog meer en die zullen wij met alle betrokkenen moeten wegen. Daarbij zijn heel veel stakeholders betrokken, want gelukkig bestaat er een toenemende aandacht en belangstelling voor de veehouderij, de hele agrosector en het hele platteland. Daar ben ik alleen maar blij om.

De heer **Smaling** (SP): Ik ben ervan overtuigd dat u in Brussel uw vrouwtje staat te midden van uw 26 collega's. Daar bestaat bij mij geen twijfel over. Toch wil ik even met u doorexerceren over hetgeen ons nu te wachten staat. Het ziet er toch allemaal nog heel ingewikkeld uit. Ten eerste kiest u voor een volledige ontkoppeling. Er zijn echter ook lidstaten die dat helemaal niet willen en die hun productie deels willen kunnen blijven steunen. Dat is al een ongelijkheid binnen de lidstaten die een rol speelt. Ten tweede kiest u voor een regionale benadering, terwijl andere lidstaten voor een historische benadering kiezen. Deze regionale benadering gaat dan ergens een soort overlap vertonen met de tweede pijler. Daarvan zegt u zelf dat dat toch ingewikkeld is omdat wij dat cofinancieren. Dat heet POP-2 en is een uitvoering van het Meerjarenplan Vitaal Platteland. Met de Invoeringswet Ruimtelijke Ordening die er ook nog aankomt hebben de provincies straks veel meer te zeggen over wat er binnen de provincie gebeurt. Daarmee ontstaat in mijn optiek dus een vrij onoverzichtelijk en ongelijksoortig speelveld binnen de EU. In het eigen land ontstaat er bovendien een verschil tussen provincies, waardoor het een heel groot verschil zal uitmaken of je bij Emmen of bij Ommen in de buurt woont.

Minister **Verburg**: Uw vraag is complex. Het is terecht dat u deze stelt. Ik begin bij het meest eenvoudige deel ervan.

Normaal gesproken is de ontkoppeling van alle producten in 2013 voor alle lidstaten een feit. Na 2013 bestaat in geen enkele lidstaat een nieuw landbouwbeleid op historische basis. Nederland heeft nu nog een beleid op historische basis; andere lidstaten zijn al omgeschakeld naar een regionaal beleid. Wij zijn nog niet omgeschakeld, terwijl nieuwe lidstaten helemaal geen historisch gebaseerd beleid hebben omdat zij zich later bij de EU hebben aangesloten. Vanaf 2013 behoren beide dus tot het verleden. Hoe speel je daar dan op in? Het LEI en andere deskundigen hebben gezegd dat als men naar die ontkoppeling wil toegroeien, men moet nadenken of het gewenst is om dat in stappen te doen. Daarbij kunnen voor bijvoorbeeld zetmeel of de kalversector tussenstappen gezet worden. Nagegaan kan dan worden wat de risico's en de mogelijkheden zijn bij fasering.

Realisering van een regionaal model heeft ook nogal wat voeten in de aarde. Wij kunnen het hier vanavond met elkaar eens worden. De vraag is echter hoe je nu die regionale mogelijkheden invult. Dat zal heel veel voeten in de aarde hebben. Het is verstandig om daarmee tijdig te beginnen en het gefaseerd in te voeren, zodat alle ondernemers in 2013 ook toegerust zijn voor de nieuwe periode van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Dat is inderdaad complex, maar dat is wel het geval met meer politieke uitdagingen. Ik vind het een kans en mogelijkheid die wij moeten benutten. Dat zullen wij hopelijk binnen alle complexiteit maar ook met alle spelers die daarin een rol kunnen spelen en hun verantwoordelijkheid moeten nemen, tot een goed einde brengen.

De heer **Smaling** (SP): Toch nog een gewetensvraag aan de minister. Gelet op hoe de tweede pijler er uit gaat zien, is mijn vraag wat nog de meerwaarde is van het feit dat Brussel het doet. De minister zou het dan toch direct uit de nationale middelen kunnen doen? De Duitsers hebben daarvoor een leuke uitdrukking: warum einfach wenn es auch kompliziert geht?

Minister **Verburg**: Soms heb je je ook aan toezeggingen te houden. Wij hebben dit eerder afgesproken. Dan kun je niet zeggen: het komt ons nu beter uit om het niet via Brussel te doen. Dat betekent dat wij eenzijdig een bijdrage zouden leveren aan verlaging van de bijdrage aan Europa. Dat lijkt mij ook niet sportief. Bovendien lopen de programma's van 2007 tot 2013 nu. Dus de inschrijvingen daarvoor vinden nu plaats. Ik vind dat politiek toch ook wel een heel klein beetje consistent mag zijn. Toch?

De heer **Smaling** (SP): Ik zei dat het een gewetensvraag was.

Minister **Verburg**: Oké. Dat is een hele opluchting.

Voorzitter. Nieuwsgierig, creatief en met de mouwen opgestroopt, dat zijn de kernkwaliteiten die de Nederlandse land- en tuinbouw en visserij groot hebben gemaakt en die de Nederlandse land- en tuinbouw en visserij ook groot moeten houden. Ik zet mij ervoor in dat wij een krachtige en innovatieve agrosector in Nederland houden. Ik zet mij ervoor in dat het Europees landbouwbeleid en plattelandsbeleid hun communautair karakter gaan behouden. Ik zet mij ervoor in dat in het beleid een krachtige verbinding wordt gelegd met maatschappelijke waarden zoals voedselveiligheid, milieu, dierenwelzijn, natuur en landschap. Ik zet mij ervoor in dat wij ook oog houden voor het aspect van zelfvoorzienendheid als strategisch doel van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Ten slotte zet ik mij er voor in dat wij gesteld voor de keuze food, feed or fuels, prioriteit geven aan de menselijke voedselvoorziening. Dat zal voor mij het perspectief en de toetssteen zijn voor de beoordeling van health-checkvoorstellen en de discussies over de toekomst van het gemeenschappelijk landbouwbeleid na 2013.

Ik ga vervolgens in op een aantal specifieke vragen. Allereerst de vraag van de heer Schaap of het niet tijd wordt voor een helder structuurbeleid. Moet de politiek niet sturen op zaken zoals schaalvergroting? De structuur van de landbouw wordt in sterke mate bepaald door de mondiale en de Europese ontwikkeling van de landbouw. Schaalvergroting behoort daarbij, zij het niet als enige ontwikkelingsrichting. Via het gemeenschappelijk beleid in Europa maar ook bij de nationale invulling daarvan geven wij politiek richting aan de ontwikkeling van de landbouwstructuur, niet alleen via de ad-hocreactie op bijvoorbeeld megastallen, maar ook met mijn visie op de duurzame veehouderij en de in ontwikkeling zijnde Agenda landschap. Overigens houden wij de vinger aan de pols bij de uitwerking van de Reconstructiewet. Daarmee is ook zeer veel geld gemoeid.

De heer Smaling heeft gevraagd hoe ik de relatie zie tussen schaalvergroting en duurzaamheid. Hij dacht dat hij mij betrapte op tegenstrijdigheden. Verduurzaming leidt niet automatisch tot schaalvergroting maar het kan wel. Dat blijkt nog eens uit de vier rapporten die vanmiddag zijn gepresenteerd. Bepaalde milieumaatregelen zijn kostbaar -- ik denk onder meer aan de fijnstofproblematiek -- en renderen dus beter vanaf een bepaalde schaalgrootte. Datzelfde kan gelden voor maatregelen voor dierenwelzijn. De ontwikkeling van megastallen biedt daarvoor kansen die moeten worden benut.

De heer Schuurman heeft gevraagd om een reactie op de stelling dat industriële landbouw en duurzaamheid met elkaar strijden. Ik neem afstand van het begrip "industriële landbouw". Ik weet niet wat dat precies is. Landbouw in Nederland kent vele verschijningsvormen van verschillende identiteit. Intensieve landbouw staat zeker niet per definitie op gespannen voet met duurzaamheid.

De heer Schuurman heeft verder gevraagd of ik de biologische landbouw nog sterker wil bevorderen dan nu al gebeurt. Het beleid inzake stimulering van biologische landbouw is de afgelopen jaren succesvol gebleken. Wij hebben vooral ingezet op de stimulering van de vraag en het verleiden van de consument, dus: van het land tot de klant. Nu is de vraag naar producten groter dan het aanbod. Boeren moeten nu de kans krijgen maar ook de kans grijpen om voldoende aanbod te leveren. Daartoe is een sterke vraag naar biologische producten uit de markt immers de beste stimulans.

De heer **Koffeman** (PvdD): Uw doelstelling voor 2007 was 5% consumptie van biologische voedingsmiddelen en voor 2010 10% van het landbouwareaal biologisch. Kunt u zeggen hoe het met die doelstellingen staat en hoe realistisch het is om die 10% voor 2010 binnen te halen? Is die 5% voor 2007 inmiddels binnengehaald? Zo dat in 2007 niet gebeurd is, gaat dat dan in 2008 gebeuren?

Minister **Verburg**: De doelstellingen zoals wij die voor ogen hadden, zijn niet gehaald. Dat laat ook zien dat je wat dat betreft consumenten niet kunt dwingen om biologische producten te kopen. Als klanten die producten niet kopen, gaan de retailers ze niet aanbieden en gaan boeren ze niet produceren. Wat wij nu meemaken heb ik nog niet meegemaakt en mijn voorgangers ook niet, namelijk dat de vraag groter is dan het aanbod omdat sommige producenten hebben gemerkt dat de markt in Duitsland, Denemarken of Groot-Brittannië vragender is dan tot nu toe in Nederland. De vraag groeit nu dus. De deskundigen zijn ervan overtuigd dat die vraag zich zal doorzetten totdat de biologische landbouw en de biologische consumptie geworteld zijn en tussen de 5% en de 10% zullen zijn van de totale productie en consumptie. Laten de boeren dan nu hun kans grijpen en laat de gehele keten zich daarvoor inzetten. Met die keten hebben wij onlangs een convenant gesloten, zodat iedereen, zowel de producent als de verwerkende industrie en de retail zich ervoor gaan inzetten dat die biologische landbouw op eigen benen kan staan en dat deze ook qua consumptie een substantieel deel uitmaakt van de consumptie.

De heer **Koffeman** (PvdD): De minister heeft doelstellingen geformuleerd. Die doelstellingen waren niet gebaseerd op de wil van de consument, maar op de wens om te bevorderen dat de consument bij 5% van zijn voedsel voor biologische producten kiest. Met het oog op zelfreflectie kan ook bekeken worden of de stimuleringscampagnes van de overheid wel toereikend zijn geweest. Is de minister bereid om alles op alles te zetten om haar aanvankelijke doelstellingen, de genoemde 5 en10%, alsnog binnen te halen? Andere Europese landen zitten daar ruim overheen. Het kan dus wel degelijk. Het is niet zo dat de Nederlandse consument niet bereid is om biologische producten te kopen. Bij het project "Adopteer een kip" is gebleken dat heel veel consumenten bereid waren om een kip te adopteren, als het maar op een aansprekende wijze wordt gepresenteerd.

Minister **Verburg**: Evalueren doen wij als geen ander. Wij zijn toe aan de derde nota over biologische landbouw. Wij hebben er twee geëvalueerd. Daarbij hebben wij moeten vaststellen dat zelfs prijssubsidiëring klanten er niet toe kon verleiden tot een blijvende grotere afname van biologische producten. Prijsondersteuning helpt dus niet.

Wat wij nu zien is iets nieuws. De vraag overstijgt het aanbod en de hele keten ziet nu perspectief. Men merkt dat er meer vraag is. Als daaraan niet tegemoet kan worden gekomen met de Nederlandse productie, dan willen zij het ergens anders vandaan halen omdat hun klanten het gewoon willen hebben. Dat biedt perspectief. Voorts staan in de nieuw nota over duurzame landbouw een aantal concrete projecten die haalbaar zijn. Ik heb er vertrouwen in, zonder dat ik mij op een percentage x ga vastleggen, dat de biologische landbouw een ontwikkeling doormaakt die haar op de gewenste plek brengt, namelijk een x-percentage van zowel de productie als de consumptie. Of dat nu 8% is of 10,5% wordt, vind

ik niet zo interessant. Het wordt substantieel en het wordt een deel van de productie en de consumptie.

De heer **Koffeman** (PvdD): De minister had aanvankelijk een doelstelling die duidelijk gekwantificeerd was. Dat was niet x%, maar 5% en 10%. Als je dat niet haalt, kun je die doelstelling vervangen door x, maar gelet op het feit dat wij achterlopen op andere landen, kun je ook een conclusie trekken: het ligt niet aan de latente bereidheid van de Nederlandse bevolking; kennelijk doen wij iets verkeerd in de promotie en dus gaan wij ervoor zorgen dat die 5 en 10% alsnog worden gerealiseerd. Is de minister daartoe bereid?

Minister **Verburg**: In de convenanten die twee weken zijn gesloten heb ik juist afspraken gemaakt over de promotie en marketing. Marketing moet je overlaten aan de mensen die er verstand van hebben. Ik deel een publiek geheim als ik zeg dat de retailers daar meesters in zijn. Zij kunnen dat veel beter dan de overheid.

De heer Schuurman heeft gesproken over het cultuurparadigma. Dat moet veranderen: er moet een cultuurparadigmashift komen. Hij vraagt zich af hoe zich dit verhoudt met de rest van mijn portefeuille. Hij heeft gezegd dat de natuur in het verleden als levenloos werd gezien. Ik neem daar afstand van. Ik onderschrijf wel dat de bescherming van het leven een uitgangspunt moet zijn. Dat geldt niet alleen voor de veehouderij, maar voor de volle breedte van mijn portefeuille. Dat blijkt bijvoorbeeld uit mijn beleid inzake milieu of dierenwelzijn. Technologie is belangrijk en nodig om grote stappen te zetten in verduurzaming en dus staat technologie in dienst van levende wezens en de beschermwaardigheid van het leven.

De heer Eigeman heeft gevraagd hoe ik aankijk tegen de schets van het dilemma trots en trauma. Hij sprak over de uitverkoop van bedrijven voor bijvoorbeeld natuur of andere doelen. De individuele boeren familie die voor zo'n dilemma staat, heeft een moeilijke keuze te maken. Ik denk dat er nog meer is dan trots of trauma en dat is, in de termen van de partij van de heer Eigeman, de derde weg. Dat is namelijk de derde t, de t van toekomst. De ontwikkelingen die nu in de land- en tuinbouw plaatsvinden, bieden, weliswaar voor een kleinere groep boeren, een goede toekomst. Ondernemers met innovatieve kracht kunnen als belangrijkste grondgebruikers in de toekomst met de agri-business een bijdrage leveren aan de Nederlandse economie en aan de Nederlandse leefomgeving. Er zijn meer mogelijkheden dan trots of trauma. Je kunt ook kiezen voor een verbrede landbouw of een multifunctionele landbouw, waarbij je naast een economische en duurzaam verantwoorde tak van sport in de landbouw ook een andere economische tak van sport beoefent. Vaak is dat ook nog goed voor de leefbaarheid en de vitaliteit van het platteland.

De heer **Eigeman** (PvdA): Wij zullen een andere keer spreken over de vraag of ik nou zo gelukkig ben met de derde weg. Ik heb met trots of trauma geprobeerd aan te geven dat Nederland zich in een buitengewoon lastige situatie bevindt. Ik heb dat geïllustreerd met een voorbeeld uit mijn eigen praktijk. Ik vind het goed om te refereren aan situaties waarvoor je zelf hebt gestaan. In haar reactie op de health check zegt de minister zelf dat wij door moeten gaan met ontwikkelen en diversificatie. Dat is prima, maar je blijft tegen een aantal beperkingen oplopen. Ik heb in mijn betoog geprobeerd aan te geven dat daarin ook keuzes gemaakt moeten worden en dat ik van de minister verwacht dat die keuzes in ieder geval mogelijk gemaakt worden. Die hoeft de minister niet allemaal zelf te maken, want ook de marktpartijen en lagere overheden moeten het een en ander doen. De minister kan echter wel degelijk een voorschot nemen door aan te geven welke kant zij zelf op wil. De minister laat dat op andere punten vanavond ook zien. Ik verwacht van haar ook op dit punt iets meer richting: hoe ga je met beperkingen om? Het gaat dus niet zozeer om de keuzes voor trots of trauma. Het geeft het dilemma aan.

Minister **Verburg**: De heer Eigeman heeft dat in zijn betoog helder geschetst. 450 mensen op een vierkante kilometer. Hij heeft dat afgezet tegen Noorwegen. Andere landen hebben een nog kleinere bevolkingsdichtheid. Zij hebben ook heel veel ambities inzake de manier waarop zij met de grond omgaan. De heer Eigeman heeft daar volstrekt gelijk in. Ik wil in de eerste plaats een vitaal platteland stimuleren. In de tweede plaats wil ik het mogelijk maken dat een boeren familie een eigen keuze kan maken: de toekomst ingaan of de boerderij verkopen en iets totaal anders beginnen, schaalvergroting en innovatie en verduurzaming of verbreding, multifunctionaliteit. Dat zijn allemaal zaken die ik ook stimuleer, want ik ben ook nog minister van het platteland. Het is mijn stellige overtuiging dat prachtige wijken en grote steden niet zonder een vitaal platteland kunnen. Dat zie ik als een uitdaging. Alles wat ik kan doen ter ondersteuning van de keuzes, die de ondernemers zelf moeten maken, zal ik doen.

De heer Willems vindt dat braakligging een gedachte is uit het verleden. Ik ben het van harte met hem eens.

De heer Koffeman geeft aan dat de Nota Dierenwelzijn wordt gebruikt om de motie op het verbod op de verrijkte kooi te negeren of om de rubberen matten onder de hoefjes van kalveren weg te praten. Ik neem afstand van wat senator Koffeman hierover heeft beweerd. De voorstellen die hij noemt -- de Kleingruppenhaltung en de rubberen matten voor kalveren -- hebben betrekking op moties van de Tweede Kamer. Ik heb vanmiddag vernomen dat deze in de Kamer zijn aangenomen. Dat is een gevolg van het debat van twintig uur dat wij daarover hebben gevoerd.

De heer **Koffeman** (PvdD): In december heeft de Tweede Kamer toch al een motie aangenomen om de verrijkte legbatterij te verbieden? De minister heeft gezegd dat zij die motie niet zou uitvoeren. Zij heeft de Kamer dus gevraagd om iets anders te verzinnen omdat zij dit niet zou doen. Dan gaat het toch om het beleid van de minister en toch niet

alleen maar om een motie van de Kamer waarin voor de Kleingruppenhaltung wordt gepleit?

Minister **Verburg**: Ik heb inderdaad aangegeven dat het verbieden van de verrijkte kooi onevenredige economische gevolgen zou hebben, zeker op de manier die in de motie werd voorgesteld. Uitvoering van de motie zou onevenredige gevolgen hebben voor de sector en voor de werkgelegenheid. Om die reden heb ik gezegd dat ik het niet verstandig achtte om die motie uit te voeren. Dit heeft ertoe geleid dat de Tweede Kamer heeft besloten tot een herbezinning en die heeft uiteindelijk geleid tot de punten die zijn besproken in het debat over de Nota dierenwelzijn en tot een motie die vanmiddag een meerderheid van de stemmen in de Tweede Kamer heeft gekregen.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dit is een andere voorstelling van zaken dan die de minister zojuist gaf. Dit betekent dan toch dat haar beleid, haar keuze om een motie van de Kamer niet uit te voeren, heeft geleid tot een nieuwe motie die vanmiddag is aangenomen. Het is niet zo dat zij zegt: dit staat buiten mij en de Kamer komt met een motie die vanmiddag is aangenomen en die voer ik uit; zij heeft er met nadruk naar gesolliciteerd.

Minister **Verburg**: Er staat niets buiten mij als het dierenwelzijn aan de orde is. Ik ben meer dan 20 weken bezig geweest met het ontwikkelen en schrijven van de Nota Dierenwelzijn. Het is voor het eerst in de historie dat er een Nota Dierenwelzijn is geschreven en is behandeld in de Tweede Kamer. Ik ben voluit aanwezig geweest in het debat over de Nota Dierenwelzijn dat 20 uur duurde. Er gaat niets buiten mij om. Er is geen sprake van uitlokking. Ook als er gestemd is over een motie, moet ik de afweging maken wat de uitvoering ervan doet en hoe het kabinet ermee zal omgaan in het algemeen belang. Ik moet die afweging maken en in het kader van de motie over de verrijkte kooi heb ik samen met mijn collega's in het kabinet besloten dat de uitvoering van die motie niet verantwoord was in het algemeen belang. Ja, dan kom natuurlijk het denken opnieuw op gang en komen er nieuwe mogelijkheden en voorstellen.

De heer Koffeman heeft gemeld dat 50% van de ondernemers zich aan het varkensbesluit houdt en voegde hieraan toe: maar de minister komt met de mededeling dat wij voortaan gaan controleren op verzoek. Wat moeten wij met dit soort handhaving, vraagt hij. Geen misverstand: ook ik vind een naleving van 50% veel te laag. Dit moet beter en daar werken wij hard aan. Wij zetten verschillende instrumenten in om de naleving te vergroten. Een van die instrumenten is om de mensen die de nieuwe regels zorgvuldig willen naleven maar niet weten of zij daaraan voldoen, te helpen om aan de regels te voldoen.

Hij heeft gevraagd waarom er wel wordt ingegrepen in de markt als de prijs van varkens te laag wordt en waarom niet voor een verbod op onverdoofd castreren. Ik ben geen voorstander van marktondersteuning, ik heb dit al eerder aangegeven, zoals recent bij de export van varkensvlees. Zolang deze maatregelen er echter nog zijn, kan en wil ik de Nederlandse ondernemers daar niet van uitsluiten.

In aansluiting op zijn opmerking over het verdoofd castreren, verwijs ik naar het Akkoord van Noordwijk. Het bedrijfsleven heeft daar besloten om vanaf 1 januari 2009 over te gaan op het verdoofd castreren. De sector, de keten, neemt die verantwoordelijkheid zelf met mijn volle instemming. Daarmee behoort Nederland op dit gebied mondiaal tot de koplopers. Andere lidstaten komen in de Brusselse wandelgangen bij mij informeren hoe dit gaat en zelfs op de Grüne Woche in Berlijn komen nog niet-lidstaten vragen wat ze op dit punt kunnen opsteken van Nederland. Dit is een belangrijke stap vooruit, maar nog niet het eindstation.

De heer Schaap is van mening dat de productschappen kunnen verdwijnen. Ik meen dat ze een nuttige functie in de sector vervullen. Ze werken in toenemende mate ook aan draagvlak, ze hebben een bestuurscode, enz., en ze hebben ook een nuttige functie bijvoorbeeld voor collectieve financiering door de sector van sectorbrede maatregelen.

De heer Smaling heeft gevraagd waarom ik niet een rondje Wageningen organiseer en financier, een meerdaagse excursie om jongeren te doordringen van het belang van ketens. Ik onderschrijf dit punt. Ik ben er trots op dat de Nederlandse kennisinstellingen waaronder de Universiteit van Wageningen en het Researchcentrum het zogenaamde ovo-drieluik: onderzoek, voorlichting en onderwijs hebben ontworpen dat tot het succes van de Nederlandse landbouw heeft geleid. Ik zet mij in om de samenwerking tussen het bedrijfsleven, kennisinstellingen en het departement te versterken, juist op het gebied van die innovatie en verduurzaming. Daarnaast hecht ik er ook groot belang aan om jongeren in verbinding te brengen met de natuur. Ik denk dan aan maatschappelijke stages. Het is mijn motto dat ik graag wil investeren in scharrelkinderen om hangjongeren te voorkomen. Wij kunnen niet weten, mijnheer Smaling, wat u en ik op dit punt nog eens voor elkaar kunnen betekenen. Op dit moment zie ik een meerdaagse excursie voor jongeren als een mooie aanbeveling, maar ik kan die niet uitvoeren. Ik heb er gewoon de centen niet voor.

De heer **Smaling** (SP): De minister heeft er in dit budgettaire jaar de centen niet voor, maar misschien kan zij een toezegging doen voor volgend jaar? Zij zou deze dag dan helemaal feestelijk maken voor mij.

Minister **Verburg**: Er zijn nog meer mogelijkheden. Een toezegging kan ik niet doen. U weet dat wij daarover moeten onderhandelen in het kader van de begroting, want het kost natuurlijk een paar centen om dit te organiseren. Houdt u het in de gaten. De collega's aan de overkant kunnen bijvoorbeeld bij de algemene politieke

beschouwingen en de financiële beschouwingen daarvoor een voorstel doen. Ik vind het een goede suggestie, maar een toezegging gaat mij hier vanavond te ver.

De heer Eigeman heeft gevraagd hoe ik aankijk tegen een wat scherpere ruimtelijke en economische koers met een concentratie in het noorden, Flevoland en Zeeland. Hij zegt: daar is meer ruimte en waarom zou u daar niet apart op koersen. Ik ben er niet op uit om nog meer nieuwe kaders te scheppen. De Nota Ruimte is wat dat betreft helder, maar als er initiatieven zijn uit de regio en van de basis zal ik met alle welwillendheid bekijken of en hoe wij die kunnen steunen.

De heer Willems heeft gevraagd in hoeverre er sprake is van een integraal klimaatbeleid bijvoorbeeld met betrekking tot de discussie over de energieproducerende kas. De reductie van CO_2 en het gebruik van energie hebben de volle aandacht van dit kabinet. Dat is ook de reden waarom het programma Schoon en Zuinig is opgezet en de Adaptatiestrategie Ruimte en Klimaat. Daarin werken een aantal ministers en hun ministeries nauw samen. Zij zijn voornemens om de grote ambities in het beleidsprogramma en het coalitieakkoord te realiseren. Dit is voorwaar geen kleine uitdaging.

Hij heeft gevraagd of ik van mening ben dat agrarisch natuurbeheer echt een bijdrage levert. Wis en waarachtig! Het is noodzakelijk dat er heldere en eenvoudige afspraken worden gemaakt. Haalbaar, betaalbaar, uitvoerbaar en controleerbaar, zo zou ik het agrarisch natuurbeheer en alle natuurbeheer willen stimuleren.

De heer Willems heeft ook nog gevraagd of ik er van overtuigd ben dat iedereen voldoende is betrokken bij de totstandkoming van de aanwijzing van natuurgebieden. Daar heb ik zo mijn vragen bij. Ik zou graag willen dat iedereen zich betrokken voelde en dan in die zin dat iedereen aan tafel gaat zitten en dat het een gezamenlijke opgave is om eruit te komen. Ik zou erg graag willen dat zowel natuurorganisaties als waterschappen als agrarische belangenorganisaties als dierenorganisaties allemaal aan die tafel aanschuiven en met elkaar een beheerplan maken en afspreken hoe ze dit prachtige, waardevolle gebied beschermen en hoe ze ecologie en sociaaleconomische activiteiten optimaal hand in hand kunnen laten gaan. Iedereen is uitgenodigd, maar niemand kan aan die tafel aanschuiven met de intentie: ik heb alleen maar eisen en anders ben ik weg. Iedereen die aanschuift, is ook medeverantwoordelijk voor een gezamenlijk goed resultaat. De heer Willems weet als geen ander dat dit soms een kwestie van geven is en soms van ontvangen.

De heer **Willems** (CDA): Een essentieel punt is dat er de laatste jaren iets is veranderd op het gebied van de noodzaak van het behouden van land voor de agrosector. Tien à vijftien jaar geleden was die noodzaak er in veel mindere mate. Toen verkeerden wij in de gelukkige, maar onwetende, veronderstelling dat wij straks veel te veel land zouden hebben en dat wij het allemaal zouden moeten afstoten. Is de minister bereid om met haar collega's vanuit de overheid een andere invulling te geven aan een aantal aspecten van de EHS en Natura 2000 dan voorzien was toen deze projecten een aantal jaren geleden werden gestart?

Minister **Verburg**: Dit hele debat staat ook in het teken van de duurzaamheid. Dit betekent ook: zorg dragen voor biodiversiteit en het behoud daarvan. De agenda is inderdaad veranderd; de stukken staan anders op het bord en de perspectieven zijn anders. Dat maakt de uitdaging en tevens de opdracht des te groter om aan de beheerplantafel tegen elkaar te zeggen: hoe doen wij dit nu, gelet op de uitdagingen die er Europees en mondiaal liggen op het gebied van milieu, water en biodiversiteit? Waar het om gaat is, hoe wij alle wensen op een fatsoenlijke manier bij elkaar brengen. Dat is inderdaad een grote uitdaging, maar ik vind dat wij niet kunnen zeggen: er is meer vraag naar voedsel de komende jaren en dus besteden wij maar wat minder aandacht aan natuurbeheer. U bedoelt dat ook niet zo, maar de uitdaging is groter en dus wordt ook de verantwoordelijkheid groter. Ik zie voor mijzelf een belangrijke rol weggelegd, samen met de provincies, om de spelers bij elkaar te brengen en het proces zodanig te faciliteren dat de beheerplannen er komen. Het gaat er vervolgens om dat iedereen zegt: wij staan voor de ecologie en voor een goede combinatie met sociaaleconomische activiteiten. De natuur blijft mooi, maar de mensen krijgen ook de kans om ervan te genieten en er zo mogelijk hun boterham aan te verdienen. Dit past trouwens heel mooi in het nieuwe motto van LNV: Leven van het land, geven om natuur. Dit heeft eigenlijk alles in zich.

Voorzitter. De heer Koffeman heeft gevraagd of het waar is dat er op de Veluwe meer dan vier vrouwelijke zwijnen rondlopen op elk mannelijk zwijn. Hij vraagt of er een natuurwonder is gebeurd. Welnu, de vraag stellen is hem beantwoorden, zou ik haast zeggen. Met Gelderland heb ik de afspraak dat men mij rapporteert over de wildstand. Ik zal de vraag van de heer Koffeman daarbij betrekken.

De heer Schuurman vroeg hoe de te subsidiëren taak van natuurbeheer en landschapsontwikkelingsbeleid valt te controleren. Op die vraag heb ik antwoord gegeven: haalbaar, betaalbaar, eenvoudig en uitvoerbaar. De heer Smaling heeft in mijn begroting gekeken en zegt: de vijf vensters sluiten niet helemaal op elkaar aan. Welnu, de heer Smaling heeft daarin gelijk en ik zal ervoor zorgen dat in de volgende begroting die vijf vensters zorgvuldig op elkaar aansluiten. De heer Smaling heeft ook gesignaleerd dat programma's en budgetten in de begroting beleidsartikelen en zelfs begrotingen overstijgen. De toelichting zal volgens hem aan waarde winnen wanneer de lezer kan schakelen tussen het nu gebodene en bijvoorbeeld het programma Schoon en Zuinig, het ILG en het MIRT. Ik verwijs de heer Smaling naar de ILG-bijdrage op blz. 35 van de gedrukte versie van de LNV-begroting en naar de MIRT-informatie

in de begroting van Verkeer en Waterstaat. De informatie in beide begrotingen sluit mooi op elkaar aan. Het kabinet werkt samen onder het motto: samen leven, samen werken. Dat geldt soms ook voor departementen. De heer Smaling heeft ook gevraagd wat de vrij besteedbare ruimte is. Welnu, die is er nauwelijks op het terrein van LNV. Alle euro's die wij hebben, kunnen wij heel goed benutten. Wij hebben dus nauwelijks vrij besteedbare ruimte in de budgetten, laat staan dat ik die zou kunnen aangeven.

De heer Koffeman vroeg waarom de rijksrecherche moet zoeken naar het lek rond het rapport van de Voedsel en Waren Autoriteit. Ik ben een beetje verbaasd over die vraag. LNV heeft uit overtuiging, maar ook op aandringen van het parlement, een klokkenluidersregeling ingesteld voor medewerkers die zeggen: hier gaat iets niet goed, hierover moet ik aan bel trekken. Die regeling maakt het voor medewerkers van LNV mogelijk om de klok te luiden, zonder onmiddellijk een risico te lopen in de bejegening door hun chef of wat dan ook. Dit kan op een vertrouwelijke manier. Ik moet u zeggen dat het mij spijt dat degene die dit rapport heeft laten uitlekken, niet eerder al gebruik heeft gemaakt van de klokkenluidersregeling. Dan hadden wij dit rapport eerder op tafel kunnen hebben en dan hadden wij eerder kunnen zien wat het te maken heeft met de werkelijkheid. Ik vind het echt een gemiste kans en ik wil graag weten wie het is geweest.

De heer Koffeman heeft de vergelijking gemaakt tussen de minister van Koloniën en de minister van LNV. Ik kan mij daar absoluut niet in vinden, want met zijn vergelijking tussen het Kinderwetje van Van Houten uit 1874 en de Nota Dierenwelzijn is hij te laat. De zogenaamde "kinderwetten" voor de natuur bestaan namelijk al. De intrinsieke waarde van het dier is beschermd in de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren uit 1992. Die is dus 16 jaar geleden tot stand gekomen. De natuur wordt beschermd via de Flora- en faunawet uit 1998.

De heer **Koffeman** (PvdD): Het begrip intrinsieke waarde staat in de wet, maar is nog niet in gebruik genomen. Op het moment dat dieren een waarde vertegenwoordigen die los staat van hun nut voor de mens, zouden de belangenbehartigers van dieren in alle omstandigheden daaraan rechten moeten kunnen ontlenen. Op dit moment gebeurt dat niet. U kunt niet volhouden dat een haantje dat uit het ei kruipt een intrinsieke waarde vertegenwoordigt, los van zijn nut van de mens, en dat wij hem daarom levend door de versnipperaar gooien. Dan erkent u de intrinsieke waarde van die haan niet. Het heeft dan voor die haan geen enkele zin dat er in de wet staat dat hij een intrinsieke waarde vertegenwoordigt, want er wordt met die intrinsieke waarde op geen enkele wijze rekening gehouden. Daarom vraag ik aan u: wat is het meer dan een dode letter dat dieren een intrinsieke waarde vertegenwoordigen? Het Kinderwetje van Van Houten had feitelijke betekenis voor kinderen. Het is niet zo dat er alleen een symbolische werking vanuit ging, in de trant van: wij moeten aardiger zijn voor de kinderen in de industrie. Neen, wij wisten vanaf dat moment precies vanaf welke leeftijd kinderen wel mochten werken en tot welke leeftijd niet. Bij dieren is dit niet het geval. In mijn bijdrage heb ik aangegeven dat de intrinsieke waarde van veulentjes kennelijk anders is dan die van kalfjes en dat dit te maken heeft met hun nut voor de mens. Daaraan gaat de erkenning van de intrinsieke waarde mank.

Minister **Verburg**: Ik ben het niet eens met de heer Koffeman op dit punt. Dat wisten wij beiden trouwens ook al voor het eerdere debat. Ik stel vast dat de wet er is vanaf 1992. Ik stel ook vast dat wij voor het eerst in de geschiedenis een Nota Dierenwelzijn hebben. Dit is geen eindpunt, maar wel een startpunt. Gaandeweg zal zich een aantal nieuwe mogelijkheden voordoen, ook op het gebied van de voorbeelden die de heer Koffeman geeft. Zijn partij is op dit punt tamelijk ongeduldig, maar op een aantal terreinen is er doodgewoon geen onderzoek gedaan. Willen wij beleid vormen, dan moeten wij echter wel precies weten waarover wij het hebben en wat de uitwerking van maatregelen of stappen kan zijn. Zijn vergelijking met het kinderwetje gaat wat mij betreft echter volstrekt, maar dan ook volstrekt mank.

De heer **Koffeman** (PvdD): Kunt u nu eens aangeven wat de intrinsieke waarde voor verandering in het lot van dieren heeft gebracht in de afgelopen 16 jaar? U zegt terecht dat de intrinsieke waarde 16 geleden in de wet is opgenomen. De dierenbescherming was blij: geweldig, de intrinsieke waarde is erkend! Kunt u aangeven wat de erkenning van de intrinsieke waarde voor enig dier in Nederland voor betekenis heeft gekregen?

Minister **Verburg**: De handhaving van de wet- en regelgeving is daarop gebaseerd. Ik ben het met de heer Koffeman eens dat er meer stappen zijn te zetten en dat wij er nog niet zijn. Daarom hebben de coalitiepartijen in het coalitieakkoord bepaald dat er voor de komende jaren een Nota Dierenwelzijn moest worden ontwikkeld. Ik ben het met u eens dat er nog meer stappen te zetten zijn en dat wij er nog niet zijn. Daarom hebben de coalitiepartijen in het coalitieakkoord opgenomen dat er een Nota Dierenwelzijn moet komen en dat die in de komende jaren moet worden ontwikkeld. Wij zijn er dus nog niet. Daarvoor is het werkprogramma opgesteld waar heel concrete stappen in zijn opgenomen. Anders dan uw partijgenoten in de Tweede Kamer stelden, staan er wel degelijk concrete doelen en data in. Werkende weg gaan wij daar met de mensen die ermee te maken hebben en de ngo's aan werken om substantiële stappen te kunnen zetten. Daarbij reken ik ook op beide Kamers.

De heer **Koffeman** (PvdD): De vergelijking van de minister van LNV en de minister van Koloniën betrof niet het Kinderwetje van Van Houten. Hij had niet zo veel met de koloniën. Ik doelde op het feit dat nog steeds op grote schaal uitbuiting van

levende wezens plaatsvindt. Er zijn kuikentjes die worden geboren en die zes weken later een vleesklomp van twee kilo zijn die letterlijk door zijn poten zakt. Er kan niet worden volgehouden dat dit geen vorm van uitbuiting is.

Ik heb ook gezegd dat wij op grote schaal grondstoffen halen uit delen van de wereld groter dan ons eigen grondgebied, waarbij nog steeds sprake is van een vorm van kolonialisme. Er wordt voedsel gehaald uit streken waar armoede heerst om het hier aan dieren te voeren. Ik heb gevraagd of daar geen verandering in moet worden gebracht. Is het niet beter als wij het voedsel dat wij hier kunnen produceren ook hier consumeren, zodat wij geen groter beslag op de ruimte leggen dan ons eigenlijk rechtens toekomt?

Minister **Verburg**: Ik heb denk ik toch al gauw een kwartier van mijn inbreng besteed aan voedselproductie en voedselvoorziening nu en in de komende jaren. Ik heb gezegd dat Nederland zeer waarschijnlijk mede als gevolg van de klimaatverandering een vrij vruchtbare regio zal blijven. Dit verplicht ons om niet alleen te denken tot aan de eigen grens, aan eigen volk eerst. Dit betekent dat wij ook grotere en verdere verplichtingen hebben, ook om mondiale doelstellingen op dit gebied te realiseren.

LNV heeft een nieuw motto, namelijk "Leven van het land, geven om natuur". Wij hebben vanavond een aantal boeiende thema's behandeld. Ik dank de Kamer voor de selectie van de thema's voor dit debat. Wij hebben gesproken over innovatie, verduurzaming en mondiale vraagstukken, maar ook over de vraag wat het gemeenschappelijk landbouwbeleid en het Nederlandse beleid als afgeleide daarvan daarin kunnen betekenen. Ik denk dat wij goede perspectieven hebben onder de voorwaarde dat wij op basis van respect, innovatie en verduurzaming met elkaar voortgaan naar een toekomst waarin het voor iedereen goed toeven is, voor mensen, dieren, biodiversiteit en alle levende wezens die daaronder vallen.

De heer **Eigeman** (PvdA): U bent niet ingegaan op mijn vragen over de betekenis van natuur- en milieueducatie voor het bouwen van verder draagvlak, als instrument van LNV en als instrument met een bredere betekenis.

Minister **Verburg**: U hebt volstrekt gelijk. Ik ben dat vergeten. U zei dat wij lang hebben gedaan over het opstellen van de nota natuur- en milieueducatie. Daar hebt u gelijk in. Het is op een oor na gevild, dus hij wordt een dezer weken in het kabinet besproken. Het heeft inderdaad twee jaar geduurd voordat wij deze nota hadden. Natuur- en milieueducatie is noodzakelijk om jongeren bij de natuur te betrekken en om via die betrokkenheid ook medeverantwoordelijkheid voor nu en voor straks te realiseren. De heer Schaap zei al dat sommigen denken dat de natuur alleen maar mooi is en om van te genieten. Als jongeren niet leren dat de natuur ook zijn tegenkanten heeft, zijn klauwen, en als zij denken dat natuur iets is waar een knop aan zit die je kunt omzetten, ben ik bang voor de toekomstige generatie. Die nota natuur- en milieueducatie is cruciaal en moet wat mij betreft in de kerndoelen worden opgenomen en in de uiteindelijke toetsdelen van het onderwijs zodat zij verankerd zijn. De toekomstige jeugd moet bekend worden gemaakt met natuur en milieu om ervoor te zorgen dat ook de toekomstige generatie verantwoord kan omgaan met de natuur, met dieren en met alles wat leeft.

*N

De heer **Schaap** (VVD): Voorzitter. Ik dank de minister voor haar uitvoerige beantwoording en ook voor de toon ervan en de ondertoon erin. Zij is nuchter en staat open voor dialoog. De vragen zijn niet even kort afgetikt in dit beleidsdebat. Daar ben ik erkentelijk voor.

Ik ben blij dat de minister bij verduurzaming niet alleen de ecologische kant van ontwikkelingen heeft belicht, maar heeft gezegd dat de economie en het sociale aspect daar ook bij horen. Het is goed dat zij daarbij steeds ruimte biedt voor schaalvergroting. Dat is namelijk een autonoom proces dat toch al plaatsvindt. Mijn inzet bij mijn opmerkingen over het structuurbeleid was dat de processen die toch al lopen, moeten worden begeleid en bijgestuurd.

Ik ben ook tevreden over de opmerkingen van de minister over de megastallen en de context daarvan. Het is logisch dat veel emoties losbarsten in discussies hierover. De achtergrond daarvan is simpel, namelijk dat deze discussie volstrekt verkeerd is ingezet. Zij is begonnen met de discussie over varkensflats en allerlei spookbeelden over wat die voor het landschap kunnen betekenen. Bij de interventies van de PvdD-fractie heb ik ook gemerkt dat het beeld wordt geschetst dat dit eigenlijk kleine concentratiekampjes worden waarin dieren worden gemarteld. Deze ontwikkelingen bieden echter in feite heel veel mogelijkheden voor verschillende doelstellingen uit het beleid voor land- en tuinbouw, zoals diergezondheid en dierwelzijn. Ik hoop werkelijk dat de minister er mede in slaagt om de discussie over deze zaken een beetje in het goede vaarwater te houden zodat duidelijk wordt dat hier juist mogelijkheden worden geboden.

In interruptiedebatjes met de heer Schuurman hebben wij gesproken over de technologische ontwikkelingen, waaronder de biotechnologie en genetische modificatie. Ik ben behoorlijk gerustgesteld door de opmerkingen van de minister daarover, waaruit blijkt dat zij een open oog heeft voor de goede mogelijkheden die deze technologieën bieden. Ik hoop dat de commissie LNV positief kan reageren op haar uitdaging om daar nu eens dieper door te gaan zodat wij een goed kader kunnen geven aan die discussie. Er is een paar keer gezegd dat biotechnologie, en met name genetische modificatie, mogelijk zijn maar "ja, mits" of "nee, tenzij". Ik zou er nog een keer op willen aandringen om dat "mits" en "tenzij" niet zover op te schroeven dat de biotechnologie in feite alleen maar een zoeklicht wordt waar bedrijven die daarin zijn gespecialiseerd nauwelijks gebruik van

kunnen maken. Het moet niet procedureel te moeilijk worden om met die technologieën op de markt te komen. Zij bieden heel goed mogelijkheden. Van de spookverhalen die hier omheen zijn ontwikkeld, zoals die over Frankensteinvoedsel, is tot nog toe nauwelijks iets gebleken. Ik wil erop aandringen om de positieve kanten van deze technologie op te pakken en ervoor te zorgen dat Nederland mede in de voorhoede kan blijven voor bedrijven die deze technologieën ontwikkelen.

*N

De heer **Willems** (CDA): Voorzitter. Zo gebeurt dan dat de oppositie je probeert te strikken voor een motie om je van je à propos te brengen, maar ik stel graag nog een enkele vraag aan de minister, na haar te hebben bedankt voor haar uitgebreide antwoord. Ik doe dat ook namens de voorzitter van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, collega Schuurman. Ik zei eerder al dat ik ruim veertig jaar geleden als een soort leerling achter hem stond. Ik mag nu namens hem spreken en kennelijk mag dat eveneens namens de SGP, want hij sprak ook namens die partij. Alles wat ik nu zeg, zeg ik dus namens drie partijen. Zo veel vertrouwen heeft de heer Schuurman in mij, ook al weet hij dat wij over technologische ontwikkelingen niet altijd hetzelfde denken.

Ik ben blij te horen dat de minister haar plannen voor een duurzame veehouderij over vijftien jaar onder het motto "van land tot klant" verder gaat uitwerken. Mij lijkt dat een goede zaak. Ook lijkt het mij goed dat de kwestie van de megastallen erbij wordt betrokken. Ik was ook zeer blij met het rapport van het Rijksinstituut Volksgezondheid en Milieu en andere instituties dat duidelijk richting gaf aan de noodzaak van deze nieuwe ontwikkelingen. Toch is er nog een communicatieprobleem. Daarop hebben andere collega's ook gewezen. Mij lijkt dat alles op alles moet worden gezet om mensen in de samenleving ervan te overtuigen dat dit inderdaad een goede en duurzame oplossing voor de langere termijn is en dat wij niet moeten vervallen in emotionele argumenten, zoals zo vaak in deze kwestie gebeurt. De inhoudelijkheid verdwijnt dan. Er zijn goede andere voorbeelden. Ik denk maar aan de discussie over de Waddenzee. De emotie prevaleerde toen te lang, waardoor de zaken inhoudelijk niet goed aan de orde zijn gekomen. Ik steun het kabinet dus in het goed voeren van deze discussie in de samenleving.

Ik complimenteer de minister met haar punten die verband houden met "bio-based economy". Die biedt inderdaad mogelijkheden. Ik ben het met haar eens dat ontwikkeling en onderzoek in Wageningen en op de universiteit ten volle ondersteund moeten worden. Ik heb nog wel een specifieke vraag over het bijmengen van biobrandstoffen. De minister zei dat zij de zorgen hierover deelt. Uiteindelijk is het niet primair aan het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit om hierover te beslissen; Nederland zal zich moeten aanpassen aan een Europees voorstel, al is er geen definitieve tijdspanne voor bepaald. Wat zal en kan de minister doen om te voorkomen dat wij onzinnig bezig zijn door 5% bijmenging te realiseren omdat ergens staat dat wij dat in 2010 gewoon moeten doen zonder na te gaan of er andere mogelijkheden zijn om de zelfde doelstellingen te bereiken?

Ik deel de mening van de minister en van collega Schuurman over het rentmeesterschap. Ik ben ook blij dat wij nog eens zullen spreken over de gevolgen hiervan voor ggo's. Mij lijkt dat die zaak in onze samenleving om verdieping vraagt. De emotie moet ook uit deze materie zo veel mogelijk worden weggenomen.

Frankrijk blijkt volgens het EU-nieuws van vandaag of gisteren een voorschot te hebben genomen op de situatie na 2013 om eigenlijk te proberen, zo weinig mogelijk aan het GLB te veranderen. Dat is niet helemaal verwonderlijk, gezien de Franse positie. Het zou spijtig zijn, want ik denk dat de Nederlandse, maar ook de Europese landbouw eerder gebaat is bij een open economie met minder bescherming dan bij een geslotener economie met te veel bescherming, zoals op dit moment nog wel bestaat. Onderneemt de minister specifiek actie richting Frankrijk?

Ik dank de minister voor haar opmerking over cross compliance. Wij zullen met interesse volgen of de regelgeving hier inderdaad eenvoudiger en werkbaarder wordt voor de mensen in het veld. Wij maken ons daar zorgen over sinds wij ons oor te luisteren hebben gelegd in het land. Voor veel mensen is dit een vrij moeilijke zaak.

Wat denkt de minister dat er na 2013 met het GLB gebeurt? Ik kan mij voorstellen dat zij dat nog niet openbaar wil maken, maar toch lijkt het mij goed dat de regering zich erop voorbereidt dat de uitgaven aan het GLB op het totale EU-budget dalen. Dat is niet verwonderlijk als je kijkt naar wat er bijvoorbeeld met de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal is gebeurd. In het begin werd veel steun aan die sector gegeven, maar uiteindelijk is die ook op eigen benen komen staan. Dat zal ook met de landbouwsector gebeuren. Wat gaat de minister daaraan doen? Mij lijkt het goed dat Nederland daar al over gaat nadenken, want het kan wel eens betekenen dat, doordat er minder geld aan uitgegeven wordt, een efficiencyslag in het sturingsbestel van landbouw en natuur -- ik doel hiermee op de organisaties en de productschappen -- in Nederland zinvol zal zijn en uiteindelijk echt ten goede zal komen aan onze land- en tuinbouw.

Ik doe de heer Koffeman ten slotte de suggestie om zich te realiseren dat het soms verstandiger is om in Europa kleine stappen te zetten dan ons in Nederland achter de Hollandse linies te verschuilen en daar een dierenparadijs te creëren. Ik heb sterk het vermoeden dat zijn partij daar op uit is. Ik steun de minister van harte en dank haar voor haar moed om in dezen de leiding te nemen met de Nota Dierenwelzijn, die, zoals zij zelf al zei, haar gelijke in de geschiedenis niet kent.

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Toch wil ik de heer Willems zeggen dat wij er niet op uit zijn

om een uitzonderingspositie voor Nederland achter de waterlinie te creëren.

De heer **Willems** (CDA): Daar ben ik dan zeer blij mee.

De heer **Koffeman** (PvdD): Wel willen wij graag dat Nederland het voortouw neemt, juist omdat Nederland een aantal dingen in negatieve zin heeft bewerkstelligd. Wij zijn een van de veedichtste landen ter wereld en een aantal ontwikkelingen zijn hier een beetje doorgeschoten. Net kwam het Kinderwetje van Van Houten ter sprake. Daarvan hebben wij ook niet gezegd: ja, maar als wij ermee stoppen, gaan ze in India door, dus laten wij het hier maar gecontroleerd doen, want daar gaat het nog rotter. Nee, wij hebben gezegd: wij nemen in dezen onze eigen verantwoordelijkheid. Wij moeten volgens mij dus nagaan op welk vlak wij onze eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen en op welk vlak wij aanjager in Europa kunnen zijn.

De heer **Willems** (CDA): Ik denk dat ik het daar helemaal niet mee oneens ben, maar ik wil wel zeggen dat dit proces al jaren aan de gang is. Wij zijn op dit moment niet met iets nieuws bezig.

Voorzitter. Dit waren mijn opmerkingen aan het adres van de minister.

*N

De heer **Smaling** (SP): Voorzitter. Ik bedank de minister namens mijn fractie zeer hartelijk voor het beantwoorden van de vragen en voor haar vriendelijke woorden over de maidenspeeches van de heer Willems en mij. Ik heb met veel genoegen naar haar eloquente beantwoording geluisterd. Het is sowieso een bijzondere dag voor mij, of wij het nu helemaal met elkaar eens of eerder oneens zijn; dat maakt eigenlijk niet zo veel uit. Ik hoop dat het een waardevolle dag is voor iedereen.

Minister **Verburg**: Dat had ik graag eerder geweten!

De heer **Smaling** (SP): Voor de volgende keer dan maar.

De minister heeft veel vragen beantwoord. Er zijn wel wat dingen blijven liggen, maar ik heb dan ook erg veel vragen gesteld. Ik duid haar dat dus niet euvel, maar duw ze haar wel even onder de neus, als dat mag.

Allereerst vroeg ik naar de effecten van het totale EU-beleid op Afrika. De minister zei dat de minst ontwikkelde landen moeten profiteren van een afgeronde Doharonde. Kan het LEI doorrekenen wat de effecten zijn van het GLB, het "Everything but Arms"-initiatief en de Economic Partnership Agreements, die sinds 1 januari 2008 voor de minst ontwikkelde landen zijn gerealiseerd? Nu blijven wij steken in een welles-nietes-discussie. Het heeft meer zin om dit uit te zoeken. Kan de minister dit regelen?

Een tweede punt betreft de lokale en de regionale productie en de weerzin van de minister tegen het instrument zelfvoorziening, dus tegen het principe dat een land in zijn eigen voedsel voorziet. De minister is hier niet meer op ingegaan, maar dit lijkt mij van belang. Ik wijs op de regio West-Afrika, waar steden zoals Accra, Dakar en Bamako groeien als kool. Waarom moet daar Argentijns en Braziliaans vlees verkocht worden in de McDonald's en kan de veehouderij in de Sahel niet ondersteund worden? Waarom moet er rijst uit Thailand en Vietnam komen, terwijl de rijstsector in de regio behoorlijk opgekrikt kan worden? Dit is allemaal doorgerekend. Er is grote vraag naar die producten, dus er is een markt voor. Door gerichte investering in lokale en regionale productie kan de Ecowas, de EU van West-Afrika, sterk worden, waardoor het mogelijk wordt, een eigen gemeenschappelijk landbouwbeleid te voeren. Hetzelfde geldt voor de streekeigen productie van Nederland; het gereedschap voor het stimuleren van de consumptie van lokale producten. Landen zoals Italië en Frankrijk hebben talloze streekeigen producten die in Brussel op een aparte wijze worden geduid.

Mijn derde punt betreft de duurzaamheidsprong. Voor mij is dit een nogal principieel punt, maar de minister hoeft daar nu geen sluitende reactie op te geven. Een echte duurzaamheidsprong vereist herontwerp, zoals ook is gedefinieerd door Herman Wijffels, toch geen domme man. Wanneer is sprake van een kleine incrementele verandering op een bestaande curve -- wat schaalvergroting eigenlijk is -- en wanneer is echt sprake van het doorbreken van een trend? Dit zijn twee verschillende zaken. Ik neem niet zomaar aan dat de Nota Dierenwelzijn een echte trendbreuk teweegbrengt. Ik zie dat als een incrementele aanpassing.

Ten slotte merk ik op dat moet worden opgepast met motto's zoals "people, planet, profit". Je kunt je daar gemakkelijk achter verschuilen en je krijgt iedereen daarmee achter je. Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking hebben gekozen voor de "drie-d"-benadering: "development, diplomacy, defence", want dat allitereert fijn, maar ik waarschuw daarvoor. Jarenlang was het motto "trade, not aid", nu zijn er wereldwijd "aid for trade"-programma's. Bij het motto "people, planet, profit" gaat het niet om harde feiten, maar om een "mindset". Dat geldt ook voor duurzaamheid. Zo'n "zachte" term leidt snel tot verwarring, omdat iedereen deze anders interpreteert. Het begrip "profit" is hard, maar de begrippen "people" en "planet" zijn veel zachter. Winsemius, oud-minister van Milieu, geeft in een recent essay voor het Ruimtelijk Planbureau aan dat de Nota Ruimte door veel stakeholders volledig verkeerd wordt geduid, omdat de beleving -- het mooie landschap, het mooie uitzicht, de architectonisch prachtige Friese boerderij -- niet op één lijn is te brengen met de economie. Het gaat bij millennium ecosystem assessment om het verschil tussen "ecosystems goods" en "ecosystems services". Zij zijn nog lang niet op één footing, zo is mijn laatste waarschuwing aan de minister.

*N

De heer **Eigeman** (PvdA): Voorzitter. Ik dank de minister. Ik heb gezegd dat wij power en visie nodig hebben. Ik vind dat hier een minister met visie staat. Zij is betrokken en durft de dialoog aan te gaan. De vergelijking met de minister van Koloniën uit 1864 gaat wat mij betreft niet op. De betreffende minister kon nauwelijks respect opbrengen voor de mensen in de koloniën. Hij wist ook niet wat het was. Bij deze minister bemerk ik iets heel anders. Ik feliciteer mijn collega's Willems en Smaling. Ik voelde mij op een aantal punten zeer aangesproken door het betoog van collega Smaling die diepte geeft aan de discussie over duurzame ontwikkeling. Ik denk dat het goed is om het debat hierover voort te zetten, zoals de minister heeft gevraagd.

In het debat miste ik enigszins de "bourgondische touch". Het is een beetje de "parade der mannenbroeders". Collega Schuurman, de senior van ons, was de meest lucide collega. Als je dit levensbeschouwelijk duidt, wordt het helemaal grappig. Hij maakte met zijn verhaal over de shift in het cultuurparadigma een beweging die buitengewoon interessant is. Collega Schaap laat iets merkwaardigs zien. Eigenlijk is hij de man van de maakbaarheid geworden. Wat wij een beetje aan het afleren zijn in de sociaal-democratie -- dat is niet de derde weg, maar dat is iets anders -- daarvan heeft hij zich eigenaar gemaakt. Het is niet alleen grappig om te zien, maar het heeft ook iets benauwends. Immers, hoe kan een liberaal zo benauwd zijn voor de natuur en bijna in een soort van laboratoriumtaal over onze samenleving spreken? Dat viel mij op. Het lijkt mij buitengewoon interessant hierop op een later moment nog eens in te gaan. Schaalvergroting presenteren als een natuurverschijnsel is in dit debat buitengewoon gevaarlijk. Het is geen mechanisme. Het is bijna marxistisch om hierover zo te praten. Ik doel op het marxistische mechanisme dat wij kenden in de negentiende eeuw.

Iedere keer roepen wij dat wij er nog lang niet zijn. Ook dat maakt mij wel eens een beetje benauwd, want wij zijn er nooit. Wij zullen altijd moeten blijven inspelen op omstandigheden. Ik vind dat deze minister heeft laten zien dat zij onder de huidige omstandigheden met een betrokken veld, met betrokken wetenschappers en met betrokken kennisinstellingen inspeelt op vraagstukken die voortdurend beweging laten zien. Dat zal ook zo moeten blijven. Daarin zal de kracht van onze landbouw moeten zitten. Wij zijn niet klaar, ook niet in 2030. Ik verbeeld mij dat niet. Wel is mij opgevallen dat de dimensie van de mensen in het debat wat meer aandacht mag krijgen. Ik verwijt het de minister niet. Communiceren over en draagvlak creëren voor natuur en milieu, communiceren is absoluut essentieel. Ik ben al heel lang actief in de wereld van natuur- en milieueducatie. Ooit zei een bureaumedewerkster tijdens een heisessie: het gaat erom dat wij de mensen naar de glasbak krijgen. Daar gaat het om. Naar mijn idee is dit ook in de discussie van "Van land naar klant" een essentiële schakel. Er zijn prikkels voor nodig om mensen zich zo te laten gedragen. Er is kennis voor nodig. Dat hoeft helemaal niet ingewikkeld te zijn, want de gang naar de glasbak is aan iedere Nederlander uit te leggen.

Dat de PvdD-fractie hiervoor het minst oog heeft is ook begrijpelijk. Het is immers de partij voor de dieren. Ik vind het wel jammer dat zij niet ingaat op het belang van dierenwelzijn als schakel in de keten. Het wordt te veel geïsoleerd. Dat is mijns inziens eveneens een punt waarover wij in de toekomst verder kunnen discussiëren. Je moet dierenwelzijn onderdeel laten uitmaken van de ketenbenadering, zoals de minister terecht heeft opgemerkt.

Ik deel de keuze van de minister voor voedselzekerheid in de komende jaren. Ik ben blij dat zij heeft aangegeven dat zij binnenkort met de collega voor Ontwikkelingssamenwerking met een actieplan komt. Dit is in eerste instantie ter beoordeling aan de collega's van de Tweede Kamer. In andere debatten kunnen wij ervan gebruik maken.

Naar aanleiding van een vraag van collega Koffeman heeft de minister aangegeven dat wij de komende jaren op zoek moeten gaan naar equivalenten voor producten van plantaardige oorsprong tegenover producten van dierlijke oorsprong. Ik noteer dat. Ik denk dat dit een punt is dat wij moeten vasthouden.

Ik zou graag zien dat de minister meer gebruik maakte van de vrijwillige modulatie. Ik snap dat zij dat om politieke omstandigheden niet doet. Ik heb haar uitleg van artikel 69 goed opgepikt. Ik weet niet of wij het er volstrekt over eens zijn, maar het is wel duidelijk dat zij meer maatschappelijke effecten wil realiseren, ook binnen de eerste pijler. Het gaat niet meer om eenvoudige exportsteun of zo maar inkomenssteun. Er zal meer maatschappelijke meerwaarde uit gehaald moeten worden.

Ik heb ook nota genomen van de opmerking van de minister over regio's die meer willen doen aan de agrarische hoofdstructuur. Als bijvoorbeeld de noordelijke alliantie dat wil doen, wil zij daar best eens naar kijken. Het gaat er nu niet zozeer om dat een harde toezegging wordt gedaan. Wij gaan er nu aan werken. Het is meer een symbool. Ik heb niet voor niets gezegd dat de landbouw iets is om trots op te zijn. Ik ben ermee begonnen en ik ben ermee geëindigd. Als de landbouw ons zoveel waard is, moet dat terug te vinden zijn in het bredere beleid van het kabinet.

Natuur- en milieueducatie is cruciaal in de keten van land naar klant. Het beleid moet op meer gericht zijn dan alleen op het onderwijs. Het onderwijs moet er nadrukkelijk een plek in hebben. Ik ken de discussie over de kerndoelen. Die is ingewikkeld, maar onderwijsinstellingen zijn absoluut nodig. Natuur- en milieueducatie en -communicatie is meer dan een onderwijsdoel. Mensen moeten betrokken raken, met campagneachtige instrumenten.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ik dank de minister voor haar beantwoording. Ik ben erg blij met de insteek voor duurzaamheid, niet alleen van de minister, maar ook van een groot deel van de Kamer. Het is van het grootste belang om die duurzaamheid handen en voeten te geven. Het Wereld Natuur Fonds zegt dat wij binnen vijftig jaar bij het huidige gebruik van grondstoffen tweeënhalve aardbol nodig zouden hebben. Wij zullen op korte termijn iets moeten doen om dat te voorkomen. Wij zullen naar een eerlijke verdeling van de grondstoffen in de wereld toe moeten. De inrichting van de landbouw, waarop Nederland een visie heeft en waarvan het kennis heeft, zullen wij op een andere manier vorm moeten geven of zodanig moeten bijslijpen dat wij onze voorsprong kunnen behouden en uitbouwen, vooral ook ten nutte van anderen.

Het is opmerkelijk dat eigenlijk alleen de heer Schaap van de VVD aangeeft de natuur te zien als een bedreiging die overwonnen moet worden door de mens. De mens is duidelijk de enige levende soort die zijn leefomgeving verwoest. Dat geldt niet voor de andere levende wezens op aarde. Dit moet voor de mens toch aanleiding zijn om iets meer bescheidenheid te betrachten en niet alleen hoog op te geven over de oplossingen die wij met zijn allen bedenken, in de vorm van pesticiden, kunstmest of genetische manipulatie. Wij moeten ook zien wat wij aanrichten in onomkeerbare zin. Wij zagen met zijn allen aan de tak waarop wij zitten.

De heer Schaap behoort misschien tot de sceptici die zeggen dat er geen klimaatprobleem is en dat wij alle capaciteitsproblemen rond grondstoffen wel oplossen met techniek. Vanuit het voorzorgbeginsel zou het echter toch verstandig zijn om de komende generaties niet met die gok van ons op te zadelen. Daarbij is het voor hem misschien goed om te weten dat alle financiers van de Partij voor de Dieren afkomstig zijn uit VVD-kring. Binnen de VVD is onderzoek gedaan naar de voorkeur van de achterban voor de Partij van de Dieren. Die werd op maar liefst 200.000 potentiële VVD-kiezers gepeild. Misschien moet binnen de VVD, waar het initiatief werd genomen voor "Laat de dieren niet links liggen!", eens worden gekeken of er niet meer ruimte is voor dat denken.

De minister zegt terecht en de heer Willems onderstreept dat wij geen eiland zijn binnen de EU. Dat realiseer ik mij heel goed. Wij moeten ons echter ook realiseren dat de EU ons wel degelijk meer ruimte biedt op het gebied van dierenwelzijn dan wij op dit moment benutten. Wij mogen Europa niet gebruiken als een schaamlap om dingen niet te doen. De Eurocommissaris zegt soms dat wij bepaalde dingen best hadden mogen doen en dat er alle ruimte voor is, maar dat wij die niet benutten. De karikatuur van een dierenwelzijnsparadijs achter de Waterlinie spreekt mij niet aan, maar op het moment dat wij de ruimte binnen de EU niet benutten, wanneer wij ons onvoldoende realiseren dat de nieuwe lidstaten de neiging hebben dierenwelzijnsmaatregelen naar het laagste punt te laten tenderen, moeten wij ons realiseren, zonder superioriteitsgevoel, dat Nederland een voorbeeldfunctie heeft. Wij moeten het voortouw nemen met een aantal dierenwelzijnsmaatregelen. Als wij wachten tot alle lidstaten hetzelfde niveau bereiken of als wij kiezen voor de grootste gemene deler, zullen de dieren voorlopig niet veel beter af zijn dan zij in de huidige bio-industrie zijn. Wij zijn bepaalde leefomstandigheden als een gegeven gaan beschouwen, maar als zij nieuw uitgevonden waren zouden wij ze nooit toestaan.

Het is echt niet meer van deze tijd om dieren alleen maar vanwege hun geslacht te vernietigen. Binnen het CDA zijn inmiddels ook mensen die grote moeite hebben met het ruimen van gezonde dieren bij een dierziektecrisis. Eigenlijk geldt daar een soortgelijke afweging. Als je respect hebt voor het leven, kun je het leven niet vernietigen louter omdat het geen economische waarde vertegenwoordigt. Het denken daarover moet worden voortgezet. Ik vind het een prachtig aanbod van de minister om verder met ons te spreken over genetische manipulatie of modificatie, al naar gelang de positie die je in de discussie inneemt. Ik zou het fijn vinden als daar geen jaar mee werd gewacht maar, zoals de heer Willems voorstelt, dat op korte termijn te doen. Het is een belangrijk onderwerp, er zijn belangrijke stappen te zetten en het is goed om kennis en standpunten uit te wisselen.

Wij hebben het gehad over de 50% overtredingen in de varkenshouderij. Ik begrijp heel goed wat de minister zegt. Als varkenshouders niet precies weten hoe zij met nieuwe maatregelen moeten omgaan zou het goed zijn als er op verzoek naartoe werd gegaan om dat uit te leggen. Dat moet echter niet over de volle breedte gebeuren. Overtreders van het Varkensbesluit, die lang bestaande maatregelen willens en wetens overtreden, moeten stevig worden gecontroleerd, ook onverwacht. Als de situatie bij hen niet in orde blijkt, moeten zij worden gesanctioneerd. Er moet ook niet op worden ingezet dat alleen wordt voldaan aan de minimale norm of zelfs dat niet.

Wanneer Europa zegt dat varkens middelen moeten krijgen om natuurlijk gedrag aan de dag te kunnen leggen, bijvoorbeeld om te wroeten of te spelen, werd dat tot voor kort in Nederland ingevuld met een fietsketting. Nu wordt gezegd dat een tuinslang om die fietsketting een nieuw speeltje is, dat aan de normen voldoet. Dat is eigenlijk niet wat Europa aanbevolen heeft. Onze ambities moeten hoger liggen.

Ik ben een groot voorstander van een Hollands landschap met koeien daarin. Ik ben de laatste om te bepleiten dat zij daar worden weggehaald. Wij moeten ons echter ook realiseren dat projecten als Koe in de wei en de actie van Campina, dat de consumenten vraagt wat extra te betalen voor koeien die in de wei lopen -- consumenten willen dat ook -- maar betrekking hebben op een heel klein deel van de koeien. De weidegang neemt ook maar een heel klein deel van de tijd in beslag. Wij moeten werken aan betere maatregelen, zodat koeien echt in de wei komen, naar de mate dat wij behoefte hebben aan

zuivelproducten en vlees van die koeien. Buiten de koeien in de wei zijn er heel veel koeien die het jaar rond in de stal zijn en daar welzijnsproblemen hebben. Wij zullen ons serieus moeten afvragen of wij de slager en de melkboer van Europa willen en kunnen blijven. Past dat binnen ons landbouwbeleid? Dat mag niet geprojecteerd worden op de koeien die nu in de wei lopen en nodig zijn om onze eigen melk-, kaas- en vleesconsumptie of die van de regio, dus met de Benelux en Duitsland, te dekken.

Wat het uitgangspunt "de vervuiler betaalt" betreft is het zeer de vraag waarom het kabinet niet wil overgaan tot het heffen van accijns op producten die buitengewoon milieuvervuilend zijn. De huidige fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer, die nog staatssecretaris van VROM is geweest, heeft gezegd dat vlees het meest milieubelastende onderdeel van ons voedselpakket is. Als dat zo is en als je vaststelt dat de maatschappelijke kosten van de vleesproductie niet betaald worden bij de slager of bij de supermarkt, moet het kabinet daar iets mee als het het motto "de vervuiler betaalt" serieus neemt. Als je er niets mee doet en als je zegt dat het het meest vervuilende onderdeel van het voedselpakket is, maar dat je het in geen enkele mate belast, ben je niet geloofwaardig. Voor de mensen die voor twee tientjes per jaar lid zijn van de Dierenbescherming, van het Wereld Natuur Fonds of van Milieudefensie, is het een moeilijk te verteren gedachte dat zij tegelijkertijd verplicht lid zijn van de bio-industrie voor €120 per jaar, dat zij de maatschappelijke kosten van de vleesproductie betalen via de blauwe envelop, of zij dat nu willen of niet. Dat staat in geen verhouding tot het vrijwillige lidmaatschap van 4 miljoen Nederlanders van dieren-, natuur- en milieuorganisaties. Daarover zou nagedacht moeten worden. De maatschappelijke kosten horen gewoon in de kostprijs.

De paradigmaverandering om meer plantaardige eiwitten en minder dierlijke eiwitten te produceren, waarvan de minister zei dat al wat eerste stappen zijn gezet, is hoopvol en fijn. Ik wil de minister heel graag stimuleren met een motie. Ik zie dat ook als een ondersteuning van die eerste stappen.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Koffeman, Smaling en Eigeman wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de productie van vlees een aanmerkelijk groter beslag legt op het landbouwareaal en de milieuruimte dan de productie van graan;

overwegende dat via plantaardige eiwitten meer oplossingen gecreëerd kunnen worden om het hoofd te bieden aan de toenemende voedselbehoefte in de wereld dan via de minder efficiënte productie van dierlijke eiwitten;

constaterende dat Nederland als kenniseconomie een belangrijke rol zou kunnen vervullen in de verduurzaming van de wereldvoedselproductie;

verzoekt de regering, in haar kennis- en innovatiebeleid voorrang te verlenen aan projecten die gericht zijn op de duurzame transitie van de productie en consumptie van dierlijke eiwitten naar meer efficiënte equivalenten van plantaardige oorsprong,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie ondersteund door de leden Kox en Meulenbelt.

Zij krijgt letter C (31200-XIV, 31200-F).

**

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Wij hebben ook over de biologische sector gesproken. De minister heeft gezegd dat er doelstellingen zijn geformuleerd, maar dat die niet helemaal zijn gehaald. Zij streeft daar wel naar, maar zij geeft niet hard aan hoe zij die gekwantificeerde doelstellingen wil behalen. Zij weet dat het Landbouw-Economisch Instituut nog niet zo heel lang geleden berekend heeft dat wij met z'n allen 12% van ons inkomen uitgeven aan voedsel, terwijl wij in de jaren zeventig nog 30% van ons inkomen aan voedsel uitgaven. Als wij bereid zijn die 12% te verhogen tot 16%, zou de hele Nederlandse productie biologisch kunnen zijn. Het is dus vooral een schaalprobleem. Zolang heel weinig Nederlanders biologisch eten, betaal je een boete van 100% in de biologische supermarkt omdat biologisch verschrikkelijk duur is. Als er grotere aantallen mensen toe besluiten, betekent dit dat de prijs naar beneden gaat. Nu heeft de consument de keuze tussen onethisch laag geprijsde producten waarin de maatschappelijke kostprijs niet verdisconteerd is. Dat is niet eerlijk ten opzichte van de biologische productie, waarvoor wel de gehele maatschappelijke kostprijs door de consument moet worden opgebracht en zeker ook nog omdat daar niet schaalvoordelen maar schaalnadelen de overhand hebben. Om die reden wil ik daarover ook een motie indienen.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Koffeman en Smaling wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de biologische landbouw het respect voor mens, dier, natuur en milieu als uitgangspunt kiest;

overwegende dat de minister ernaar streeft om 10% van het landbouwareaal biologisch te laten zijn in 2010 en 5% van de voedselbesteding door consumenten;

constaterende dat de op dit moment geboekte resultaten achterblijven bij het geformuleerde ambitieniveau;

verzoekt de regering, haar beleid zodanig bij te stellen dat beide doelstellingen in 2010 gegarandeerd gerealiseerd zullen worden,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie ondersteund door de leden Kox, Meulenbelt en Quik-Schuijt.

Zij krijgt letter D (31200-XIV, 31200-F).

**

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Twee vragen zijn nog niet beantwoord. Ik heb de minister gevraagd of de Kamer inzage kan krijgen in het rapport van Ernst & Young over de omschakeling van de VWA-taken naar KDS. Ik heb ook gesproken over het uitgelekte VWA-rapport van 2007. Er is sprake dat ook van 2006 een dergelijk rapport bestaat. Ik heb gevraagd of de versie van 2006 ook met de Kamer gedeeld kan worden.

*N

Minister **Verburg**: Mevrouw de voorzitter. De moties heb ik nog niet, maar misschien krijg ik die in de loop van mijn betoog. Misschien moet ik daar nog heel even naar kijken voordat ik ze van mijn oordeel voorzie.

Ik dank de Eerste Kamer voor de inbreng in tweede termijn. Er zijn heel veel beschouwende opmerkingen gemaakt. Dank voor de waarderende woorden die in mijn richting zijn uitgesproken. Het is goed als de Kamer het initiatief zou nemen om op niet al te lange termijn met elkaar van gedachten te wisselen, zowel in de breedte als in de diepte, over de kansen en mogelijkheden, maar ook over de mogelijke bedreigingen en de risico's van de ontwikkeling van biotechnologie. Daarover valt veel meer te zeggen dan wij in dit korte tijdsbestek hebben kunnen doen. Het zou ook recht doen aan het belang van de discussie om er zorgvuldiger en langer bij stil te staan.

Dank ook voor de opmerkingen die zijn gemaakt over de combinatie van duurzaamheid, ecologie, economie en sociale ontwikkeling door de heer Willems, mede namens de heer Schuurman en de heer Schaap. Beiden hebben ook een opmerking gemaakt over de megastallen en het feit dat het debat op dit punt over de inrichting en ontwikkeling van megastallen niet alleen op basis van alleen emotie en beelden zou moeten worden gevoerd, maar veel meer op gewogen argumenten. De rapporten die daarover vanmiddag zijn uitgekomen, zullen daarbij ondersteunend kunnen zijn.

De heer Willems zei dat wij niet blind moeten doorgaan met bijmengen omdat wij dat nu eenmaal hebben afgesproken op Europees niveau. Dit is ook niet het geval. Het kabinet zet in op ambitieuze doelstellingen, maar dat kan niet door als een blind paard door te galopperen. De heer Willems heeft de Connemara pony aangehaald, maar ook anderen in dit huis blijken de hippische taal een klein beetje machtig. Of zij de hippische sport nog machtig zijn, weet ik niet. Wij galopperen echter niet door als een blind paard. Met collega Cramer als eerst verantwoordelijke zal het kabinet het zorgvuldig volgen.

De heer Willems heeft nog een opmerking gemaakt over het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en Frankrijk. Frankrijk boeit ons. Zeker sinds Frankrijk een nieuwe president heeft, worden wij van tijd tot tijd verrast. De ene keer zegt de nieuwe president dat Frankrijk het totaal anders gaat doen in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en vernieuwingen gaat doorvoeren. De tweede helft van 2008 is Frankrijk voorzitter. De andere keer, als het stof neerdwarrelt, hoor je dat er eigenlijk helemaal niet zoveel veranderd moet worden. Die discussie wordt dit jaar volop gevoerd. Volgend jaar gaan wij verder met de discussie over de health check onder Sloveens voorzitterschap. Onder Frans voorzitterschap zullen een aantal afspraken moeten worden omgezet in voornemens die vanaf 2009 tot 2013 gestalte krijgen.

Er staan twee dingen vast: vanaf 2013 zal er geen sprake meer zijn van een Gemeenschappelijk Landbouwbeleid op basis van het historische model. Dan zullen de nieuwe lidstaten met het nieuwe landbouwbeleid voluit mee willen doen en dan is het niet meer mogelijk om dat te doen op basis van het historische model. Het is dan ook niet alleen voor Frankrijk verstandig om zich op die situatie voor te bereiden, maar ook voor Nederland. Het moet op die nieuwe situatie inspelen en zich afvragen hoe het het regionale ondersteuningsbeleid gestalte wil geven. Datzelfde geldt als het om de gekoppelde prijssteun gaat. De ontkoppeling daarvan zal ook in 2013 een feit zijn. Ook als Frankrijk roept dat het dat eigenlijk niet wil, betekent dat niet dat daartoe niet wordt besloten. Iedereen neemt zijn onderhandelingspositie in, maar ik zie de onderhandelingen met veel vertrouwen tegemoet. Ik wijs er wel op dat die ons veel dynamiek zullen kosten.

Ik meen dat het noodzakelijk is om vooruit te denken en om ons voor te bereiden op de situatie van 2013. Met de heer Willems zeg ik: eerst beleid en dan het budget. Het zou best kunnen dat er andere budgettaire afspraken worden gemaakt dan die tot nu toe hebben gegolden, maar ik stel vast dat dat ook consequenties kan hebben voor de hoogte van de bijdrage van Nederland aan Europa. Die discussie zullen wij voluit moeten voeren. Het gaat om de vragen: wat willen wij op Europees niveau afspreken, welk beleid willen wij voeren, welk budget past daarbij en wat doen wij in Europa gezamenlijk? Het is belangrijk om op een aantal terreinen -- ik heb ze genoemd -- als Europa op te treden, zodat het een belangrijke partner op de wereldschaal blijft. De vraag is daarbij: wat doet elke lidstaat?

De geachte afgevaardigde heeft nog een opmerking gemaakt over de nota Dierenwelzijn. Ik ben hem daar zeer erkentelijk voor.

De heer Smaling heeft gevraagd of ik bereid ben om het LEI een doorrekening te laten maken met betrekking tot de verhouding tussen de Europese Unie en Afrika. Ik stel voor om dat nu niet te doen. Wij zitten als het ware midden in de Doharonde. Ik hoop nog steeds dat die een succes wordt. Dat zou in het belang zijn van alle deelnemende partners, dus ook van de minst ontwikkelde landen en Europa. Er moet daarvoor echt een uitgebalanceerd akkoord worden gesloten. Ik hoop dan ook dat er een oplossing wordt gevonden en dan moet het mogelijk zijn om tot een beschouwing te komen aan de hand van de vraag wat het akkoord betekent voor nieuwe verhoudingen.

De heer Smaling maakte in zijn eerste termijn een opmerking over de positie van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking en die van LNV. Ik vermoedde toen dat hij duidde op de heer Pronk en op de gedachtewisseling die de heer Pronk en ik hadden via een landelijk dagblad. De heer Pronk reageerde toen in zijn hoedanigheid van kandidaat-voorzitter van een politieke partij en niet zozeer in zijn hoedanigheid van minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Ontwikkelingssamenwerking en LNV werken heel goed samen.

De heer **Smaling** (SP): Ik vind het jammer dat u de gevraagde studie niet wilt laten uitvoeren. Het zij zo. Ik vraag mij af waarom u verwacht dat de minst ontwikkelde landen voordeel hebben van het succes van de Doharonde. Waarop baseert u die veronderstelling? Ik wijs erop dat de uitkomst van de Doharonde heel veel kanten heeft.

Minister **Verburg**: Zeker, maar ik voel er niet zo gek veel voor om een uitvoerige berekening te laten uitvoeren, terwijl er voluit dynamiek is. Stel dat ik morgen opdracht geef voor zo'n onderzoek en er over twee maanden een WTO-akkoord is. Dan kunnen wij daarna weer opnieuw beginnen. Ik meen dat een dergelijke berekening en een doordenking van de eventuele gevolgen van het akkoord op enig moment kan worden uitgevoerd, maar ik heb het liefst dat dat gebeurt na afloop van de Doharonde.

De heer **Smaling** (SP): Als u de toppers van het LEI en van SOW-VU en nog een paar deskundigen opsluit op de hei en ze van de nodige proviand voorziet, zal er snel een uitstekend en bondig rapport van een paar pagina's zijn. Dat is wat wij naar mijn mening nodig hebben.

Minister **Verburg**: U zou daartoe zelf het initiatief kunnen nemen. U schat in dat zoiets heel eenvoudig is. Misschien is het dat ook wel.

Dan wil ik iets zeggen over het onderwerp zelfvoorziening. Ik ben daar helemaal geen tegenstander van. Ik zie kansen voor zelfvoorziening, maar het beleid daarvoor zal door de nationale regeringen moeten worden gestimuleerd en gepromoot. Ik wil niet dat wij overgaan tot een beleid van zelfvoorziening, dat wij tegen een aantal Afrikaanse en Aziatische lidstaten zeggen dat zij vooral aan zelfvoorziening moeten doen en dat dat voor die landen verminderde internationale markttoegang betekent. Dan zouden wij dus verder geen boodschap meer aan ze hebben. Ik begrijp overigens heel goed dat de geachte afgevaardigde dit niet bedoelt. Ik heb aangegeven waarop zowel de heer Koenders als ik inzet. Ook met het actieplan werken wij aan ontwikkeling, aan de opening van lokale en regionale markten, aan verbetering van de infrastructuur en aan waardetoevoeging. Daarmee ontstaat steeds meer wat wij willen. Ik meen dat wij hiermee zorgen voor een betere stimulans. Eigenlijk heeft de geachte afgevaardigde dit zelf ook al aangegeven. De paradigma shifts zijn genoemd: trade for aid of aid for trade. De aanpak wisselt, maar ik meen dat de meest structurele aanpak wordt beschreven in het World Development Report. Daarbij zijn aan de orde: de ontwikkeling van het platteland, de ontsluiting van gebieden door verbetering van de infrastructuur en het werken aan waardetoevoeging. Daarmee creëer je werkgelegenheid. Dan ben je echt goed bezig en kun je duurzame landbouw en duurzame plattelandsontwikkeling gestalte geven. Bij duurzaam denk ik ook aan economisch duurzaam.

Ik dank de geachte afgevaardigde voor de waarschuwingen, waarbij hij sprak over het denken en handelen in sjablonen. Ik leer iedere dag, ook vandaag weer.

De heer Eigeman wil ik hartelijk bedanken voor zijn slotbeschouwing. Ik vond die boeiend. Ik ben het zeer met zijn pleidooi eens. Ik vraag hem nadrukkelijk om mij te verontschuldigen voor het feit dat ik in eerste termijn niet ben ingegaan op zijn belangwekkende pleidooi, dat ook de heer Smaling hield, over het belang van het betrekken van de jeugd bij natuur- en milieueducatie. De heer Eigeman zal het met mij eens zijn dat die natuur- en milieueducatie behoort tot de kerndoelen van het basisonderwijs. Mijn standpunt is nog geen kabinetsstandpunt, maar wij zijn het op dit punt zeer met elkaar eens. Ik hoop dat dit idee door de Partij van de Arbeid breed wordt gedragen, zodat het verwoord kan worden met de kerndoelen. Natuur- en milieueducatie is echt cruciaal voor onze toekomst.

Ik zie graag uit naar het vervolg van dit debat. De geachte afgevaardigde heeft volstrekt gelijk: het is nooit af. Ik ben het ook van harte met hem eens als hij zegt: kan het dan wellicht iets Bourgondischer? Dat spreekt mij zeer aan. Niet iedereen zal direct in mij herkennen, maar ik ben hartstikke Bourgondisch.

De heer Koffeman zei dat een paar vragen van hem niet zijn beantwoord. Een van zijn vragen betrof het rapport van Ernst & Young. In 2006 heeft Ernst & Young bijgedragen aan de evaluatie van het rodevleesconvenant. Een eigenstandig rapport heeft Ernst & Young echter niet afgeleverd. Dat bureau heeft wel een eerste probeersel gemaakt, maar het had zo weinig impact dat het bureau zijn opdracht

teruggaf. Dat onderzoek heeft dus niet tot iets moois geleid.

De heer Koffeman vraagt voorts of het conceptrapport dat nu ter tafel is gekomen, vooraf is gegaan door een ander rapport. Voor zover ik weet is dat niet het geval. In het rapport staat dat het is gebaseerd op vijf eerdere deelrapporten en dat het conceptrapport bedoeld is als een soort bundeling van wat daarin staat.

De heer **Koffeman** (PvdD): Over dat rapport van Ernst & Young hebben wij andere berichten van de mensen die er kennis van hebben genomen. Het is niet een onvoldragen notitie geweest. Zij is op verzoek van de opdrachtgever aangepast. De eerste versie is niet door Ernst & Young teruggenomen, maar door het ministerie vernietigd. Het zou toch interessant kunnen zijn om van een rapport of een eerste aanzet daartoe waarover veel gedoe is geweest kennis te nemen. Het gaat namelijk over een belangwekkende kwestie. Het gaat bijvoorbeeld voor het overdragen van de roodvleeskeuring aan een private partij, waarschijnlijk onder toezicht van de VWA. De Kamer is daarin niet gekend en zij heeft ook niet de mogelijkheid gehad om invloed uit te oefenen of een mening uit te spreken. Om die reden vraag ik de minister: mogen wij die eerste verkenning van Ernst & Young eens zien?

Minister **Verburg**: Ik ken de Kamer in heel veel dingen. Ik ben bereid om heel veel dingen met de Kamer te delen. Het gaat nu echter om onvoldragen rapporten, waarvan Ernst & Young de opdracht heeft teruggegeven en waarvoor het budget is teruggestort. Zulk soort rapporten ga ik niet naar de Kamer sturen.

De heer Koffeman vindt dat Nederland meer kan dan de EU. Nederland kan inderdaad meer dan de EU, maar ik ben een groot voorstander van Nederland ín de EU. Ik ben er niet op uit om verbeteringen die te maken hebben met dierenwelzijn, innovatie en verduurzaming, alleen in Nederland te regelen. Dan worden wij een eilandje, al dan niet achter de waterlinie. Wij moeten ervoor zorgen dat het op de Europese agenda komt. Wij moeten er Europees beleid op voeren. Daar wil ik mijn energie en ambitie op richten. Nederland moet een voorhoederol spelen, ook in het ondernemerschap. Ik stimuleer die innovatie en verduurzaming, maar Europa moet mee.

De heer Koffeman is ook ingegaan op handhaving van het Varkensbesluit en het principe "de vervuiler betaalt". Wij hebben de afgelopen maanden veel van gedachten gewisseld over varkens, varkenstransporten en de hele varkenshouderij. Wij staan nog niet aan het eind van die discussie. Ik stel voor, de gedachtewisseling met het parlement aan de overzijde voort te zetten na ommekomst van het advies van de heer Hoekstra.

Over duurzame veehouderij heeft de heer Eigeman opgemerkt dat mijn ambities recht overeind staan. Wij zullen een weg moeten zoeken, samen met de sector, om economie, dierenwelzijn en milieu hand in hand te kunnen laten gaan. Een koe op stal is minder vervuilend, maar tegelijkertijd willen wij de koeien meer in de wei. Wij moeten daar een weg in zien te vinden die maatschappelijk aanvaardbaar is en die recht doet aan alles wat wij met elkaar willen.

De heer Koffeman zou het goed vinden als wij in Nederland in plaats van 12% van ons budget, 16% van ons budget zouden uitgeven aan voedsel. Zijn rekensom klopt. In de jaren zeventig was het 30%, nu is het 12% à 13%. Een ophoging naar 16% leidt tot andere problemen. De huren en de andere kosten van het leven gaan namelijk niet omlaag. Ik hoor mijn collega Donner al grommen als zomaar besloten zou worden om 4% meer te besteden aan voedsel. Het is dus minder eenvoudig dan de heer Koffeman het zich voorstelt.

De heer **Koffeman** (PvdD): Binnen ons stelsel kan het ook niet worden opgelegd. De overheid kan er wel op inzetten om burgers dit perspectief te schetsen. Uit onderzoek blijkt dat veel burgers meer aan loterijen uitgeven dan aan aardappelen, groenten en fruit samen. Je kunt je dus afvragen of de vraag of mensen hun huur nog kunnen betalen, wel relevant is. Als burgers een auto kopen, willen zij de beste. Als zij een stereo kopen, willen zij de beste. Als zij voedsel kopen, willen zij het goedkoopste. Dat is een raar uitgangspunt, omdat voedsel dichter bij je komt dan die auto en die stereo. De overheid kan hier een taak in hebben. Wij kennen nu de campagne "een kip kan niet kiezen", maar dat blijft erg in het vage. Wij zien een kip tegen een witte achtergrond. Wij laten de burger dus vooral niet zien welke keuzes er werkelijk gemaakt kunnen worden, welke uitersten er binnen de landbouw in Nederland zijn. Ik begrijp dat wel, want de minister moet alle belangen dienen. Als de minister wil inzetten op een eerlijke prijs voor voedsel, in het belang van de boeren, in het belang van de natuur, in het belang van het milieu en in het belang van de dieren, dan kan zij hierop harder inzetten dan op dit moment gedaan wordt.

Minister **Verburg**: De overheid heeft daarin een taak. De heer Koffeman wijst net op de campagne die door het Voedingscentrum is ontwikkeld. Het is ook niet een zaak van de overheid alleen, maar van de hele samenleving. Ngo's, supermarkten en andere organisaties kunnen er allemaal een rol in spelen. Wet- en regelgeving kun je van de ene op de andere dag veranderen, maar een verandering van houding en cultuur vraagt iets meer. Het is vaak een kwestie van frapper frapper toujours. Ik heb de ontwikkelingen geschetst, ook in de vraag naar biologische producten. Laten wij eens bekijken hoe die ontwikkelingen zich voltrekken.

In een motie wordt de regering verzocht, in het kennis- en innovatiebeleid voorrang te verlenen aan bepaalde projecten. Het dictum van deze motie is mij sympathiek en sluit aan bij wat ik heb gezegd over het stimuleren van een eiwitdialoog en over het duurzaamheidsstreven van het kabinet. Voorrang verlenen is echter een onbepaald iets. Het kan uitgelegd worden in de zin dat het absolute voorrang moet krijgen op andere kennisproducten.

Daarmee dreigen wij een scheve schaats te rijden in de benutting van wetenschappelijke kennis. Dat zou ik liever niet willen zien. Vanwege deze onduidelijkheid ontraad ik aanvaarding van deze motie.

Ook wordt de regering bij motie verzocht om de doelstelling van 10% biologisch landbouwareaal en de doelstelling van 5% biologische consumentenbesteding in 2010 gegarandeerd gerealiseerd te krijgen. Ik ontraad aanneming van deze motie. De doelstelling van de afgelopen jaren is niet gehaald en dus niet realistisch gebleken. Ik ga voor een jaarlijkse omzetgroei van 10%, zoals blijkt uit mijn nieuwe nota over de biologische landbouw. Ik werk samen met de partners.

Voorzitter. Ik vond het een boeiend debat. Ik dank de Kamer voor de keuze van de zeer actuele en toekomstgerichte thema's. Het debat krijgt zonder meer een vervolg. Ik kan niet anders zeggen dan dat ik naar dat vervolg uitzie.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: De afhandeling van de wetsvoorstellen Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2008 (31200-XIV) en Vaststelling van de begrotingsstaat van het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2008 (31200 F) zal, conform een eerder besluit in het College van Senioren, plaatsvinden nadat het debat over de advies- en kennisinfrastructuur, dat is voorzien voor 4 maart, heeft plaatsgevonden.
**

Sluiting 23.25 uur.

!Besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om:

a. de plenaire behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden op:
12 februari 2008 (hamerstukken)

Regeling van de taken en bevoegdheden, alsmede het beheer en beleid van de Kustwacht voor de Nederlandse Antillen en Aruba (Rijkswet Kustwacht voor de Nederlandse Antillen en Aruba) (30531, R1810);

Regeling van het conflictenrecht betreffende het goederenrechtelijke regime met betrekking tot zaken, vorderingsrechten, aandelen en giraal overdraagbare effecten (Wet conflictenrecht goederenrecht) (30876);
12 februari 2008 (hamerstuk onder voorbehoud)

Wijziging van de Wet milieubeheer in verband met de implementatie van richtlijn nr. 2006/21/EG van het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie van 15 maart 2006 betreffende het beheer van afval van de winningsindustrieën en houdende wijziging van Richtlijn nr. 2004/35/EG (PbEU L 102) (31139);
24 juni 2008 (beleidsdebat)

Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2008 (31200-XIII);

Vaststelling van de begrotingsstaat van het Fonds economische Structuurversterking voor het jaar 2008 (31200 D);

b. het voorbereidend onderzoek van de volgende wetsvoorstellen door de vaste commissies voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid
te doen plaatsvinden op 26 februari 2008:

Wijziging van de Wet werk en bijstand in verband met het openstellen van de mogelijkheid van het verlenen van bijzondere bijstand aan bepaalde groepen personen die gedwongen zijn opgenomen of worden verpleegd en met uitbreiding van de doelgroep van de langdurigheidstoeslag met gedeeltelijk arbeidsgeschikten (31138);
Financiën
te doen plaatsvinden op 4 maart 2008:

Algehele herziening van de douanewetgeving (Algemene douanewet) (30580);

Aanpassingswet Algemene douanewet (30979);
Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu / Wonen, Wijken en Integratie
te doen plaatsvinden op 4 maart 2008:

Wijziging van de Wet op het overleg huurders-verhuurder (verbetering positie en zeggenschap huurders) (30856);
Economische Zaken
te doen plaatsvinden op 4 maart 2008:

Wijziging van de Telecommunicatiewet, verband houdende met de instelling van een antenneregister, de uitbreiding van het verbod op het verzenden van ongevraagde elektronische communicatie alsmede regeling van diverse andere onderwerpen (30661).

Lijst van ingekomen stukken, **met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen**:

1. het volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstel:

Wijziging van de Telecommunicatiewet, verband houdende met de instelling van een antenneregister, de uitbreiding van het verbod op het verzenden van ongevraagde elektronische communicatie alsmede regeling van diverse andere onderwerpen (30661).

Dit wetsvoorstel zal in handen worden gesteld van de desbetreffende commissie(s);

2. de volgende regeringsmissives:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van een lijst voorlopige Raadsagenda's onder Sloveens EU-voorzitterschap (griffienr. 135281.01);

een, van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, betreffende beleidsdoorlichting en beleidsreactie inzake

"hiv/aids, malaria en andere levensbedreigende ziekten" en "seksuele en reproductieve gezondheid en rechten" (griffienr. 140453);

een, van de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van zes fiches die werden opgesteld door de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen inzake o.a. PNR-gegevens (griffienr. 140452);

een, van alsvoren, ten geleide van een implementatieoverzicht vierde kwartaal 2007 (griffienr. 140470);

een, van alsvoren, ten geleide van vier fiches die werden opgesteld door de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen inzake o.a. Richtlijn aanbesteden van overheidsopdrachten op defensie- en veiligheidsgebied (griffienr. 140419);

een, van de minister van Justitie, ten geleide van de ontwerpbegroting voor SISNET voor het jaar 2008 (griffienr. 139966.04);

een, van de minister van Financiën, inzake mededeling van de minister van Financiën ingevolge artikel 42 kaderwet zbo's (griffienr. 140320.07);

een, van alsvoren, ten geleide van het verslag van de Eurogroep en Ecofin van 21 en 22 januari 2008 te Brussel (griffienr. 140304.01);

een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, inzake mededeling van de minister ingevolge artikel 42 Kaderwet zbo's (griffienr. 140320.04);

een, van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie, inzake mededeling van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie ingevolge artikel 42 Kaderwet zbo's (griffienr. 140320.05);

een, van alsvoren, inzake jaarverslag 2006 Wet op de huurtoeslag en Wet bevordering eigenwoningbezit (griffienr. 140437);

een, van de minister en de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, inzake mededeling van de minister en staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid ingevolge artikel 42 Kaderwet zbo's (griffienr. 140320.06);

een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van het IWI-rapport "Zaak van belang" (griffienr. 140441).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

3. de volgende missives:

een, van de Voorzitters van de beide Kamers der Staten-Generaal, houdende aanwijzing van de heer A.J.W. Boelhouwer tot lid van de Raadgevende Interparlementaire Beneluxraad en mevrouw A. Timmer tot plv. lid van de Raadgevende Interparlementaire Beneluxraad (griffienr. 140490);

een, van de Algemene Rekenkamer, ten geleide van het Werkprogramma 2008 Algemene Rekenkamer (griffienr. 140201.01);

een, van alsvoren, ten geleide van het rapport ICT-project huur- en zorgtoeslag (griffienr. 140442).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

4. de volgende geschriften:

een, van F. Koek te Bovenkarspel, inzake Curaçao, N23 Westfrisiaweg (griffienr. 140451).
Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Verkeer en Waterstaat;

een, van H.C. Sonius sr. te Veenwouden, inzake discriminatie (griffienr. 140461).
Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid;

twee, van M. Meijer te Den Haag, inzake waarborging werkgelegenheid (griffienrs. 140429 en 140454).
Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport / Jeugd en Gezin.

De Voorzitter stelt voor, deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.